

RHAGFYR 15FED, 1891.

CYF. I. RHIF. 5.

CYLCHGRAW'S MINOL
Y 300-0114 0
HANES
LLENYDDIAETH,
CAN,
CÉLF, AC ADDYSG
CYMRU

DAN OLYGIAETH
OWEN M. EDWARDS, M.A.,
RHYDYCHEN

Cyflwyniad.

HANES CYMRU. III. Y 300-0114 0
CYMRU A GARAE. Gŵr Burtwyllon, Bwrnach Ffiostridg
CAROL NADOLIG. Gŵr Lloswallog Hwyl
HIRTŴŴ. Gŵr R. Bryson. Abdygystwyth,
LIANIDLOES.
GLAN LLYENWY. Gŵr Aldon
OS WYF BRUDŴ. Gŵr R. T. Davis. Goshewydd
MARWNADAE. H. Mairwyllog T. Bodd
MYNDDIOTŴ. LIANIDLOES. Gŵr T. W. W. Llanberris
AID SYFEN O HEN LLYDYAL. Howel Harris, Robert
Guthrie, Awd Gŵrllis, Iwan Tegt
EMYS NADOLIG. Gŵr H. Brythor Hughes, Walsall
GŴYNS AC ATEL
LEFFRAC NEWYDDION
T'DALENNACŴE PLANT
CATHIAU HEINE. Gŵr J. Morris-Jones, Colog y Coglell
LEFFRAC AL Y GŴLYDDŴ
AT ORELYWY
Y PEN O LITHIENFANYDD. III. Y CYFLEU. Gŵr M.
Olyce Jones, Bwrnach.
CYSLIEN CYPROL T. MANSFAL, &c.

Darluniau. Llanidloes, Bwlch Llanberis
Y Wyddfa o Lanberis. Gan S. Maurice
Jones, &c.

CAERNARFON. ABREFFER A CHYHOEDDŴ, DIOS Y GŴLYDDŴ, DAN D. W. DAVIES A'Ŵ GWNST

PRIS CHWECHEINIOL.

GWOBRWYON DIWEDDARAF: Y Brif Wabr yn Paris, Melbourne, a Barcelona, Batholau Aur, a Thysty-grifau yn mhob lle yr arddangoswyd o'i.

Needham's DISGLAER
FELT
DRYCL
Polishing
Paste

M. J. Gwynne & Co. Ltd., 11, Hart St., The Royal Exchange, LONDON, E.C. 4.
COPR. EN. BELIAN SIA METAL, PLATINOL, A.C., 14-17, St. Mark's Place, W. 1.

DYFELSWYR A GWNEUTHURWYR,

JOSEPH PICKERING AND SONS, SHEFFIELD.

"NID OES GWELL BAWD YN DOD," *London Medical Record*

Wedi ei Goginio yn batol aml oes ersen ei ferwi'n ei ystrawen. Gellir ei wneyd mewn mynyd.

Allen & Hanburys'
Infants' Food

Bayl: L. 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

BIRD'S HEB
WYAU!
CUSTARD
POWDER

Cyflenwa foethusfwyd dyddiol—Blasusfwyd mewn amrywiaeth diderfyn—Y dysgleidiau goreu o'r Custard goreu heb Wyau.

CYMRU.

CYF. I.

RHAGFYR 15FED, 1891.

RIMP. 5.

IIANES CYMRU.

III. Y SAESON.

"Wele bodd yn dyfod o dir y gogledd, a chenedd fawr a gyfyd o ystyfion y dddear. Yn y bwa a'r waewfion yr ymmlant, creulhwn vdynt, ac ni chlymerant drugawol; eu llais a rha moesys y môr, ac ar feirch y marchogant yn daclus, megis gwyr i ryfel yn dy orbyn di, merch Seion."

TRA'R oedd Rhufen yn llywodraethu ac yn trethu y cenhedloedd orchfygasai, a thra'r oedd pob cenedl o fewn terfynau'r ymherodraeth yn ymroddi i amaethu'r dddear ac adeiladu trefi a masnachu ac yngyfoethogi mewn heddwch, yr oedd cenhedloedd y gogledd yn ymwithio drwy'r fforestydd tywyllion a'r corsdroedd oedd y tu hwnt i ragfuriau eithaf y llengoedd, ac yn edrych gyda llygaid hiraethlawn ar feusydd henlog cnydlog yr ymherodraeth fawr. O ffenau y barbariaid crywdrol auerif hyn, gorfol i'r llengoedd Rhufeinig gilio'n ol yn raddol; gan adael y taleithiau cyfoethog i'r auwariad a ddiustr. Hanner can mlynedd wedi i'r llengoedd adael Pryden i ymdaro gore gallai yn orbyn y gelyn a'i aurhaith, y mae mynach Prydeinig yn cwyno ynghug hanoedd dinasoedd a themlau fel hyn,—

"Oni chyflawnwyd ynom ni air y proffwyd, — 'Y cenhedloedd, O Dduw, a ddadant i'th etifoddieth, halogasant dy dem sanctaidd.' Ond oedd dros yr holl wlad gelain y trigolion gyda'r eglwyswyr yn ddarnau hyd yr heolydd, ie yn dyrau cynysgedig, megis mewn gwyrf mawr y gwesgri afalu ynddo, heb fedd iddynt? Diangodd y gweddillion i'r mor a'r mynyddoedd gan oer-nadu, 'Rhoddaist ni fel defaid i'w bwyta, gwasgeraist ni ym mysg y cenhedloedd.'"

Ni ddaeth diwedd ymherodraeth Rhufen yn ddi-rybudd. Ers emriffoedd yr oedd wedi bod yn cadarnhau y caerau a'r muriau oedd yn amddiffyn ei therfynau gogleddol. Bygythid ynys Pryden o ddau gyteiriad. Ymosodid arni ar du'r gorllewin a'r gogledd gan y Pictiaid. Ac ar draeth y dwyrain ceisai llwythau Teutoaidd, Eingl a Saeson,

lanio o hyd. Yr oedd y Rhufeiniaid wedi trefnu'r ynys yn y ffordd oren i wrthsefyll y ddau elyn hyn. Yr oeddynt wedi ei rhannu'n ddwy dalaeth filwrol,—y dalaeth agored i ymosodiadau'r Pictiaid, a'r dalaeth agored i ymosodiadau'r Saeson. Talaeth y gorllewin oedd y naill, a thalaeth y dwyrain oedd y llall. Ymestynnai talaeth y gorllewin o enau'r Hafren hyd yr hen amddiffynfa wgs sydd eto'n edrych oddiar graig Dumbarton ar ddyffryn y Clyde. Cynhwysai, felly, y rhan fynyddig o Bryden y Rhufeiniaid,—yr ardal oedd ddiwyd wedi hyrwy'n Gyrru, Teyrnllwg, Ystrad Ghydd, Deifyr, a Bryneich. Wrth edrych ar fap, gwelir fod y dalaeth hon yn hir ac yn gul,—yn agored i ymosodiadau ac yn hawdd ei thorri'n rhannau. Ar hyd ei thraethell orllewinol yr oedd yn agored i'r Scotiaid oedd yn ymosod arni o'r Iwerddon. Ar ei therfyn gogleddol nid oedd y mur Rhufeinig mor gadarn nas gallasai'r Pictiaid dorri drwyddo. Ac yr oedd Deifyr a Bryneich,—y rhan o'r dalaeth oedd ar lan Môr yr Almaen,—i weled llongau'r Eingl yn hwylio tuag atynt o lannau'r Almaen draw dros y môr. Cyn i'r Rhufeiniaid ymadael, ar y dalaeth hon yr oedd y euro myaf. Llywodraethid hi gan y *Dux Britanniæ*, yr hwn a arolygai symudiadau ei llengoedd hyd y ffordd arweiniol o Gaer Leon ar Wysg yn y de i'r gwahanol orsafoedd ar fur y gogledd. Trwy ymladd caled yn miig y medid rhwystru'r barbariaid Pictiaid rhag torri'r mur a dyliso i'r dalaeth. Wedi i'r Rhufeiniaid ymadael, cynwyd gwaith a thcill y *Dux* Rhufeinig gan y Gwledig Cymreig. Unwyd trigolion y dalaeth gan eu perygl, gadwasant eu hunain yn CYMRU, "trigolion yr m fro,"—a'n gwlad yn CYMRU. Er i'r wlad hon gael ei thorri'n ddwy wedyn, ac er Seisnigo y rhan ogleddol o honi,—y mae darn o'r rhan honno, Cumberland, eto'n eadw'r hen enw,—ymledodd am flynyddoedd i gadw ei hunde ac i rwystro'r Saeson rhag

dod i mewn iddi. Ond nid y Pictiaid, wedi'r ewbl, ddimstriodd Gaer Leon, gan ramu yr hen Gymru'n ddwy.

Yr oedd y cenhelloddd Teutonaidd yn ymosod ar draethell ddwyreiniol Pryden er ys canrifoedd, a phrif waith llywydd y dalaeth ddwyreiniol oedd gwrthsefyll en hymosodiadau. Rhau wastad yr ynys oedd y dalaeth ddwyreiniol, o Gaer Efrog yn y gogledd i draethell y de. Llywydd y dalaeth hon oedd y *Comes Litoris Saxonici*,—inill traeth y Saeson. Ar hyd "traeth y Saeson,"—o enau'r Ouse hyd Ynys Wyth,—yr oedd rhes o gestyll Rhufeinig. Y mae map Rhufeinig o'r traeth hwn ar gael a chadw. Y map olaf mewn llyfr o fapiau Rhufeinig ydyw, ac nid oes ond rhan o hono'n ddigon eghur i'w ddarllen,—rhan yn dangos cestyll y traeth a'r ffyrdd a'u eysylltai. Pan ymadawodd y Rhufeiniaid, ymosododd y Saeson ar yr holl gestyll, gan dorri drwyddynt i'r dalaeth ddwyreiniol, ac y mae llawer traddodiad ynglun a rhuthr y barbariaid i'r trefydd caerog.

Pwy oedd y Saeson hyn? Rhai o'r tylwythan Teutonaidd, grwydrent tua'r gorllewin trwy fforestydd a choesydd gogledd yr Almaen, oeddynt. Yr oeddynt y tu allan i derfynau gogleddol yr Ymherodraeth, ac felly heb gollu en hanbyniaeth na'u barbariaeth. Fel y Scotiaid a'r Pictiaid, yr oeddynt yn fwy rhyfelgar na'r llywythan oedd wedi ymdeffychu dan llywodraeth Rhufen ac efengyl tangnefedd; a phan gollodd Rhufen ei gallu i amddiffyn, ymosodasant ar y llywythan Rhufeinig fel adar rhaiab ar adar dof.

Rhydd Tacitus ddarluniai o honiunt yn eu cartref, pan drigent ar y tir isel rhwng genau'r Rhein a'r Oder. Yr oedd en llygaid yn leision a chrenlawn, en gwallt yn goch, a'u cyrff yn enfawr. Diadelhoedd defaid a goryroedd o wartheg oedd en prif olud; nid oeddynt yn ma'lo mwy mewn aur ac arian nag mewn clai. Nid oeddynt yn byw mewn dinasoedd, codai pawb ei fwythyn lle y mynnai, wrth fflynnau neu goedwig neu weirglodd. Abertent i ddwiau,—abertan dynol weithiau; ond ni chyllfelybent wnebau en dwiau i unhyw wyneb dynol, ac nid oedd ganddynt denlau ond y goedwig. Chwilient allan farn en dwiau oddiwyth ehedlad adar, ond yn bennaf oddiwyth ymddygiad effylau gwynion sanetaidd y llwyth. Pobl ddiog oeddynt; ond hoff o ryfel a glddest. Barbariaid oedd en gwisg,—croen wedi ei sierhau a phigau drain. Ynhydryda Tacitus wrth gydnannu en bywyd iech barbariaid â bywyd maswedol llwgr Rhufen. Ni wyddent beth oedd amweirdeb, ac yr oedd en harferion yn well na bywyd cenhelloddd waroiddfaisid gan gyfneith. Crogent ddwng-weithredwyr ac am yr hwn

a gyflawani bechodau gwarthus, cleddid ef yn fyw mewn cors, a hidiard ar ei gefn.

Yr oedd y tir yn perthyn i'r llwyth yn gyffredin, gollid gwelid aradru'r holl lwyth yn dilyn en gilydd yn y gwauwyn yn yr un eae. Yna rhenniid y tir tro rhwng teuluoedd y llwyth, yn ol y nifer o ychian anfonasant i arellig.

Pan oedd Tacitus yn ysgrifennu yr oedd bywyd cenhelloddd y tylwythan Almaenaid yn dechreu newid. Llwythau o bobl ryddlon oeddynt i ddechreu; heb frenin, na chyfraith, na threth. Oad, yn narlun Tacitus, gwelwn y frenin yn codi'n raddol i fri ac awdurdod. Un math o frenin oedd yr arweinydd milwrol. Byddai'r arweinydd hwn yn dewis bechgyn ienaine mwyaf rhyfelgar y llwyth, yn rhoddi march a tharian a phiceil iddynt, ac yn en harwain i ryfel, er mwyn dod ag ysglyfaeth yn ol. Fel yr oedd Rhufen yn gwahan, cafi'r arweinydd milwrol fwy o gyfle, ac arweinai filwyr i diroedd cyfoethoach a mwy henlog, gan ymsefydlu yno. Arweinai rhai o'r brehinioedd hynny fyddin i'r môr, gan ymosod ar ynys Pryden, a chldo ei hysbail yn ol. Nid oedd y rhai hyn ond rhyw ddafuan o flaen y gwad. Tua ehanol y buned ganrif yr oedd llwythau cyfain yr Bngl a'r Saeson yn gadael en tiroedd thawl gwlyb, ac yn cyfeirio en llongau tua thraethell ddwyreiniol Pryden, traeth a chraen ar ei hyd, ond traeth a gwlad gyfoethog amaetholig y tu hwnt iddo.

Nid oes wybodaeth sier am yr ymudd fu rhwng y Saeson a'r Prydeiniaid yng nghraen Rhufeinig traeth y dwyran. Ymhell wedi hynny yr ysgrifennodd mynachod Seisnig hanes dyfodiad en tudau barbariaid. Dywedai traddodiadau'r Saeson mai yng Nghaint y glaniasant gyntaf. Dyna damaid o'u cronclau.

118. Yn y llwyddlyn hon dalgudiodd Iouu Fedyddiwr ei ben i dduu fynaeh ddu-thai o'r dwyran i Gaersalem i weddio, ar y fan y safai ty Herod gynt.

Ar y p yd hwnnw Martianus a Valentinianus oedd yn teyrnasu; ac ar y pryd hwnnw daeth pobl Seisnig i'r gwledydd hyn, ar wahoddiad Gwrtheyrn, i'w gnuorthwyo ef, ac i orchfygu ei clynon. Da-thant mewn tair long hir, a'u harweinyddion rhyfel oedd Hengist a Horsa. Yn gyntaf, lluddasant holl clynon y brenin, a gyrasant hwy ymaith; ac yna troisant yn erbyn y brenin, ac yn erbyn y Prydeiniaid, a llyuddasant, drwy gnuorth t'n a min y cleddyf."

Cyn 150, yr oedd y Saeson wedi gwneyd llawer ymosodiad penderfynol ar yr hanner cyble o gaerau amddiffynna'r ynys, ac efallai mai trwy wahoddiad tywysog Prydeinig y cawsant en dyfodfa gyntaf

dwy'r caerau hynny. Hyn sydd wir,— rhwng 450 a 516 yr oeddynt wedi gorchfygu'r holl wlad y tu dehen i'r Tafwys, o Gaint hyd derfyn gorllewinol gwastadedd Gwent. Ucheldir gwastad ydyw'r wlad hon rhwng dyffryn y Tafwys a'r môr; a chyroddd tri llywyth o'r dyfodiad rhyfelgar iddo. Gaint ydyw ei gornel ddwyreiniol, ynddi hi ymsefydlodd y Jutiaid, wedi torri ei cwestyll gwarcheidol, a difrodi'r meysydd ffurwthlawn eu llasai celfyddyd y Rhufeiniwr oddiar y môr.

Ar ol y Jutiaid, daeth un o dylwythau'r Saeson,—y South Saxons,—y crenloaf a'r mwyaf anwariad o'u hik. Hwylasant heibio traethell Gaint, ac ymsefydlasant ymhellach i'r gorllewin ar "draeth y Saeson." Cofwyd yn hir am eu hymosodiad ar gaer Anderida,—“lladdasant bawb a drigol ynddi, ni adawyd un Prydeiniwr yn fyw.”

Ar ol y South Saxons daeth y West Saxons, gan lario ymhellach fyth i'r gorllewin. Cyrhaeddasant hwy ucheldir braf Gwent, lle'r oedd llawer bedd a theml a dinas ardderchog, daeth y wlad yn eiddo iddynt hyd ddyffryn y Tafwys, a gwelent ffordd lufeinig yn eu gwahodd ymlaen i ddyffryn yr Hafren, at gylliniau ail dalaeth Pryden, talaeth y *Dur Brittoniarum*. A thra'r oeddynt hwy'n gorchfygu rhanau dehenol talaeth y dwyrain, yr oedd tylwythau o Eingl yn yndywallt i'w rhanau gogleddol.

Ond onid oedd y dalaeth ddwyreiniol yn un,—dan un swyddog? Paham y gadewid iddi gael ei gorchfygu bob yn ddaru? Paham y gadewid i ddinas fel Anderida ymladd ei hun, heb gynorthwy? Pa le'r oedd iarl traeth y Saeson yn amser caledi'r ddinas fyddlon a dewr? Yr oedd anryw yn ymgeisio am fod yn olgydd i'r Comes Rhufoinig, gan ymladd yn erbyn un gilydd yn lle amddiffyn eu gwlad. Pam ymchwalodd yr Ymlerodraeth, yr oedd rhyw ymherawdr yn eodi yn mhob congl iddi. A plan adawodd y Rhufeiniaid eu hynys ni, cododd rhyw Wledig yn mhob cornel o houi. Yr oedd Gwrtheyrn yng Nghaint, Emrys yng Ngwent, a rhywon arall yng Nghornyw,—pob un yn tybiol ei hun yn wir olgydd i'r *Comes Litoris Saxonici*, a phob un yn edrych ar y llall fel gwrthryfelwr yn ei erbyn. Wedi gorchfygu Gwrtheyrn a meddianau Gaint, dechreuodd y Saeson ymwithio ymlaen i'r gorllewin, a gwelasant gaerau Caer Loyw a thyrau Caer Leon ar Wysg. Ond yr oedd llwyddiant y barbariaid wedi mo'r Prydeiniwr, a chy'n i'r West Saxons gyrraedd ffin tabeth y gorllewin, arweiniodd Emrys fyddu

fawr yn eu herbyn. Yn rhywle ar derfyn y ddwy dalaeth ymladdwyd brwydr Mynydd Baddon, tua'r flwyddyn 516.

Yr oedd hon yn un o frwydrau pwysicaf y rhyfel. Tyfodd yr hanes am dani yn uchymyrg yr oesoedd ar ei hol, a thybid mai Arthur Fawr oedd yn arwain lluoedd y Prydeiniaid ynddi. Ond prin y medrai dychymyrg Cymru ei gwneyd yn fwy pwysig nag ydoedd. Rhoddodd atalfa ar y llanw Seisnig am hammer ean mlynedd; gwnaeth i'r ymosodwyr chwilio am fannau gwamaach yn uwch i'r gogledd; a rhoddodd ysbryd newydd yn y Prydeiniaid.

Yn ulwyddyn y frwydr, yn rhywle ar gyffiniau'r ddwy dalaeth, ganwyd Gildas, o'au ei ei hun. Gwelodd olion y rhyfel, gwelodd yr anfoesoldeb a'r anuwioledeb oedd wedi ei dilyn, gwelodd y tywysogion Cymreig yn ymladd, fel cynt, am unbennaeth eu talaeth. Efe yw hanesydd cyntaf ei bobl, a Jeremeia eu lleuyddiaeth. Taniwyd ei ddychymyrg wrth ddarllen proffwydi'r Hebreaid, chwerau ydyw ei gwynfan am bechodau ei bobl. Darluna egu'r Prydeiniwr yn adeg y frwydr, a'u difrawder yn union wedyn.

“Nid aeth destrywogidgaeth yr ynys, a'r cynorthwy a ddigwyddodd iddi heb ei ddisgwyl, byth allan o'gof y rhai a'i gwelent. Am hynny gwnaeth y breudimedd, a'r ponaethiaid, a'r oglyws-wyr, a'r cyffwrll, bob un eu dyfodlswyddau. Ond pan gyfododd to arall na wyddai oddiwrt ddim ond y fawelwch presennol, dymchwelwyd gwirionedd a chyflawder, fel na welir mo'n hol mewn gradd yn y byd o ddylion, oddieithr ychydig iawn y sydd a'u bywyd yn holl gan Dduw, ac a'u gweddian yn eymal eu gwendid ni.”

Nis gwn a fu Gildas byw i weled pethau gwaeth na'i broffwyddoliaethau'u dod i ben. Tra'r oedd tywysogion y Prydeiniaid yn ymratafio am yr unbennaeth yr oedd y Saeson yn ymmod ac yn emmill nerth. Yn y flwyddyn 577 yr oedd Ceawlin wedi uno tylwythau'r Saeson yngartrefasant y tu dehen i'r Tafwys; ac arweiniodd eu llu yn erbyn y dalaeth orllewinol. Cyn i'r llu hwn gyrraedd dyffryn yr Hafren, ymladdwyd brwydr Deorham rhyngddynt a thywysogion y dyffryn goldog hwnnw. Gorchfygwyd y Prydeiniaid, a syrthiodd tair dinas,—Caer Baddon, Caer Loew, a Cirencester,—i ddwyllw yr arhithiwr. Trwy'r fuddugliaeth hon, estynnodd Ceawlin derfynau ei deyras i lan môr y gorllewin, gan wahamu Cymru a Cherynw am byth oddiwrt eu gilydd. Yr oedd dyffryn bras yr Hafren yn agored i llo hefyd,

* Y mae Gildas yn tala llawer o olenni ar dywysogion y gorllewin, fel y cawn weled eto. Eidd erthygl arno ac ar ei byr mewn rhifyn dyfodol. Y mae'r darnau ddyfymir yma o gyfieithiad Charles Edward.

gyda'i ddinasoedd a'i balasan. Ymdeithiodd i fyny'r dyffryn,—yr oedd ei amddiffynwyr wedi marw yn Neorham,—a gahawodd balas Gynddylan yn dywyll, wedi ei losgi a'i anrheithio. Ond nid Ceawlin oedd i orchfygu Cymru; yn mwydr Fethanlea, yn 584, gorchfygwyd ef, a gorfod iddo gilio'n o'i o ddyffryn yr Hafren.

Erbyn dechreu'r seithfed ganrif yr oedd yr holl dalaeth ddwyreiniol, oddigertth Cernyw, wedi ei gorchfygu. Dros holl wastadoddau'r dwyrain a'r canoldir, yr oedd y Saeson a'r Eingl wedi ymladau. Ac yr oeddant wedi dechreu ymosod ar y dalaeth orllewinol, ar hyd ei clyffindir, o'r Hafren i Ystrad Clwyd. Yr oedd padas Gynddylan wedi ei losgi, yr oedd Bryneich a Deifr yn eiddo i'r Eingl. O flaen yr ymosodiad arnynt ymmodd y Cymry,—oherwydd Cymry y galwynt eu hunain yn awr,—yn erbyn gallu uwedig y Saeson a'r Eingl oedd am ennill oddiarynt goron eu talaeth orllewinol.

Ond yn awr dyma ni yn nechreu hanes Cymru. Yr ydym ym mysg rhai adwaenwn, gwelwom Gynddylan yn ymladd yn Neorham, clywsom alar Ilywareh Hen. Y mae'r dwyrain yn Seisnig, y mae Cymry'r gogledd yn cilio'n o'i gam i gam o flaen y gelyn,—cyn pen y deng mlynedd bydd Cymru, ein Cymru ni, wedi ei hanngyloleu gan y Saeson a'r môr.

Yn y rhifyn nesaf, wedi hyn o ragymadrodd, dechreuaf adrodd hanes Cymru ei hun. Af ymlaen yn araf a hamddenol, rhaid i mi gael dweyd fy stori wrth fy mhws. Fy mwriad, nis gwn a fdeaf ei sylweddoli, ydyw gwneyd i'm darllenwyr weled Cymru'n dabblygu, a gweld lle fywysog a bardd yn y dabblygiad hwnnw.

Hyd yn hyn, yr wyf wedi bod dan anfantais fawr oherwydd tad oedd genyf fapiau i egluro'r hyn a ddywedwn. Erbyn y rhifyn nesaf bydd fy mapiau'n barod; ac yr wyf yn gobwilio y medraf gael cyllawnder o honynt i egluro terfynau Cymru o oes i oes.

CYMRU A GARAF.

CYMRU A GARAF,—fy hen wlad odidog,
Eden y Cymro yn ddian wyt ti,
Aelwyd lle magwyd fy nhadan ardderchog,
Cartref enwogion, ac arwyr o fri;
Erech gledd dialedd fu'n noeth yn dy wyneb,
Gwaed dy wroniaid fu'n llwio dy rudd;
Erys dy gestyll yu dystion trychineb,—
Cwynfan mae'r Brython, a'i delyn yn
bradd.

CYMRU A GARAF, magwrfa prydforthion
Heird ei mynyddoedd, a'i chroegion llawn
swyn,—
Cestyll hen anian fu'n gwylio gelynyon,
Cartref yr awel—a gerddi y brwyn.
Caraf y Wyddfa fu'n dyst o bob gormes
Tŵr amddiffynol fy nghartref orioed,
Gorwedd mae'r cymyl fel plant ar ei mynwes,
Chwery'r aberoedd o amgylch ei throed.

CYMRU A GARAF, mae natur haclionus
Yn gwisgo pob dyffryn mor brydferth a
hardd;
Dolydd meillionog, a chymoedd rhamantus
Emyn hyawdledd yn uhelyu y hardd.
Gloewon afonydd, a'i rheieidr cwynog,
Ei llynau yn dlysan addurnant ei bron,
Murmur ei nentydd sydd twisig cyfothog,
Ei chwaon perorol wna'm hysbryd yn llon.

CYMRU A GARAF,—hoff fangre y beirdion,
Plethwyr hen gerddi godidog fy ngwlad:
Yr awen Gyntroaidd a'i thlws gynganeddion
Lleinw bob cwmwd gan swynol fwyhad.
“Gwlad y gân” ydwyf ti, Cymru berorol,
Cannu mae'th feibion cerddorol eu wryf
Mogis telynan paradwys adlonol
Swynant fy nghlustiau lle bynnag y bwyf.

CYMRU A GARAF, did am mai dy filwyr
Ymladdodd dy frwydrau a'r pylor a'r
cledd;
Caraf di, Cymru, yn fwy am dy arwyr
A'th ddysgodd i faddwl,—*awrdiadd dy wedd*.
Caraf di, Cymru, am ddeffro i'th hawliau,
A phalam, fy man-wlad, y cysgaist cyhyd?
Dy darian yw'th feibion dysgedig eu doniau,
A chwri'r dyfodol sy'n awr yn dy gryd.

CYMRU A GARAF,—edmygaf ei meibion,
Geriant eu henwau yn uchder y graig;
Erys eu hanes ymhlith anfarwollion
Tra berwa dialedd ar wefus yr aig.
Mogis ei chreigiau yn torri'r cymylau,
Felly aed Cymru trwy'r rhwystrau i gyd,
Bydded ei henw ar leini yr oesau,
Yn Gyntro addolgar,—yn Eden y byd.

Bilwenn Ffestunog.

BARLWYDION.

CAROL NADOLIG.*

Ar y dda a Chair Mwyneidd-dra, neu Sgŷlen Pen Bys.

" Yn eiddo daw y rhai ar dda f'od i'm dda yd." E-SAU XXVII. 13.
 " A'r hwn a ddal i'ntaf li, nis bwriad ef allan d'olm." IOAN VI. 37.

I.

YR hwn sydd ganddo glust i wrando,
 A'r sawl a garo sail y gwir,—
 Cydnabyddwch ein dedwyddwch
 A'n tawelwch yn y tir.
 Y brenin Iesu sy'n teyrnasu,
 Yn llawn o allu, oll yn oll,
 Llawn trugaredd, gras, a rhinwedd,
 Llawn ddigonedd yn ddi goll.
 Mae fe'n gofadu dros ei deulu,
 Mae'n ymgeleddu gwely'r gwan,
 Mae fe'n rhoddi pob daioni
 Yn bybyr iuni, bawb ei ran.

II.

Crcawdwr bydoedd, tir, a moroedd,
 A llwyr niferoedd allu'r nef,
 Y bod cynta ymbol preswylfa,
 A diweddia ydyw ef;
 Mae yn changder yr uchelder,
 Mae'n tario ym meithder tir a môr,
 Mae fe'n darparu haeddiant Iesu
 Er diogelu'r duwiel gôr.
 Mae fe yn trefnu uffern obry,
 Llwyn y fagddu llawn o fŵg,
 I'r rhai sy'n gwrthod gwaed y cymod,
 Amryw drallod mawr a drwg.

III.

Wede waelod cyfflog pechod,
 A'r gresyndod garw sydd
 Lle mae tynfa hepbil Adda
 Nes eu difa, nos a dydd;
 Yn awr i'n cadw o'r pydew hwmw,
 Lle mae'r meirw mawr a mâu,
 Rhaid ymoleli yn ffynnon Ddewi,
 Ag ail eni o'r Ysbyrd Glân,
 A'r Fad i'n tynnu, a'r Mab i'n prynu
 A chyflawn dalu ein dyled mawr,
 A Sanctaidd Ysbyrd i'n hadferyd
 Mewn ail fywyd nefol wawr.

BYRDWN. †

Yna deun yn fwy diwid
 I garu rhyddid, goreu rhôl,
 Ni ehaiff dyfod byth ei wrthod,
 Nag un aelod ei gau'n ol.

* Codwyd y carol hwn o lawysgrif Rowland
 Haw o'r Graienyn (Gwel CYMRU I. 103—110).
 Cy-fais fenthyg y gwreiddiol gan Miss Saunderson
 y Bala, trwy y Parch. Ellis Edwards, M.A.—GOL.

† Y byrdwn i gyd a genir ar y rhan olaf o'r
 mestur.

IV.

Tra'r wyt tŷ'n pechu heb 'difaru,
 Na mynd ag Iesu yn dy gol,
 Rwyf ti beunydd megis llofrudd
 A'r dialydd ar dy ol;
 Cwyd, ystyria, rhod, a bysiau
 I'r ddimas noddfa, ddawnus nawdd,
 Ti gai hyfrydwech diogelwch,
 A byw mewn heddwch yma'n hawdd;
 Ymâd o rwyde'th hen gariade
 A gwel yr eisie o gal yr fôr,
 Yr hwn sydd gytm yn dy dderbyn
 Nid oes derfyn ar i stor.

V.

Cred fod ffyddlon awleddion
 Oen Duw, a'i roddion, yn dy ran;
 A phob sanctedd briodoledd
 Yn dy goledd, enaid gwan;
 Mae trugaredd a gwirionedd
 Mwyndeg unwedd am dy gael,
 A chyfiawnder o'r uchelder
 Ar dy fater er dy fael;
 Atolwg dychwel, tyrd yn isel
 I gor y bigel gywir bwyll,
 Pob peth sydd barod yn y cymod
 Os wyt tŷ'n dyfod yn ddi dwyll.

BYRDWN.

Tyrd yr awron, fab afrallon,
 Gwel, auffyddlon galon ffol,
 Na chaiff dyfod byth ei wrthod
 Nag un aelod ei gau'n ol.

VI.

Mae'r dilu'n dyfod i'th lwy'r orfod,
 O chwarae a'r pechod ni chair parch,
 Na saf o gyrredd drws trugaredd,
 Dewis rinwedd, dos ir arch;
 Tyrd or gwastadedd cyn del y dialedd,
 A phair o lygredd, ffo ir lan,
 Rhaid yw dy dynnu, gan fod Iesu
 Yn dy garu, enaid gwan;
 Cadw dithan'th lann yn olau
 Ath holl arfae yn eu lle
 Gwir ysgogiad ymarweddiad
 Union alwad yn y ne.

VII.

Na fydd gyndyn, anghredadyn,
 Rwy'n daer yn erfyn, dyro'n awr
 Dy holl galon â dull gole
 Fel Manase i'r Meichie mawr;
 Gwel fod erlidwyr a gwrthgilwyr
 Ac anudonwyr, dynion cas,

Yr eilyn gybydd gyda'r llofrudd
A'r coel grefydd yn cael gras,
A'r erwydredig dyfodedig
Cul briwiedig yn cael brain,
Yn troi'n ffyddlon heremion
I deulu Seion, duwïd saint.

BYRDWN.

Fe ddaeth Claudia, Mair, a Lydia,
Fe ddaeth Sela ddoeth, a Sol;
Ni chaiff dyfod byth ei wrthod
Nag un aelod ei gau'n ol.

VIII.

Pan fych di'n dyfod na chudd bechod,
Ond eu gosod yn deg oll
O flaen Iesu, efe sy'n medru
Eu dirymu a'u gyrru ar goll;
Fe drydd yr allan clyll allan,
Llygrwr anian, â llaw gre,
Fe esyd berffaith ras a gobaith
Lawn lywodraeth yn ei le;
Ti gai dy gyfri, mawr aneri,
Gwedi croesi, a'th roddi'n rhydd,
Os wyt ti'n dywad gyda theimlad
Lawn hoff alwad yn y fydd.

IX.

Mac'r tad yn barod i'th gyfarfod,
Nid i ddamod yn dy ddydd
Unrhyw bechod; dy holl sorod,
A'th anghydfod, aeth ynghudd;
Ti gai arlwy, gwisg, a gofwy,
A mynl, a'i fodwy ar dy lys,
Er wledl a'r ddedydd ganiad newydd
O lawenydd yn ei lys;

Pur goronau, gwynion ymau,
A thelynau ethol aur,
Ty mawl, a dinas, tenl daioni,
Llawn goleuni oll yn glaer.

BYRDWN.

Lle mae cynwys ben yr eglwys
Yna gorffwys yn ei gôl,
Ni chaiff dyfod byth ei wrthod
Nag un aelod ei gau'n ol.*

ROWLAND HUGH.

*Yfi a ryfyguis ollwng rhai dipthongau allan o'u priodol lythrenau, gan fy mod yn gwedol yn yr oes hon awduron dysgedig yn arfer y cyfryw, a gwerin yn dyfod i ddeall pa beth y maent yn ei feddwl wrthynt. 1791

HIRAETH.

I.

DAW meddyliau dwys a thyer
Am gyfeillion amser gynt,
Hen gyfeillion cywir galon
Pan yn groes y chwythai'r gwynt;
Rhaf sy' draw yng ngwlad yr estron,
Mewn broydd pell,
Ercill arwyl wedi 'mado
Am wlad sy' well.
Ond gyfeillion cywir galon,
Pell o olwg, pell o glyw,
Ni all amser chwaith nag angau
Ysgar rhwymau cariad gwiw.

II.

Weithiau daw yr hen gyfeillion
O gysgollion angau prudd,
Safant o fy mlaen dan wenu,
Gwên o wawl sy' ar eu grudd,—
“Gad dy lafar trwm blindurus,
Tyrd atou ni!
Diane o dy boen a'th gystudd,
Tyrd atou ni!
Brysia, brysia, diane atou,
'Muna a ni mewn nefol wlad,
Man nad oes neb byth yn 'mado,
Man mae gwynfyd pur yn rhad!”

III.

Yna clywaf leisau tyner,
Yn fy myyl ciriau mwy,
Dont yn ysgafu ar yr awel,
Chudant i mi nefol swyn,—
“Ni adewi ni'n amddifud,
Mewn anial wlad,
Heb un cyfaill, heb arweinydd,
Mewn anial wlad”?
Na, gyfeillion tyner-galon,
Glynu'n dyn wnaen hyd y bedd,
Daw sy'n auron cariad graslawn,
Blaenfirwyth yw o wlad yr hedd.

Aberystwyth.

R. BRYAN.

SOBRWYDD.

Ha! Sobrwydd, mae hedd syberwyd—yn llenwi
Holl anian dy fywyd;
Dy delu maws fo yn ddirwyd
Yn hulo ar bob aelwyd.

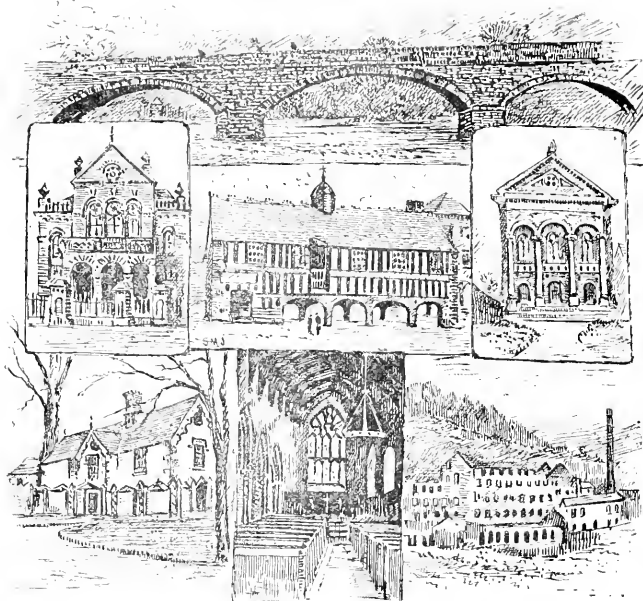
D. TEGWEL EVANS.

Y LLOER.

Y Lloer wech mal dysgl arian—deit ei gwrid,
A'i gwres drwy beddyfan;
Daeth hon hyd gylchdaith anian
O law Ior i'n hawyr lau.

TREBOR MŌN.

CAPEL Y METHODI-TIAID.
TY'R MAER.

Y DONT HILL.
NEUADD Y DREF.
YR EGLWYS.

CAPEL YR ANBYNBYR.
Y FFATRI LOSGWYD.

LLANIDLOES.

“Llanidloes, lle i anadlu
Awyr a gwynnt Cymru gu.”—CERROG.

YM mis Gorffennaf diweddaf yr oeddlwn yn teitbio i fyny dyffryn yr Hafren, gan ddyfalu pa fath le allai Llanidloes fod. Ceisiwn ddarlunio ei hynddanghosiad i mi fy hun, yng nghanol mynyddoedd, lle nad yw'r Hafren ond aber; ceisiwn ddechymygu a welwn blant Siartwyr 1839, ac a oeddant yn cofio am frwdfrydedd rhyfedd eu tadau; ceisiwn ddyfalu pa argraff adawai ei phobl arnaf. Treiais weld hanes y dref yn glir trwy droion canrifoedd, gan edrych allan ar y dyffrynmoedd ffrwythlawn y cyflwynem drwyddynt; a thybwn fod gwawr Gorffennaf, gwawr cyfoeth, darganfyddiad, a meddwl, ar hanes Llanidloes. Ond, rhag i'm meddyliau droi'n freuddwydion ofer, penderfynais beidio

furfio syniad am Llanidloes nes y gwelwn hi, a throais i edrych ar fy nghyd-deithwyr.

Gwelais eu bod oll yn edrych, gyda gwên ddireidus, ar un o honon. Geneth oedd honno, a gwallt filangoch. Yr oedd yn eneth brydferth; ac fel pob un fedd wallt o liw blodau'r eithin, yr oedd wedi ymwisgo mewn lliwiau tanbaid, a'r lliwiau'n toddi i'w gilydd yn dlysaf peth welais eried. Ond nid ei gwallt o liw'r golecerth, ac nid prydfertwch lliwiau ei gwisg, oedd yn gwneyd i'w chyd-deithwyr wenu. Yr oedd yn ceisio rhoi eden mewn nodwydd, ac yr oedd ysgyt-iaidau'r tren yn ei wneyd yn beth amhosibl iddi daro pen yr eden i'r erai. Treiai dro ar ol tro, ac yr oedd pawb yn ei gwyllo, ac yn

cael rhyw hanner mwynhad wrth ei gweld mor agos i lwyddo, ac yn methu. Yr oedd yno hogyn ysgol, ac yr oedd yn mwynhau yr odygfa ymron gymaint a phe buasai ef ei hun wedi rhoi rhyw sylwedd trylwyr yn llygaid y nodwydd; yr oedd yno hen wraig yn edrych dros ei spectol, ac wedi gollwng ei phapur newydd; yr oedd yno hen lane, heb wedd ymguais i roddi edeu mewn nodwydd yn y tren o'r blaen, ac yn gwylio bysedd yr eneth bengoch mor ddyfal dros ei hysgwydd a phe buasai'n paratoi i drwsio'r twll oedd yn ei hosan ef; yr oedd yno hen fachgen mawr tew, a llygad fel gwydr, a'r rheini'n llawn o chwerrhin, tebyg i lewyrch haul ar risial.

Ond toe, rhoddodd y tren ysgytiad mwy nag arfer, a thalwyd braich yr eneth heibio i'r nodwydd oedd yn ddal yn ei llaw arall, nes y plannodd yr edeu yn llygad yr hen lane. Gyda fod yr ysgytiad drosodd, yr oeddym ym Moat Lane Junction, a disgynodd yr hen lane a minnau, oherwydd fod yr rhaid i ni newid tren. Yr oedd yn rhwbio ei lygad dolurus, a mynnai mai o fwriad y plannodd yr eneth yr edeu yn ei lygad. A chan enwi un y dywedir yn gyffredin fod yn rhaid cael dwy goch i'w wneyd, sierhaodd hi fod llw yr eneth honno yn sierwydd mai tawio wnai ar y rhybudd heial. Dan wrando ar achau merchod, aethom trwy ddolydd meillionog, trwy Landinam a'i blodau, a thoe gwelsum Llanidloes a chopâu mynyddoedd lawer. Moel a llwm oedd yr odyg gyntaf ar y dref o'r orsaf, gwelwn ystryd lydan yn dechreu draw, ac yn rhedeg i lawr i gyfeiriad yr afon. Yr oeddwn wedi codi'n foren, wedi gorfod cipio rhyw ddauid cyn rhedeg at y tren, ac heb yndrwisio mor ofalus ag y dymunwn wneyd. I fanlyu, nid oeddwn wedi eillio, ac yr oedd y cadach wisgwn am fy ngwdd wedi gweld dyddiau gwell.

Troais i'r gwesty cyntaf gawn, ceiais yno forenbyrd blasus, ac yna eis i'r heol i brynau rhyw fan bethnach, gan gofio, wrth i mi en gweld hwy, y byddai pobl Llanidloes yn fy ngweld iman. Y peth cyntaf a'm tarawodd oedd Seisnigrwydd masnachwyr y lle. Yn y gwesty, ni fedra'r forwyn Gyuraeg mwy na barnwr neu eneth ysgol. A phan droais i mewn i siop haiarn, gofymodd siopwr braf melynwallt i mi yn Saesneg beth a gai werthu i mi. Ond pan ofynnais yn Gyuraeg iddo am rasel, siarodd Gyuraeg mor rigil a minnau. Ceidlais i lawr yr heol, gan symm beth allasai'r adeilad coesau pren sydd ar ganol yr ystryd fod, a throais am y gornel i siop dilledydd, a gofynnais i ferch ieuane weddus ei phryd am gadach fel y cadach wisgwn am fy ngwdd. Buom dipyn o amser yn deall ein gilydd, a chanodd rhywun

diroisid am y tro, gan ddechyngu denaudd fel hyn,—

- "O's gennoch chiw gaboch du?"
 "What is it you want?"
 "Maddenlech fy mod mor by."
 "Lose it off your ear!"
 "Mae amad o'chian yn awr."
 "The grubbing clown!"
 "Mi ddaft, hostoll o lawr."
 "You are a pest in the town."
 "Peth fel hwn i'w rot i'm hyn."
 "Oh, that's better."
 "Dyna tan dano o'chian-wllt gwyn."
 "Oh, what bother!"
 "Dioddi chiw i'm eich swynder."
 "Boy, reach me a morning's kerchief!"
 "Bellach chi ty nglais ar gyfer."
 "I'll watch the man, he's bent on mischief."
 "Na, ni fywne, ond rhuma du main."
 "Won't that suit you, try?"
 "F'u gloewblu, i'm llw ar brain."
 "Oh, you want a black neck-tie!"
 "Dyna to! P'aint yw ei bris o!"
 "Thirteen pence, or say a shilling."
 "Rhot ni rot i' hynny am dano."
 "Thanks, I wish you a good morning."
 (Exit.)

- "Y Jacob, i'm an ddallt-llh Gyuraeg."
 "Poor fellow, he must be an Africaner."
 "Nid y hi yng Nghymro sieryd Saesneg."
 "Especially from Stanley or the Ashton warder."

Ymhell wedi i mi adael Llanidloes gwelais yr uchod ar lun "yngom rhwng gwâr ac anwyr yn Seoddiall." Ond yr wyf yn protestio yn erbyn y fath ddesgrifiad, oherwydd nid yw wir. Os oedd rhywun yn ddrwg ei dymwr wrth brynu'r cadach, myfi oedd. Yr oedd y ferch ieuane a'i gwerthodd yn siarad Gyuraeg campus, ac yn un anynoddgar iawn.

Ond, o'r diwedd, dyna'r cadach newydd am fy ngwdd, a minnau'n edrych drosto ar Llanidloes a'i thrigolion. Ceidlais i ddechreu ar hyd yr ystryd fawr sy'n rhedeg i lawr at yr Hafren, o dan yr hen nenadd sy'n sefyll, fel dyn ar stryd-fachau, wrth ben yr heol. Dyma gysgol braf i'r holl fedr fyw'n segur, ond ychydig iawn o lere-wyr welais yn Llanidloes. Gadawodd y dref argraff arnaf ar unwaith ei bod yn lle glân, a thybiwn fod gan y trefwyr wynebau deallgar iawn. Yr oeddwn newydd fod yn erwydro drwy drefydd ereill ar gyffiniau Maldwyn a'r Amwythig, a theinlwn fy mod mewn tref oedd wedi cael adlysg well na'r trefydd hynny. Nis gwn a ydyw'r frawddeg ysgrifennu yn ein *copy books* yn yr ysgol, heb ei ddeall bid siwr, yn wir,— "Cleanliness is next to godliness;" ond gwn hyn, fod rhyw gysylltiad agos rhwng dwfr glân gloew a glendid moes. Os gadewir ffosydd drefwedig mewn tref, ac os gadewir ei heolydd neu ei thafn fudron, y mae hyn yn sier o ruddi rhyw ddiogel meddwl, rhyw anharedrwydd meddwl at lunhan, i'w thrigolion. Wedi ymgynffino a gadael pethau anymunol o'i gwmpas, buan y dysgir dyn i adael llonydd i bethau anymunol ymgartrefu yn ei foes a'i feddwl. Ond am Llanidloes,— dyma hi yng nghanol y mynyddoedd, y dref

gyntaf ar yr afon Hafren, lle mae'r dwfr yn dryloew wrth lithro hyd lwybr glân o raiam neu graig. Yr oedd glendid y dref wedi ymddelweddau ar y gwnebau welwau, ac ni fum mewn tref erioed lle mae'r hen bobl yn edrych mor sionne ac ionanne.

Tan feddwl a sylwi, cyrhaeddais y Bont Fer, pont sy'n taffu dros yr Hafren lle mae cerbynnau carreg gwely'r afon yn agos iawn at eu gilydd. Ac wrth edrych i fyny ar hyd yr Hafren tua'r mynyddoedd draw, gwelwn gwau yn llawn o olygfeydd y medrasau dreulio blynyddoedd i'w mynyddau. Gwyddwn fod hanes i'r cymoedd o gwmpas, gwyddwn fod Edward Morgan a Dyffryn wedi ei eni yn un o honiut, gwyddwn fod y Siartwyr wedi bod yn dadlun eu hegwyddorion chwyldroadol yn y tai o'm cwmpas. Yr oedd arnaf awydd holi, ac arhosais nes y doi rhywun hamddenol dros y bont, gan fynyddau dwndwr yr afon wrth iddi furrar yn ddolwydd tra'n troi ffatri ar ol ffatri, a thra'n torri'n cwyn o lawenydd ar graig ar ol graig. Edbyn y cyrhaedda y trefydd nesaf, bydd ei dwfr wedi colli ei burdeb, bydd hithau wedi colli llawenydd y mynyddoedd, ac yn lithro'n araf ac yn brudd ar ei chwybriadau maith.

Ond dyma ddyu yn dod, ffatwr bach prysur, a'i fflog wedi ei thro'i i un ochr. Medrais wneyd iddo aros, a dechreuais ei holi. Ond ni wyddai ddim am Llanidloes, newydd ddod yno o Drefelwedd yr oedd, ac aeth ynaith dan wren'n lapas. Ar ei ol daeth gwr tal tenen, gan gerbled yn hamddenol, ac ysbio arnaf oddi fan ei aelidau. Daeth ataf, a rhoddodd ei bwys ar y bont yn f'ymyl. Dyma fo, meddwn wrthaf fy hun, yrwan am holi. "Na, welwch chiwi," meddai, "fam i ddim yn Llanidloes er ys dengain mlynedd, o Ruddlan y dois ar daith i weled Cymru, a dyma fi yn Llanidloes eto, ar ol amser mor hir. Yr wyf newydd wedd fy mrawd, sy'n byw yn y cwm draw, a phrin yr adnabyddem ein gilydd wedi cymaint o flynyddoedd." Dywedodd mai Anibynwr oedd wrth ei grefydd, a thafarnwr wrth ei alwedigaeth. Gwahoddodd fi i'w dy pan awn i Ruddlan, a gwelais ef yn sylhau ar dai Llanidloes nes y cuddiodd y neuadd coesau pren ef o'm golwg. Fel y gwelwn yn y man, peth pwysig iawn i deithiwr ydyw ei fod yn gofalu dweyd y gwir.

Cyn i neb arall groesi'r Bont Fer, troais o honi i lawr gyda'r afon ar hyd heol Pen y Graig. O hon rhes llawer o ystrydoedd bychain eulion, gyda thau newyddi'n glân, a'r tai i gyd ar graig las olechwyl yn llan gan y gwlaw. Meddyliwn am dref Basel o hyd, y dref sydd ar lun y Rhain,—yr oedd dwndwr yr afon a glanweithdra'r tai a phryd y bobl yn gwneyd i mi feddwl er fy ngwaethaf fy

mod yn y ddinas honno, dinas y bu ei gweithwyr yn uddwyr i ryddid a'r Beibl pan oedd fywysogion hyd yn eynion iddynt. Ni welwn fawr o bobl Llanidloes ond hen bobl a phlant,—hen wyr a hen wragedd mewn amlder dyddian, a bechgyn a genethod yn chwarae yn ei heolydd hi. Gwelais lawer gwynob tarawiadol yn estyn allan o ddrysau'r tai,—llygaid duon, trwyn enfawr, a gwaillt gwyn. Saesneg siaredid a'r plant, ond yr oedd pawb yn berffaith barod i siarad Cymraeg.

O dipyn i beth dois at yr eglwys, yr oeddwn wedi gwelod ei thwr anorffenedig o bell, yn ymdlyrelafu o fysg oed a llwyni. Y mae'r eglwys a'r fynwent mewn lle prydferth iawn, ar fryncyn sy'n oedi o dan yr afon; ac nid yw'r fynwent hon yn ddistaw fel mynwentydd ereill, eithr y mae dwndwr tragwyddol y dwfr i'w glywed o honi. Y mae'r fynwent yn llawn iawn,—bu Llanidloes yn lle pwysig pan oedd wyth gant o beiriauau nyddu'n mynd ar unwaith,—ac y mae'r beddan wedi eu pabuantu â cherrig a'u harddu â blodan. Y mae'r cerrig beddanu'n dweyd hanes y dref, dengys yr enwan fod Saeson o rannau gweithfaol Lloegr wedi yngymysgu a thirgoleion y mynyddoedd i drin gwlan ac i'w we'n wahan. Woosnam, Hamer, Kay, Mills, Ashton, Bowen, Maypole, Marshall, Roderick,—dyma gymysgfa digon rhyfedd. Ar un bedd gwelais enw gwladaid iawn, enw a'u halgofai am lawer hen ffemdy clyd,—“William Shôn.”

Wedi tro o gylch y fynwent, un o'r llecymau pryffellthaf trwy Faldwyn i gyd, troais i edrych ar yr eglwys. Y mae'n anodd i unrhyw adeilad edrych yn fawreddog a hardd yng Nghymru, nis gall yr un adeiladlydd yngystadlu a'r hwn sylfaenodd y mynyddoedd; y mae mynyddoedd Cymru'n gwneyd yr eglwys uchaf fel corach, a'r castell hynaf fel creadur doe. Ond

“Aros wnant hwy byth yn ieuane,
Er eu bod mor hen a'r byd;
Natur sydd yn endw amyt
Swyn ei chredidig wrid;
Engyl ar eu teithiau safant,
I ryfeddu gymaint rodd
Dyw o hono ef ei hunan
Yn eu mawredd, wrth eu bodd.”*

Nis gwn ai mawredd truman l'hanhmon oedd yn gwneyd yr eglwys edrych yn adeilad distad a di addurn. Ond wedi mynd i mewn, gwelais yn union fod cyfeeth oesoedd o fewn i'r eglwys hon. Nid oedd, mae'n amlwg, fwy na rhyw naw mlynedd neu ddeg er pan “adnewyddwyd” hi; ond yr oedd yr hen golofnau cerrig gynhaliat ei bwân a'r newfwd

* Iolo Caeuafon. “Oriau yng Ngwlad Hud a Lledrith.” 10.

bren ardderchog yn dangos fod gwaith oes-
oedd creill yn aros ynddi. Hwyrach fod y
cerrig yn aros er y seithfed ganrif, ac y mae'r
derw wedi bod mewn eglwys er ys dros saith
gau mlynedd. Ail adeiladwyd yr eglwys
tuag amser dimistrio'r mynaellogydd, rhwng
1538 a 1542, a chariwyd oedd Abaty Cwm
Hir iddi, oddi tros y mynydd draw. Gwyn
fyd na chadwesi'd holl drysorau'r mynael-
logydd,—trysoran oes bur a chyfoethog wedi
mynd i ddwyllaw rhai amhur di-dalaioni,—yn
yr un modd. Enwau crefitwyr oedd ar y
beddau fuaillan, fel pe buasai'r fynwent yn
un o fynwentydd yr Isel-diroedd Eilmynnig;
y tu mewn yr oedd enw ambell hen deulu
bonheddig Cymreig, ac ambell i denlu crefit
wedi ymglyfoethogi nes bod cyfuwch a
hwythau,—Lloyd Glan Dulas, Evans y Faelol,
a Marsh a Woosnam.

O'r fynwent cerddais ymlaen drwy ystryd
o dai o adeiladwaith camrif o'r blaen a chyla
llorian fel y beddau o gerrig mân, nes y dois
at daleen y Bont Hir. Bwn ymo emyd yn
gwyllo'r Hafren a'r Glywedog yn ymuno a'u
gilydd, ac yn aros hyd nes y demai hen wr
welwn draw i ganol y bont. Cyferchais well
iddo, a rhoddasom ein dau ein pwyssau ar
ganllaw'r bont, i ysgwrsio. Dyn mawr, dros
ddwylyth o hyd, oedd yr hen wr, m fu'n syth
ac yn llunfaidd iawn. Yr oedd ganddo
wynob tarawadol ac yr oedd yn weddol lin,
—trwyn Rlufeinig a thaleen fel thaleen mur.
Am dano yr oedd trowsus rips clytlog syml
glân,—digon glân i ddydd gwaith beth
brynag, a sane bach; gwasgod frethyn, a
chôt ddisgynnai oddiar ei gefn crymiedig at ei
arfan. Yr oedd blynyddoedd wedi ystywytho
ei het i lun ei ben, ac yr oedd yr haiarn ar
fflaen ei ddwy fflon wedi treulio yn agos f'w
hammer. Yr oedd yn llawn o ystraeon, ond
nid oedd ganddo syniad clir iawn am amser.
Bu'n byw ugeiniau o flynyddoedd yn Llan-
idloes, ond am ryw gwyn yng nghyfeiriad
Llanbrynmair yr oedd ei ysgwrs, dywedai
mai yno'r oedd y fro dlysaf dan haul, a'r
dynion cefnoaf.

"Yr oeddech yn dilyn cryf yn eich dydd,"
ebe fi.

"Oeddw'n meddai, "mi weles ddydd yr
oeddw i'n gryfach dipyn. Ond yrwan'rydw
i'n rhy hen i ddim, 'dydw i da i ddim ond i
fod ar y ffordd."

"Rydech chw'i'n cofio llawer iawn o
bethau?"

"Ydw, ond 'mod i'n bur ddolydd,' rydw i
wedi gael fy nwy a phedwar igien. Rydw
i'n cofio Llanidloes dipyn yn lai, 'rydwi'n
cofio'r amser y bydder'wlad yma i gyd yn
byw ar beth dyfe ynddi hi, ac mi weles y
sached gynta o fllwr ddaeth yma erioed yn

cael ei gwerthu fan aew o fflaen yr Hall.
Ond mae'r Hall wedi hencoiddio erbyn hyn,
fel y finne, dyn a'm helpo."

"Er Eglwys y byddwch chw'i'n mynd?"

"Choodia i fawr! Rydw i'n perthyn i
grefydd, Methodus ydw i."

"Ond y mae yna berson da, a chiwrad da
iawn?"

"Oes, meddle nhw, mi glywes gamol y
eiwrad lawer gwaith, ac mae'r person yn
cith i dyn, am wn i. Ond Saesneg gwelch chi
gennyu nhw bob gair; welwch chw'i'r eglwys
aew, does neb yn torri'r Cymraeg ynddi Sul
na gwyl na gwaith. Mae nhw'n deyd mai
un o Rydychen ydi'r eiwrad, a does neb ddaw
oddynto medru siarad Cymraeg."

"Howld on, 'r hen bererin, un o Rydychen
ydyw gwneiddog capel y Methodistiaid hefyd."

"Ie, a baehgen neis iawn ydi o, a baehgen
neis anghyffredin oedd yma o'i fflaen o. Ond
am gapel Saesneg y Methodistiaid 'rydech
chi'n meddwl, ac am y capel Cymraeg 'rydw
ime'n meddwl. Ma yma gapelydd braf yn
Llanidloes, denc chi gapel erand iawn gen y
Sentars, ond yn capel ni ydi'r nobla. Ma
yma bregelhwrs da iawn hefyd, ond y mae
Cynhafal Jones yn un o'r pregelhwrs mwyta,
mae o yn i handwyo nhw i gyd. Glywsoch
chi am dano fo'n."

"Good morning, a fine day."

Yr oeddw wedi gweld perhennog y llais
mair merchediaidd ddywedodd y geiriau hyn
yn troi o'n cwmpas er ys meityn. Dyn byr
di-farf oedd, a'i awydd am siarad a ni'n gryf,
a'i swlodd yn gryfach na hymny. Daeth
atom o'r diwedd, ac yr oedd fel pe wedi
dychrynu wrth glywed ei lais ei hun. Yr
oedd het lwyd feddal am ei ben, a'i chantel
wedi ei droi i fyny yn ochr; gwisgai drowsus
o rips gwyn newydd ei olehi, a chôt o frethyn
llwyd-goch. Yr oedd golwg di-daro arno, er
ei swlodd; safai'n syth, ond gan edrych i
lawr, gydag un law yn mhoced ei drowsus a'r
llall yn mhoced ei gôt. Ni fuasai neb byth
yn dweyd oddiwrth ei ymddangosiad beth
oedd ei oed na'i grefydd na'i gyflwr bydol. A
phe buasai raid penderfynu oddiwrth ei wyneb
a'i lais, ni fuasai neb yn medru dweyd prun
ai dyn ai dynes oedd.

"Good afternoon," ebe finne. "Can you
speak Welsh?"

"Medra, 'n dda," meddai'n awehus. "Mi
fedra i wllia Saesneg, ond mae'n well gen i
Cymraeg. Iath fy nam ydi'r Cymraeg, ond
dysgu'r llall ddaru mi. Rwan mae'r ysgolion
yn gyrru'r Cymraeg o'r wlad, does dim ond
ambell hen nyddwr fel y fi am siarad Cymraeg.
Oeddech chw'i'ch dau yn siarad am y Siart-
wyr?"

"Nag oeddyn. A wyddoch chiw rywbeth am danynt?"

"Gwn; 'row'n i yn i canol nhw."

"Yn eu canol, does dim pob eich bod yn ychwaneg na dengain oed; 'doeddech chiw ddim wedi eich geni yn 1839."

"Oeddw'n, 'roeddw'n i'n naw mlwydd oed yn y flwyddyn honno, ac yn i canol nhw."

A thra'r oedd gyrraedd o ddefaid a throdiau gwlan a mwynwr yn pasio dros y bont, dechreuodd yr hen wr hwn,—oherwydd yr oedd yn drigain oed,—adrodd yr helynt rhyfedd hwnnw. Darluniodd fel y canodd "corn Rhyddid" i alw'r brodyr i ymgynull ar y Bont Hir; a'r praegethau tanlyd wrth daleu'n y bont. Ar gamol y cyfarfod dyua waedd fod y cwstabiaild wedi dal rhai o'r Siartwyr a'u bod yn eu cadw'n garcharorion yng ngwesty *Treughlun Arms*. Cododd sw'n digofus oddiwrth y dorf, a dyna bawb fel un gwr yn troi o'r bont ac yn rhedeg i gamol y dre "i dorri ffenestri." "Ac yr oeddw'n i'm yn i canol nhw." Torwydd ffenestri'r gwesty'n gandryll, rhuthrwyd i'r ty, malurwyd y doedrefn, a diangfa gyfyng gafodd y cwstabiaild am eu hywydd. "Mi gweles nhw'n dengid drw'r ffenest. A'r Siartwyr fu'n rheoli'r dre yma am ddyddie. 'Roedd trefen braf ar bethe'r adeg honno. Ac yr oeddw'n i'm yn i canol nhw."

Ond, cyn hir deallodd Lord John Russell fod perygl yng Nghymru; a gwelwyd mlwyr yn cyrchu i Llanidloes o bob cyfeiriad,—o Drefaldwyn dan lywyddiaeth Charles Wynne, yr aelod dros y Sir, o'r Amwythig a Chae'r Iwerddon. Dylifasant i'r dref,— "ac yr oeddw'n i'm yn i canol nhw. Mi ddengodd y Siartwyr i'r wlad i ymguddio, a'r cavaldri ar i hole nhw i'w ffeindio nhw maes, a mi gweles nhw'n dwad i'r dre rhwng y cyffyle. 'Down i ddim yn i canol nhw pryd hynny."

Nid oedd y dyn mawr na'r dyn bach yn gwybod beth oedd Siartaeth, a cheisiais esbonio iddynt. Dywedais am swyn egwyddorion rhyfedd y Chwyldroad Ffrengig,—rhyddid, cydraddoldeb, brawdgarwch. Dywedais am y deffroad gwleidyddol y gwelodd Siartwyr Llanidloes ei fore.

"Braint oedd cael byw y dyddiau hymny, A nefoedd bod yn ieuane,"

ebai bardd oedd yn Geidwadwr selog cyn diwedd ei oes. Dywedais mai nid torri ffenestri a lluchio cerrig at gwstabiaild oedd mwg amean hen wroniad Llanidloes,—ond croesawu bore rhyddid oedd iddynt hwy fel bore cyntaf teyrnas Dduw. Yr oedd tlysui meddyliau am fyd heb drueni wedi eu dalu, yr oedd eu brwdfrydedd wedi dalu eu fydd.

"Pe gwneid y Cymry mor aiddgar dros gwleidyddiaeth ag ydynt dros greffydd," meddai gwleidyddwr o Sais am danynt yr adeg honno, "byddai eu sel yn galluicid amhrifodwy." Nid dynion di-worth oeddynt, ond dynion yn pryderu ddydd a nos am gytllwr eu cyd-ddynion, bu un o leiaf o bonynt y r ymladd deos y cwethion yn yr Amerig, dynion diwyd a ganest oeddynt pan ddaethant o'u carthar. Ac erbyn hyn y mae eu meibion wedi cael ymron yr oll a geisiant hwy. Dywedir i mi fod gwae'd y Siartwyr yn Llanidloes eto. A ydyw hynny'n wir?"

Yr oedd y dyn mawr a'r dyn bach yn dechre blino ar ysgwrs fel hyn, hawdd oedd gwelod eu bod yn ceisio dyfalu beth oeddw'n, ac y buasant yn hoffi ymgom fwy personol. A phan dewais, dechreuodd y dyn bach bysgota am wybodaeth,—

"Blonged i ffatri'r yddech chi?"

"Buasaf'n dda gennyf feddu ar wybodaeth am weithrediau'n llaw-weithfeydd."

"Gwerthau slets?"

"Ni fyddaf byth yn dweyd fy hanes fy hwn wrth undyn. Ar egyddorion, nid ar bersonau y byddaf yn traethu fy syniadau."

"Dim ods, syr, dim ods yn y byd. Meddwl roeddw'n i fod gennoch chi ryw newydd. Ma hi'n bur fillat yma yrwan, syr, y mae cannoedd o dai'n segur."

"Mae digon o waith, che'r dyn mawr, "cael dynion i'w neyd o ydi'r gamp."

"Ie," che'r bach, "ond rhaid mynd o Llanidloes i'w gael o. Mae pawb yn flond iawn o'i gartre, a' rydwi i wedi treio pob peth i gael bod yma. Mi fun yn y ffatri tan losgodd hi, ac yn y gwaith mwn tan stopiodd o. Ma yma le braf, ma'n biti gorfol mynd oddyma. Cerwch chi i fynu hyd y ffordd yma, gael i chi weld brafed gwlad ydi hi."

Cerddais imau dros y bont, a dringais y bryn yr ochr draw iddi, heibio ffatri losgwyd, ffatri heb ddim ond muriau moelion a chorn simdden uchel yn aros ar lan y dŵr. I ba cyfeiriad bynnag yr ewch o Llanidloes, byddwch yn y mynydd tog, ymysg creigiau ac eithin melyn. A daeth awel gynnes drwy'r cwn i'm cyfarfol, awel oddiar Blunlunon, yn llawn o iechyd adlywiol. Ar fy ffordd gwelais lawer ffatri ar lan aberoedd mewn hafannau dymunol, a bechgyn gyda gwynebau deallgar yn cario beichiau o wlaen. Meddyliais am olygfeydd erehyll a thrueni a them-tasiynau'r trefydd mawr, a gwelais mor iach a dedwydd y dyhai bywyd fod yn y gweithfeydd hyn. Hwyraeth y daw'r amser pan y defnyddir gallu dwf'r aberoedd Cymru, ac y gwelir ochrau ein mynyddoedd yn llawn o weithfeydd prysur dedwydd. Ac erehylltra a phleohd y trefydd mawrion ni bydd mwy.

Bu'm yn sylhau'n hir, o ddia'r ben bryn, ar y mynyddoedd sy'n amgylchu Llanidloes, tarddloedd yr Hafren a'r Wy. Cofiw'n nod oes oddi ardal ar lannau'r afonydd hyn heb gollu eu Cymraeg, ac y mae Saesneg yn ymldd yr hen iaith yn galod i fynd hyd at ffynhonnellau'r ddwy afon. Yr oehr hon i'r mynyddoedd, Llanidloes yn unig sydd wedi cadw ei Chymraeg, a rhaid fod cariad ei thrigolion at eu hiaith yn angerddol cyn y buasai wedi gwrthsefyll Saesneg cyhyd. Ni eddywir gair o Gymraeg yn ei heglwys, ni glywais,—gobeithio naul yw'r llyn a glywais yn wir; ni ddysgir Cymraeg yn ei hysgolion,—y dref wnaeth gymaint dros lenyddiaeth Cymru; ei phuludau Ymneilldrol a'i haelydydd yw unig noddydd yr iaith Gymraeg.

"Peth digon pruddglwyfus," ebe rhywun, "ydw edrych ar iaith henafol yn marw yn ei chwam olaf, ond pa gollod sydd oddigorth i deimlad Cymro?" Y mae colled anhraethol. Dowch i lawr i'r orsaf obry, edrychwch ar y llyfrau Saesneg werthir yno,—llyfrau'n gwahanu meddwl, yn dirywio chwaeth, yn llygru moes,—trewyddnt lwy y mae Saesneg yn dod i Lanidloes. Nid mater o gollu iaith ydyw i ardal gollu ei Chymraeg,—cyll nerth ei mhuddwl ar yr un pryd. Nid oes yn y byd foddion addysg fel Llennyddiaeth Cymru; dalied pob Cymro ei afael yn yr hen iaith, a dysged Saesneg hefyd.

Wrth ddod i lawr i Lanidloes yn fy ol, er mawr lawenydd i mi, cyfarfyddais weinidog Bethel. "Rhaid i chi ddod gyda mi heno i edrych am Hafrenydd," meddai, "chwi a'i cewch yn un wrth fodd eich calon." A phenodasom awr i fynd.*

Wrth a'ael ty yr hen frawd mwyn, gydag adlais ei "Llanidloes" yn fy nghlustiau, clywais both o Saesneg truenus y dre. Rhyw hamer Cymraeg hamer Saesneg ydyw, clywais son am "top o' town," a chlywais am un yn gofyn i'w gariad,—*"Wilt thou meet me at Plwmp o' the Hall, fack?"*

Boren dramnoeth, yr oedd haul ar y mynyddoedd, a pheudrymais imau dynnu llun neu ddan o brif adeiladau'r dref. Ond mor fuan ag y gosodwn fy nghamera a'i lygad ar yr adeilad, byddai tyrfa o blant o'm blaen. Ni welais gymaint o blant yn unlo erioed. Pa le bynnag y safwn, byddai tyrfa o honynt o'm cwmpas ymhau ychydig o fundan, ac nis gwyddwn o ba le y deuant, mwy nag y gwyddwn o ba gyfeiriad o' awyr y daw brau i'w gae gwair yn ei ystodlan. Gwynebau plant oedd ar fy ngwydrau i gyd, ond ceffais ddarluniau prydforth gan arlunwyr

ienane o'r dref.† Erbyu i mi osod fy hun ar gyfer y Bont Hir, a bod yn barod i dynnu'r mwgwd oddiar fy nghamera, yr oedd plant dan ei lawau, a thybiawd yr yr hen bont gadarn yn gwegio dan y llwyth o blant oedd llyd ei chaullaw hir. Yr oedd digon o gerrig crynuon man dan fy nharad, ond ceffais dri plith,—fod llygad fy nghamera yn wydr; y mdr plant, yn enwedig disgynddion y Siartwyr, luebio cerrig; a dibareb ebron, "Those whalve in glass housen shouldna thraw stanes."

Yr oeddwn wedi meddwl mynd i Lan Gurig, i ddringo Phulmunon ac i holi'r dyn llysbys; ond nid oedd amser. Er hymy ceffais dro i'r cyfeiriad hynau, a mwyndd wrth weled aberoedd mynyddig a blodau. Ceffais ysgwrs hir a' hen wr a hen wraig hefyd. I'au gyfeirais well iddynt, dywedodd hi,—*"Swmol, swmol; ffordd 'rych chi'n ymgymal heddiw."*

"Nid un o'r dre ydych," meddai'r hen wr tal, gyda gwawr ewestwn ar ei ddwyddiad.

"Sut y gwyddoch hymy," ebe fi.

"Ych clywod chi'n siarad Cymraeg yr oeddwn; siaradith pobol y dre ddim Cymraeg, ond pan fyddan nhw ar gleinio. O mae'n bifi fod yr iaith Gymraeg mewn cimin o anharch. Mi genson ni synodol mawr eiddoe, ni ddath brawd i mi, ac roeddwn i heb i well o er's deugien mlynedd. Llauer o wahanieth sydd rhwng Llanidloes yrwan a deugien mlynedd yn ol."

Ie, dywedodd yr un storfn unio ag a glywais ar y Bont Fer. Peth pwysig iawn i deithiwr ydyw ei fod yn gofalu dweyd y gwir. Aeth yr hen wr a'i bladr i'r cae,—llauer ystod hir a laddod yn ei oes,—a throais imau'n ol, heibio i lawer bythyn prydforth a llauer cae deintyr. Toc gwelwn guard y dref yn fy nghyfarfod, gwr diddan, a llauer awr ddriliasu yn ei gwmini. Tentaasiwn fawr oedd troi'n ol gydag ef, ac anghofio holl atwadau'r byd yn unigedd Llan Gurig; ond, ymadawson wedi ymgom fer, yr oedd ef yn prysuro i gladdu rhyw farw, a gwelais labedi hirion ei got yn flapio yn y gwynt ar ben yr allt cyn mynd o'r golwg.

Dramnoeth yr oedd ffair yn Llanidloes, a bum yn ymwithio drwy dyria ryfedd at dren bore bore. Yr oedd pobl Maesyfed yuo, a'u Saesneg ysmala; portlmyn mawr a ffin onnen ystywyth dan eu ceseiliau; mynyddwyr Phulmunon a'u cwn a'u Cymraeg,—ond nid oedd amser i yndroi, yr oedd y tren yn dod draw, a minne i fod yn Llanfair Muallt cyn hir brydnawn.

* Oherwydd fod y bennod hon mor hir gadewir yr ymgom a gwnidog Bethel, a'r ymweidiau a Hafrenydd, a hanes Llanidloes, hyd amser arall.—Gor.

† J. T. Davies, China Street. Oddiw'rth ei photographs of y tymwyd y darluniau inc sydd tuchben yr ysgrif hon.

GLAN LLYFNWY.

"Ar hollun fadd anwyf fu — yn addurn
Llonyddiaeth Cymru;
A wylwr chi o lyfrau cu,
A gwelw yn ei garu." — DYFER.

CYNIHEBRWNG hyawdl oedd cynhebrwng y Glan Llyfnwy. Yr oedd tawelwch tyner y dydd yn adgof o'i dawelwch lleduais; yr oedd symledd yr areha'r ceirdded tua'r gladdfa yn dweyd yn effeithiol mai sut a di-rwysg oedd ef yn ei fywyd; yr oedd y lluoedd a ddaethant ynghyd o'r ardaloedd lle bu'n byw yn dangos ei fod yn barchus ac anwyf gan y rhar a gawsant y fantais oren i'w adhabod, a'r rhai a ddaethant o bellach mamau yn tystio fod pelydram ei ddawn a'i gymeriad wedi cyrraedd bannau cylch eangach; ac yr oedd calon y dyrfa fawr yn y fyanwent yn adsain dywediadau cynnes ei hen gyfeillion ar lan ei fodd, a'i gwedd a'i dagrau yn dweyd ychwaneg.

Nid wyf am ysgrifennu yma y pethau a fuasai yn ddwyf pe'n ysgrifennu cofiant iddo. Mi goisïaf gadw mewn cof beth ydyw neges a diben CYMRY; ac hefyd fod yn debyg y cyhoeddri cyfrol o'i weithiau, lle y bydd yn fwy priodol manylu ar ei hanes. Ond er mwyn y darllenwyr na wyddant fawr am dano, fe oddefir i mi roi crynodeb byr o'i hanes yn y fan hon.

Cafodd ei fagu ym Mhen y Groes, Llan-lyfni. Yn oedd yng nghapel mwyr ieuenedid gafaelwyd ynddo gan Allu a'i meddianmodd iddo'i Hun, ac a droes ei wnech yn hollol ac am byth i gyfeiriad newydd. Fe wyddai ei gymdogion eyn y troad hwn arno ei fod yn llanc o gyneddfau meddwl cryfion, ac o ddawn led rwydd; ac ar ol prawf digonol ar ei fywyd a'i ysbryd a'i fedr, cafodd ddrws agored a rhwydd hynt i ddechreu pregethu'r cefngyl. Yr oedd wedi gofyn i'r Hwn a'i ddisgleirdeb a'i dygodd i lawr ger ei fron beth a fynnai Efe iddo ei wneuthur, ac yr oedd y llais wedi dweyd wrtho am gyfodi a mynd i'r pentref, ac y dywedid iddo beth oedd raid iddo ei wneuthur. A chyn pen hir fe ddywedwyd lym wrtho. Aeth hyd ffordd pregethwyr Arfon yn gyffwrdd, — i ysgol ramadegol Clynog, ac oddiyno i'r Bala. Gwnaeth iddo gyfeillion edmygus o'i gyd-efrydwy'r ac ereill yn y ddau le; a dygodd gymaint ag a allid ddisgwyl iddo ddyngu yn yr amser. Wedi gadael y Bala bu am emyd dda yn gweithio'n egniol ymysg ei bobl ym Mhen y Groes, a chwasa'i aros yno o hyd, ac ychwanegu ei dal, pe dewisasai; ond dewisodd yn hytrach fynd i gymeryd gofal deadoll fechan Crist yn Nhan yr Allt, yr ochr arall i'w hoff Lyfnwy.

gyferbyn â Thal y Sarn. Wedi bod yn amryw llynyddoedd, yn gweithio'n dda, a chael ei hosi fwyfwr, priododd â Miss Margaret Jones, yr Hen Dy, Clynog; ac aeth i drigo yn ei chartref hi — ar lan y Llyfnwy eto. O hynny i'w farwolaeth cyflawnodd waith gweinidog ym Mryn Aeran, gydag egnï a fyddlondeb, ac mewn llwydd a pharch cynyddol. Rhy fyr gan bawb yn y lle fu'r cyfnod — rhy fyr lawer. Ac nid yw'r cwyno trist a glywid ddydd ei angladd wedi poidio yno eto, nae yn debyg o beidio'n fuan. Galwyd ef ymaith o ganol ei egnï a'i ddefnyddioldeb, pan nad oedd ond tua deugain oed.

Nid oedd yn dal o gorff, ond yr oedd yn llydan a chyduerth, ac hyd o fewn ychydig llynyddoedd yn ol yn nodedig o nerthol. Yn ddiweddar tewychai yn bur gyflym, ac ar yr un pryd âi yn wannach a llesgach beunydd. Gwledig oedd yr olwg arno oddi draw; ni fuasai yn eich taro fel un arferol a'r ysgrifol. Ond ni fuasai raid i elwï graffu llawer arno yn ei ymyl i gamfod ei fod yn llawn o feddwl ac ysbryd, na bod yn ei gwmni'n hir i ddeall mai rhodfeydd meddwl ac ysbryd oedd ei hoff rodfeydd. Yr oedd tywyllni ei bryd yn dangos nad allai fod yn fywiog iawn, ac mai lleddf oedd prif gyweirnod ei natur; ond yr oedd pelydram yng nghil ei lygad yn dweyd y gallai fod yn hon a mwyfni hir i ddeall ar brydiau, ac ambell chwethiniad gafaelgar o'i eiddo yn tystio y gallai fwyuluau digrifwch iach cystal ag undyn. Danghosai ei lygaid a'i daleen ddyfnder dwys ac eangder tawel; danghosai ei enau fawrtrydigrwydd difol, a thu ol i hynny, mewn hamer yngudd, ddirmyg cryf didaro at falelder a rhedres a hunan-ddangos; ei wnech oll a ddywedai fod o'i fewn nerth digon cryf i fod yn bwylllog a llariaidd, tynerwch allai ddal heb droi'n feddalwch fol, ac ysbryd digon mawr i fforddio bod yn ostyngedig, a digon hoff o'i briod fyd i allu dygymod a pheidio bod yn amlyg. Yr oedd ynddo uwylan cryfion, ond yr oeddant yn rhy ddwfn i awelon dibwys gyulhyrfu odid dalu arnynt. Fel ei gorff, yr oedd ei enaid yn gadarn, yn gyduerth, ac yn syml a thawel. Ni bu llawer yn y byd o'i ddechren, ni goclaf, mwy diroddres a di-ymhongar na Glan Llyfnwy. Fel y dywedodd Meigant,

"Yr oedd bri fel cerydd, braidd,
Ar ei olwg orwyludd."

Gallasai fod wedi cael ei weled yn amlach, yn amlyceach, a chlan fwy nag y cafodd; ond gwell oedd ganddo fyw mewn yngudd a llonyddwch, "Cared doeth yr enillion," ehai rhyw Gymro gynt. Yr oedd Glan Llyfwy yn eu cam, ac yn byw llawer ynddynt. Llauer a gwydrodd ac a cistoddod wrtho'i hun mewn neilldudannau, gyda glan y Llyfwy, a glan y môr, mewn dwfn gymdeithas â natur, a dychmygion, a gwirioneddau, a Duw. Mi a'i clywais yn dweyd fwy nag unwaith mai ei ddewis le am dy i fyw ynddo fusai Craig y Dinas, mangre ramantus a neillduedig ar y Llyfwy, rhwng Pont y Cim a Phont y Lleuar. Yr oedd hon yn flansi hoff ganddo yn ei flynnyddoedd diweddfaf. Pe gallai Craig y Dinas adrodd ei chyrnion, gallai roi aml ddesgrifiad dyddorol o hono mewn snyfyfyrdod hurt, mewn egni digrifol o boenus gydag ambell linell anhysgu o gynghanedd, mewn gafael âg ambell angel o ddrychfeddwl, ac mewn ymdrech hefyd, mae'n bur sier, âg Angel Dwyfol Peniel. Nid âi o fodd i dai rhwysgwawr, ymgadwai hyd y gallai o gwmni deithriaid, yn enwedig rhai uehelrádd yng nghyfrî'r byd. Ond nid oedd yn aghymdeithsgar; ni fu neb erioed mwy rhydd a boddlhas yng nghwmni cyfeillion, a chyda chydaabyddion gwledig.

Ni chlywais i ef erioed yn bregethu. Fe wrthododd bregethu yma mewn Cyfarfod Misol, fel mewn mamau ereill. Ond ni a'i clywais yn siarad cryn lawer am bregethu, a chlywais ereill yn son am ei bregethu ef. Yr wyf yn bur siwr ei fod yn pregethu'n dda, mewn llawer ystyr î'r gair. Fe wyddai beth oedd argyhoeddiad ac eiddfeirwch a maddenant, a beth oedd credu ac ufuddhau a charu. Fe draethai wirioneddau wedi dyfod ato oddiwrth Dduw, ac wedi gwylchu eu hadenydd yn mhrofiad ei ysbyrd. Yr oedd ganddo gyflawnder o Gymraeg da, a gwnai ddefnydd da o hono. Os arferai weithiau criau cryfach nag a fusai raid, amguddoldeb ei galon a barai iddo wneyd. Yr oedd yn hoff o brydyddu—yn hoff iawn; ond credaf ei fod yn hoffach o bregethu. Gellir dweyd am dano fel y dywedodd Ioan Madog am Ddafydd Ionawr,—

Gair Naf yn beunaf beunydd oedi emaid
Ei ddoniau ysblenydd,
A gwir argraff seraff sydd
Ar ei fwyu gref awenydd.

Ychydig a ysgrifennodd mewn rhyddiaeth, oddigerth pregethau. Ond y mae hynny y ysgrifennodd yn profi'n eglur fod greddf y llynydd ynddo. Fel bantl yr oedd fwyaf adnabyddus, ac fe gynrychodd gryn lawer o fardoniaeth,—yn y mesurau caethion gan mwyaf. Fe deimlodd hoffder at farddon-

iaeth pan yn bur ieuane, ac fe dyfodd yr hoffder yn ei dyfiant yntan. Difyrrei ei gyfoedion gyda darnau o waith y beird pan nad oedd ond brachgen, a chyn ei fod yn llane yr oedd wedi gwneyd penillion ac enghlynion a mûn gwyddlau da ei hunan. Ymddengys iddo roi ei fryd ar emill cadair amryw byd o flynnyddoedd yn ol, ac iddo geisio am gadair amryw weithiau,—am "gadair genedlaethol" rai gweithiau. Ac nid oedd ymhell oddiwrth y goren yr un tro; bu yn ail, ac ail agos, amryw droion. Mae'n debyg mai ei agosrwydd î'r gamp a barai iddo gymyg mor ddiildio. Mae'n debyg hefyd mai swyn y gadair a barodd iddo gam cymaüt yn y mesurau caethion. Ond gwn fod yn y cynghaneddion ryw gyfaredd iddo o ddechren ei ymwneyd â barddoniaeth i'r diwedd, yn amubymoll ar y gadair a'r cistoddod. Yr wyf yn credu hefyd, nid yn unig nad oedd faws na dwys fesur o un haich î'w awen bur, ond mai mewn cynghanedd y gallai gamu oren. Beth bynnag am hynny, yn y cynghaneddion y canodd efe oren. "Roedd llyn yn bod o herwydd arfer, fe allai. Mae'n anhawdd meddwl nad i ryddid y galwyd yr awen, ac nad mewn mwy o ryddid nag y mae hi yn ei gael weithiau y canai yr awen Gymreig oen—ond iddi gael tyfu mewn rhyddid o'i micheyd.

Pa m bynnag ai mewn mydr rhydd ai mewn cynghanedd gaeth y canai Glan Llyfwy, fe gamai yn esmwyth a naturiol bob amser. Fe gamai yn chwaethus a choeth hefyd. Ni welais ddim isel na salw o'i waith. Ni byddai yn ei oren bob amser, mwy na rhyw brydydd arall, ac fe gaffai ambell faen anewisol ac arwastad, heb offen ei naddu, fynd î'r adeilad ganddo pan mewn brys, neu wedi blino'n euru ar ddefnydd go anhydrin. Ond wrth edrych ar yr holl adeilad, eoid fod ol llaw fedrus i furtio a graemuo yn bur awlwg arno, ac hefyd ol meddwl abl i dychmygu a chyulmio'n dda, ac i wybod am y defnyddiau priodol. A gadiol y gymhariaeth yna, a'r naturioldeb a'r graen, peth arall nodwedol o hono yn ei fardoniaeth, fel yr awgrymwyd eisoes, ydyw dyfnder pur wastad a dwysder tawel, leddf. Mae meddyliau dyfion yn ddwys a leddf bron bob amser. Rhwch y testyn fynnoch i un o a'afwech a dyfnder meddwl Glan Llyfwy, ac os bydd mynd i ddwysder a chyffwrdd tannau leddf wrth gamu arno'n bosidol, yr ydych yn bur debyg o gael teimlo fod hynny'n cael ei wneyd. Felly yn enwedig os bydd y meddyliau a feddylir arno yn rhai trymion gan deimlad; mae pwys yn cynrychu dwysder a leddfidra yn naturiol. Fe wŷr ei hen gyfeillion yn dda fod cryn lawer o'r peth a elwir *humour* yn natur Glan Llyfwy, er yr holl

ddwysder. Ond ychydig o'r peth hwnaw, hyd y sylwais i, a gafodd fynegiant yn ei farddoniaeth, na lliwio nemawr ddim arno. Fe ddaughosodd, er hynny, rai troion, y gallai gann yn hamer chwarents. Dyma engraffit, yn ei englyn i Llyn Tegid mewn ystern,—

Ysgogiad pwysig eigion—wna Tegid
A bront agwedd weithion;
A dnyweryd, yn wron,
Osgoi'i dal a rhwysg ei don.

Dyma un arall, a chymysg deimladau ynddo, i'r "Sêl Fawr oer,"—

Er siarad â gwres-ciriau—uwch y seidd
Ni chlywch swm teimladau;
Yr oera o bob rhyr oer ban
Yw mynwent "yr hen anenan."

Ac y mae pertrwydd i *humour* yn yr englyn naturiol hwn i Garn Fadryn, mynydd uchaf Llyn,—

O'r nef edrych Carn Fadryn - i wyllo
Tawelwch llanuestyn;
Ei henwog, gaeirog goryn
Yw uchder llwch daear Llyn.

Ond eam dwys a difrif, eam'n lliw'n drwm ac araf, oedd ei gann ef yn gyffredin. Fe gafodd destyn englyn wrth ei fodd gan bywllgor Eisteddfod Genedlaethol 1884—"Yr Ywen," ac fe enillodd er gwaethaf 117 wrth gann arno, gyda'r englyn hwn,—

Werdol Ywen hen, arddan yw,—cysgodfa
Cwsg-alfail dynolryw;
Wrth y bedd, fel hirach byw,
Dwys warcheidwad Serch ydyw.

Nid wyf yn ameu nad yn lled ddwys a difrif y buasai Glan Llyfnwy yn eam pe heb gael argyhoeddiad ysbrydol; ond fe roes yr argyhoeddiad hwnnw gyweirnod a thôn bendant, sefydlog i'w holl deimlad a'i holl feddwl. Methai beidio edrych yn ol yn fynyeh, ond bob tro y gwnai yr oedd yn gallu troi i edrych ynlaen. A sawl gwaith y cawn ef yn y dentor-gyfarfod o feddwl a theimlad! Ni a'i cawn yn dweyd ei brofiad fel hyn utro,—

O gorsydd afiach, lleidiog llygredigaeth
Ymglyfod tarth adgofion
Am hen bechodau duon
Yn llaw o dân-efennau'r ail farwolaeth.
Ai tybed fod gwefr-gwawl lliidiog, llwythlog
Y gosbedigaeth ddwyfol
A'i phoenau anorffennol
Yn yngryddio yn awyr l'cnaid euog?
Ai yute sugn-dyniad Haul Cyflawnder
Sy'n sugno llygredigaeth
A nwyon fy anuwiaeth,
Mewn trefu i buru'n natur hyd ei dyfnid r?
Mae dyfnaf, angerddolaf ddyheadau
Fy ysbryd yn awyddu
Am weld gogoniant Iesu,
A byw'n dragwyddol dan ei dywyndad.

Ac meddai dro arall, pan yn eam am "Gymhorth Cyfamserol,"—

Yng ngolau llusern cof,
Pan fyddi'n herch orff-mol
Yn llaw'n bron â braw,
Llaw wen frugaredl ddwyfol
Dymn drosto len anfidrol iawn,
Ac arni'n glir, "Maddenant llawn."

Wu i ddim a gaf gamiatad y Golygydd i fynd a daillenwyr ei lyfr am dro' brysiog trwy ddwy nen dair o awdlau Glan Llyfnwy. Os na bydd foddion caiff dymu'r lliidiart i gau yn y fan hon.

Awdl ddymmol o'i waith ydyw awdl "Gobaith," gyda'r hon yr oedd yn bur agos i Daflog y buddugwr yn Eisteddfod Genedlaethol Caernarfon. Mae yn holi Gobaith yn bur ddeheuig a phriodol yn y dechreu,—

Obaith teg, pa beth wyt ti?—ai angel
Yn ysgan daioni,
I lawr oll fy nghalon i
Ag awyddiad a gweddi?

Yna mae yn dweyd wrtho beth ydyw,—

Arddodwr addewidion—teg ydwyf,
A godant ddisgwyllion
Ymwyf fi, gan greu nef-aidd
Angylaid yn fy nghalon.

Ac ynlaen wedi hymny y mae yn dweyd wrth ei ddarllenwyr beth ydyw gobaith,—

Silwrd Duw yn ysbryd dya
F'w galonnog gél canyn
A gair a'i dwg ar ei duth
Aniben, yw ei obaith.

Dywed yn fedrus am waith gobaith yng nghalon byddin,—

A drwy galonnan f'w dirgel annog;
A'i ddawn a orfydd y fyddin arfog.

A thyma ddweyd naturiol am obaith yr amaethwr,—

Wedd hollol wneyd ei allu,—ei waith
Yw gobethidol gwedu
O hyd y caiff ei had en
Ofal dwyfol f'w dyfu.

Am wybod mai ei obaith—a gwedl
Rhagolwg yr efaith:
Allan os a, sylfu'n syn
Am eginyn mae gamwaith.

Wela eto englyn tyner, llws, a byw ei ddesgrifiad, ar farwolaeth y fun waullyd, yw, ag y dywedasai am dani,

A hyder edrych ynlaen trwy wydran
Anwyl obeithion am swynol bethan, —
Hon a humodd dan wenu,—beb wybod,
Fel baban yn cysgu
Diweddat air ei dydd fu—gair gweniaith
Y dirgel obaith o draw a glybu.

Daw cyn y diwedd i son am y gobaith hwnnw sydd rās, neu am rās gobaith, ac fel hyn y dywed am dano,—

Os gwybod am rās gobaith
A fyn dyn o fewn ei ddaith,
Gorsoddu yr Iesu raid,
Yn atynol bywnt enaid.

Y mae ei awdl ar "Noddfa" o fy nlaen, yr hon a anfonodd i Eisteddfod Dalaelthol Gwynedd a gynhaliwyd ym Mhwlheli, pryd yr enillodd Dyfed y gadair, gyda Glan Llyfnwy "ar ei sodlan." Mi a glywais gyfeillion iddo ef a minnau'n dweyd fod ganddo foddwl par fawr o'r awdl fechan hon, a'i fod braidd yn grwgnaeth oherwydd gwaith y beirniad yn galw sylw'n goudenniol at y ffaith fod darnau ar "obaith" yn yr awdl. Rhaid i mi ddweyd nad yw yn agos cystal gennyf fi a rhai o'i awdlan ereill, ac mai cyflawn oedd cwyn y beirniad. Y mae ynddi fwy nag a ddisgwyliawsn i o'i awdl ar obaith. Ar yr un pryd rhaid i bawb gyd-nabod ei bod yn awdl fach dda. Ond anlygw yw mai ar freys y gwnaeth efe hi, fel y clywais Ddyfed yn dweyd y gwnaeth yntan ei awdl. Wele un enghlyn o ddechren'r awdl,—

Daw lŵr gawn o du'r gwciniaid,—i'w hachub
Rhag gorthrechol niwaid;
Noddfa Natur bur, heb baid,—mewn brwydran
Egyr ei dorau i'w greaduriaid.

Ac fel hyn y dywed yn agos i'w diwedd, wrth ddesgrifio'r Cristion yn marw,—

Yn ei fynwes nef wna;—cyn ei fynd
Cana fawl ei Noddfa;
Dingo'n uwch drwy angau wna,
A dargenydd dir Gwynfa.

Yn ol fy maru i, m o'i awdlan goreu, os nad yr oren oll, er gwacthaf y tramynychu "hon" ag y ewymai y beirniad o'i herwydd, yw ei awdl i'r frenhines Victoria, yr hon oedd yn ail i awdl fuddugol Berw yn "Eisteddfod fawr Caerludd." Ni ddyfynmaf gymaint o honi ag a fwriedais wneyd, rhag chwyddo gormod ar yr ysgrif, ac am ei bod wedi ei chyhoeddi yn llyfryn chwech, na wnaeth yr awdwr olid ddin ymdrech i'w werthu.* Hawdd gennyf gredn, er ei fod yn weirbol ei deimlad, fel llawer o feirld Cymru, ei fod yn canmol hen frenhines dda Pryden yn gywir ddi-ragrith.

Gwrciniaid teyrngar anion
Yw gwledig wŷr "Gwlad y Gân,"

medd efe yn mehren yr Awdl. A thyna'r gywir, a'r gwiram y bardd Glan Llyfnwy pan oedd. Yn ei ddesgrifiad o deimlad Victoria

* I'w'n meddwl fod nifer da o gopïau ar law gan ei briod yn yr Hen Dŷ, Clynog.

ieuane wrth ymgymeryd â'r frenhinaeth dywed fel hyn,—

Ar ei henaid morwynol—y wasgas
Dwfn gysgod dyfodol
Orlwythir gan ddirlethol—fawr bryder,
Ac ofnau a hyder cyfnewidiol!

Danynt y lli dyner—wyr'a phen
Drwy ei dydd mewn gwyllder;
A'i roi a wna ar fron Nor,—
Ar Dduwddol rhydd ei hyder!

I ddathlu ei phiodas ag Albert Dda,

Goleuo ceir y gawwl oedd
Nes di-nosi dmasoedd!

Wrth son am ei llywodraeth gartref dywed y bardd,—

O mor fwyn y mae'r fanon—trwy wên swyn
Yn trin serch gweinyddion!
Ar ei thŷ llywodraeth hon,—mae'n anlygw,
A draidd i'r golwg hyd wreiddiau'r galon.

Ar ei haelwyd rheoli—y mae hon
Yng ngrwm hawl daioni;
Ei chyflawn arch a fyn hi,
A dwygiad di-wegi.

(Gresyn na fuasai ei hawdurdod honno wedi para'n hwy!) Cyfeirir, mewn modd gwir farddonol, at hoffer cin brenhines o neill-duedd,—hoffer, fel y crybwyllwyd, ag y gwyddaiyntan yn dda am dano,—

'E gâr hon gyrrau miig,—dyctidrol,
Gwlad utbredd mawrciddig;
A bardd drem yr ludd a thig;
Mewn neuadlhan mynyddig.

Am ei byddin a'i llynges dywed wrth Victoria,—

Ti, Fuddug, wyt etifeddes—byddin
Fwyaf beiddiol hanes;
Anilymol unbomes—cigionan,
A dehencul awgan, yw dy llynges

Ac wrth son am eiddigedd gorsedd Pryden dros gyflawnder a barn, dywed,—

Llaw gadarn ei gallu goda—uwch ben
Teyrnach byd a'u traha;
Ei llogeoedd a ollynga—fel llewod,
A grymus edymod pob gormes ddania!

Ond rhaid brysio i gael trem cyn diweddun'r ysgrif ar ei awdl i'r haul—ei awdl olaf, ag yr aeth ymaith cyn ei gorffen. Yr oedd wedi ysgrifennu yn agos i nifer digonol o linellau, ond eu bod yn eu stâd greadigol gyntaf, yn dryblith heb ei ddwyn i drefn. Mae'n bur sier pe yn ead byw y buasai yn crybwyrehu llawer chwaneg o linellau, ac yn y deolth a threfn y nifer gofynnol i'w hanfon i gystallenaeth fawr Abertawe. Gan ei fod wedi ysgrifennu cynaint, fe farwydd yn briodol coisio gwneyd rhyw drefn ar hynny a'i anfon i'r gystallenaeth. Fe wnaeth hon gyfaill y bardd, Hywel Tudur, hynny o orchwyl yn y modd goreu posibl yn hynny bach o amser oedd at y gwaith. Nis gwn i anean ym mhale y safai yr awdl anaddfed hon yn y gystallenaeth. Y mae ynddi rai darnau

gwir dda. Un o'r pethau cyntaf a ysgrifennodd ar y testun yw yr englyn hwn, lle somir am yr haul fel rhoddwr,—

Cywraif arlan cariad—yw efe,
Rhoi a fyn yn wastad;
Byddodd yn ei danbeddiad
A wclant oll galon tad.

Pwy allasai roi hyn o amanyddiaeth yr haul yn fwy cryno a tharawiadol mewn urthyw ddull o fynegi?—

Elfennau mwnau dymunol—gelir
Yn ei galon yssol;
Ofnadwy dyrfa nwydol
O nwyau geir yn ei goll.

Fel hyn y dywedir yn yr awdl am yr haul yn deffro a rhyddhau natur,—

Mwyn agor dorau mân greaduriaid
Y mae â thwymol ac esmwyth ammaid;
Ei wys gwyd yroedd o gysgetariaid,
A'i hoch fywiola yr anfeiliaid;
Difyr ddihuno'r deffaid—n'r wyn llon
A'i bur acenion mae'r borau canuail.

Croesaw yr adar,—

A thlysion ystwyth leisiau y pnycia
Y penc-eidd ben borau;
I'r huan sydd ar nesau,—trwy'r wig werdd
Yn hwylio u cyngwedd eawn hil y caugau.

Alaw y bugail,—

Bywiog alaw'r bugelydd,—mal asbri
Mawl-ysbryd y mynydd,
Hyd dyner dwyn danau'r dydd
Red i gwrdd â gwrid gwawrddydd.

Yr haul yn machlud,—

Mud wenu y mae dy wneub—hoff, fel
O llin fragwyddoldeb;
Ni roi yn wir air i neb,—
Duu a etyl dy ateb.

Anwyled yw gwên olaf
Huan yr lwy'r yn yr haf!
O'r gorwel y gyr gariad
Yn aur lif hyd fannau'r wlad.

Yr wyf yn meddwl mai y pedair llinell canlynol yw y llinellau olaf o farddoniaeth a

wnaeth Glan Llyfwy yn y byd yma. Cyfeirio y mae ynddynt at ymddangosiad yr haul yn y bore, a'i apêl dyner, sancteiddiol,—

Cusm Naf i'n ceisio'n ol
Sv ar wefus wryfod
Ei nef-lanaf oleuni,
A dwyfol nerth deill i ni.

Methwn a pheilio gresynu tipyn na fnasai bardd mor dda a Glan Llyfwy wedi cael cadair deilwng, gan ei fod wedi meddwl cymaint am un. Ond erbyn hyn y mae hynny yn beth mwy dibwys yn ei olwg yn ddiâu nag oedd gynt. Un rheswm—a rheswm go fawr mae'n debyg, gan y dygid ef ynlaen gan ei holl feirniad—oedd, ei fod yn eanu yn rhy wastad, dim digon o amrywiaeth o ddwfn ac uchel yn ei waith. Ac ni dybiaf fod honyna yn feirniadaeth led gywir,—y teimla pawb a sylwto ar ei farddoniaeth ei fod yn lifo ynlaen yn debyceach i'r afon ddofn, lefn, dawel, nag i'r afon amrywio a rhaiadrau ynddi.

Mi a derlynaf hyn o ysgrif gyda thri o'i englynion i'r bedd, a wnaeth lawer hlwyddyn yn ol, sydd yn fwy tarawiadol erbyn heddyw,—

Yn ei fynwes eaf ennyd—o dawel
Ymceillduath hyfryd;
Ystafell ddistaw hefyd,
A gwely bach o glyw byd.

Ar gynhwrf bore ganu—dydd y farn
Dedwydd fydd dau-bru,—
Gwrandio seimian lleisiau'r llu
Angyliaidd o fy ngwely.

Ar wysiawg lef yr Iesu glân,—welo,
Daw'r marwolion allau;
Awn i gyd yn swyn y gân
I'r awyr mewn gorau.

ALAFON.

OS WYT BRUDD.

Cyfeithiad o "Art thou weary."

I.

"Os wyt brudd, ac yn lludeddig,
Gyda chalon fflin,
"Tyred ataf Fi, ymorffwys,"
Meddai Un.

II.

"A oes nodau im adnabod
Fy Arweinydd gwif?"
"Ol yr hoelion ym mhob acfod,
Ystyls i'w i!"

III.

"A oes ar ei ben urddasol
Ffeiniol goron gain?"
"Oes, yn wir, mae arno goron,—
Coron ddra'n i!"

IV.

"Os dilynaf Ei, oes gwobr
Im am gario'r croes?"
"Llawer deigrin, llawer adfyd,
Llawer loes!"

V.

"Ac es glynaf wrtho'n ffyddlon
Beth fydd i'r ochr draw?"
"Buddugoliaeth ar bob gelyn,
Poen, a braw!"

VI.

"Os gofynnaf iddo'm derbyn
A wna ei nacau?"
"Na, yn wir, tra nef a daear
Yn parhau!"

Casnewydd.

AI

R. L. DAVIES.

Y MARWNADAU.*

II.

CALON llen-
yddiaeth Cym-
ru ydyw cân ei
c h r e f y d d.
Dyna gân ei
chaniadau hi.
Emymau ei
haddoldai yw
emymau gore'r byd,
heb eithrio emymau'r
ffoadur Marot nac em-
ymau brehines Na-

varre. Weithiau gwelir yr
awen yn gadael yr addoldy,
ac yn rhoi tro trwy'r fyn-
went, ymysg y cypresswydd
a'r yw. Y mae tan a swyu
yr emyn byw mewn llawer
un o farwnadau'r Diwygiad,
er fod farwnadau'r ganrif
o'r blaen nor oer a'r fyn-
went ei hun. Nid amfyr,
lhwyrach, fyddai rhoi tro

unwaith eto trwy'r yw. Nid ydyw'r mar-
wnadau'n brudd-der digymysg; y mae'r geol-
wydden ddu frenddwyliol yn brydferth, er mor
bruddglwffus, yng nghanol coedwig werdd.

Rhwng dechreu'r ganrif ddiweddaf a'n
hanser ni, pan y mae canrif arall yn tynnu at
ei therfyn, y mae'r farwnad wedi adfywio,
wedi blodeno, ac wedi dechreu ail wywo. Yn
ystod y ddeunawfed ganrif ceir y farwnad
gelfyddydol, rhyw ddynewarediad eiddil o
farwnadau Dafydd ab Gwilym a Thudur
Aled. Yn ystod ail hamer y ganrif daw
marwnad ag arwyddion adfywiad anynt,
wedi eu canu ar fesuran poblogaidd.—gwaith
Morgan Rhys a Dafydd William o Landeilo
Fach. Cyn i'r ganrif orffen daeth to o far-
wnadwyr enciniog, i wneyd y farwnad yn fyw,
—Williams Pantycelyn yn bennaf un. Yn
nechreu a chanol y ganrif hon cyrhaeddodd y
farwnad ei pherffeithrwydd, — priodwyd
pethau gore'r marwnadwyr o'r blaen gan Sion
Lleyd, Gomer, Eryron Gwyllt Wallia, Alun,
Eben Fardd, Ambrose, a Gwilym Hiraethog.

Wedi eu marw lwy dechreuodd y farwnad
ail wywo. Er fod adlais o'r hen farwnadan
ynddynt, rhyddiaith wedi ei olli'n drwsge
ydyw y rhan fwyaf o'n marwnadu ni. Fel
yr oedd marwnadu dechreu'r ganrif yn adlais
gwan o'r marwnadu fu; felly y mae ein
marwnadu ninnau yn adlais gwan o seiniau
sydd eto yn ein elustian. Mor bell ag y mae
a fynnem â hanes marwnadau y ddwy ganrif
hyn, gallwn bron ddweyd mai fel yr oedd yn
y dechreu y mae yr awr hon.

Yn y cyfnod cyntaf a enwais nid oes
llais, dim ond adlais; nid oes goleu
haul, dim ond goleu benthyg ser. Y
mae haul Tudur Aled wedi machlud, a llenad
Huw Morus, nid oes yn yr awyr ddu ond
ambell seren uwg oer. Mewn llawysgrif y
mae y rhan fwyaf o'r marwnadau ganwyd yn
ystod hamer cyntaf y ddeunawfed ganrif, yn
llawysgrif berffeithdros yr oes honno; ac
mewn llawysgrif y byddant hyd nes y daw
rhyw gyfaewidiaid mawr dros feddwl a
chwaeth Cymru. Wrth glywed cecciadau
undonog y gynghanedd, wrth geisio dyfalu
ystyr geiriau nad oes ystyr iddynt, wrth ben-
sionau uwch hen geiriau llawr, anghofir yr
hiraeth yn lân. Meddwl, ddarlennwyd, am
yr amynedd y rhaid wrtho i ddarllen tudalen-
nau meithlon o farwnadu fel hyn,—

"Nid oes yn awr, dirfawr daith,
Mewn toriad im ond hirath;
Na mwyder na phleser flwch,
Da fwrriad, na dityrwrch;
Na llawenydd deitwydd da,
Dwys amod, nid oes yma;
Na chys-ur wiwbur obaith,
Na chynghorion, dirion daith;
Na chyfeillion gweilwion gwâr,
Lles odiaeth, na llais-alar;
Na hawddgarwch, chydwech clau,
Enwog adlais nag odiau;
Na miwsg na ffrolig leri,
Na llinos yn y lwyni."

Undonog fel anialweh o gerrig mân yw'r
marwnadu hwn, nid oes aber na choeden
werdd yn un man. Adroddir brawddegau
di ystyr am wahanol bobl, ac yr ydym yn

* *Prif Ddisfyrwrch y Cymro.* O waith John Williams. 1763. MS.

Gweithiau Rhoert William y Pandy. 1768—1811. MS.

Gweithiau Goronwy Owen. Gan y Parch. Robert Jones, Rotherhithe. Longmans a Poulkes, Lerpwl.

Cusgliad o Farwnadau. Gan y Parch. T. Levi. Hughes, Gwrecsam, 1872.

Gweithiau Williams Pant y Celyn. Gan Dr. Cynhafal Jones. Casnewydd, W. Jones.

Gweithiau Alun. Foulkes, Lerpwl.

Gardd Eglon. Foulkes, Lerpwl.

Hiraethus Fyfyrdolau. Y Parch. G. Williams, Talsarnau. 1871.

Marwnad Dr. Edwards. Huw Myfyr. Y Bala, Davies ac Evans.

Marwnad y Parch. T. Jermain Jones. Gan y Parch. J. E. Davies, M.A. Casnewydd, W. Jones.

Gweithiau Ceirng. Hughes, Gwrecsam; Foulkes, Lerpwl.

dyhen am ryw doriad yn y gynghanedd sydd wedi ein blino'n lân. Gwneir pawb yn debyg i'w gilydd fel rhes o gerrig heddlau; rhoddir yr un hanes i bawb,—y person a'r ynad, y prydydd a'r eunyddog,—a dywedir fod pawb yn mynd i'r nefoedd gyhoedd gŵn, hwys arad i lys eirian. Anonwog ac anyddorol ylyw pawb y cenir am dano,—

"Nid oes, lle bu yn gu gynt,
Alar am un o honynt."

Yr unig fod sy'n emyn ein dyddordeb ydyw Angau, prin yr ydym yn digio wrtho am dorri prydyddion yr oes honno i lawr,—

"Sawdwr wyd arw a sydyn,
Difrod serth yn dy fryd sy'n."

Byddai marw rhyw Hywel o ysgweier, dyweder. Byddai'n rhaid cynghanedd,—rhaid mawr prydyddion y ganrif,—dweyd am "Hywel odiaeth" mai "da ydyw." Ni wyddai neb ond ei gŵn hela golli Hywel, ac eto cyhuddir Angau ei fod wedi hŷll wamu holl Wynedd, wedi torri murian tir Meirion, wedi peri hŷll gar i'w holl geraint a chwerw alar i'w chwaer cilwaith. Ni chlywyd erioed am Hywel y tu allan i'w blwy, ond dywedir mai oer yw dadwrdd Arludwy, a chyhoeddir och lydan o'i fachudaw, a naw och am i fwynder byd fynd i'r hedd. Wedi dardio Angau am y "dwys d'rwiad i'n distrywiaw" gofyn y marwnadwr ple mae rhuddyn brigin bro, a'i tybed ei fynd heibio. Clywais am hen farwnadwr wedi nogio* ar ol ysgrifennu'r llinell gyntaf o gywydd marwniad am Syr Wateyn,—

"Syr Watein, brigin bro."

Gofynnodd i wr o athrylith wyllt sut yr ai ymlaen; ac ebe hwnnw,—

—"un brith,
Yn brathu ac yn cieio."

Cynghaneddu oedd y peth mawr, nid oedd waeth am bwy; y mae'r bardd yn dweyd yr un peth am ei hiraeth am fabau blwydd ac am hen wr cant, am ei fan ac am wr nas gwelodd erioed. Y mae yr un faint yn union o enehiad arno pan yn dweyd ei hiraeth a phan yn ysgrifennu dyddiad marwolaeth yr un y cynghanedda am dano,—

"Mil seithgant, moliant miloedd,
A thrigain wiu gain ar goedd,
A dwylwydd, ac wwlwydd, cawu
Cofr am oed y cyfiaw."

*Hyd yn nod wrth dweyd yr amser, teimlir yr adfywiad ym marwnadur cyfnod nesaf,—

"William Williams wnaeth y gwersi,
"Roedd ef yn ei charu'n lawr;
Dlechreu'r nos, mewn fflam o hiraeth,
Rhodd ei bin sgrifennu i lawr;

*Prin y mae'r gair hwn yn deilwng i ddarlunio bardd yn cywyddu. Am hen gefyl yn methu tyannu llwyth y deimlyddir ef.—Goi.

Ni orffwysodd ef, ond rhedeg
Yn ddiaos yn y bla'n,
Nes oedd tri o'r gloch y bore
Yn gwneud terfyn ar y gân."

Ni wadaf nad ydyw Rhys Jones, John Williams, Dafydd Elisab'n cyd feirddiaeth yn medru dyuward yr hen farwnadwr yn gelfydd weithiau; ond, yug ngorion John Williams,—

"Mae'r adar llafar eu llais
A'u en odiau canolais?
Mae'r heulwen glirwen gluerwch,
A'i thes oeddi gymes a gwych?
Mae M'redydd burffydd berffuith,
Mawr iawn wr, a'i marw wnaeth?"

Ond nid oes dim gwreiddiol yn eu cân, dim hyfrydwr i sant na pheechar. Os ydym wedi myned "i Baradwys i brydu," y mae erbyn hyn yn sier rywbeth newydd yn eu cân. Diolchiant bob un i Dduw am yr awen, ond eu cri dylasai fod,—

"Gwae ni yn awr gan fawr feth."

Yng nghanol y swm oer hwn clywyd llef hir aeth byw Cymro erwydredig, Goronwy'n wylo am ei blentyn Elin, ac heb fynnu ei gysuro,—

"Am anwyd eirian mwynion—a ddywad,
A'i heiddid gannaidd ddywlo gwynion."

A raid rhestru awdwr—"Beibl i bawb o bobl y byd" gyda marwnadwyr y ddeuawfdd gaurif? Gyda lwynt y rhestrai Robert William ei hun, oherwydd dyna ei ddarlunio o fardd,—

"Ei gynghanedd rwydledol rôl
Mewn toriad mwyn naturiol;
Plethludan ag odiau i gyd,
Oft reddol mewn cyf rwyddyd;
Ei waith sydd, wiu oithau sain,
Yn gwirio ei fod yn gyrraw;
Englynion mwynion i'n mysg,
Cywyddau mewn eu addysg,
Awdlau iawn cyllawn coeth,
A'i gerddi yn gywirddoeth;
Carolau cywir cilwaith,
Sain ar goedd, synwyr ag iuth
A'i law wastad, rhedid rhydd,
Fanwl o ysgrifennydd."

Y mae yntau'n son am roi meim'r iaith mewn cerfiad mwyn cywirfaith, ac yn son am fardd fel mwyn eiliwr y manylwaith. Yr un ydyw cyunwys ei fawriadau a'u marwnadau hwythau,—drysion oer; deffro clychau prudd; ymosod ar Angau, dirwynwr edau'r einioes, a gofyn pa waredydd y sydd siwr o ddywylaw'r hen ddaliydd; darlunio o'r gŵr fu farw, a'i alw'n eyr, yn alarch, nen yn waleh; ac ychydig linellau ar y ddedd i ddyuward udgym a thelynuau. "Exit, flourish of trumpets,"—a dyna'r farwnad ar ben.

Hoff byne Rhobert William ydyw cyd-raddoldeb dyniau, dywed ym mhob marwnad fel y mae Angau'n dod a phawb i'r un fan,—

"Gwyr mawrion, baidlion y byd,
Gwyrant bawb i'r gweryd,
Y cyfothog cefnog call
A'i dnyged fel flawd anghall,

A gwerin o bob goror
Yn feirw fydd o fôr i fôr;
Cryf a gwan yn'r un fan fydd,
Pe'n gwelir cfo'u gilydd,
"R un llety, gwely gwaelodd,
I'r doeth a'r annoeth'r un wedd;
Lluch daear, fyddar foddion,
Pridd, pridd, yn cuddio pob bron."

Y mae Rhobet Wiliam yn onestach na
llawer o'i gyd gynganeddwy'r hefyd. Dywed
am un y galara ar ei ol,—

"Ceid ganddo win a chiniaw,
Yn ddi lid o'i ddeau law;
A'i weddus fir i'w addef
I feirdd oedd ar ei fwrdd ef."

Dywed am farfdd oedd wedi ei yrru i benmyd
wasnaeth,—

"Trosglwyddwyd, gyrrwyd yn gaeth,
Dros foroedd am draws fariacth."

Canodd Rhobet Wiliam farwnadau lawer ar
donau poblogaidd, ac y mae hen bobl yn hoff
o'u canu eto,—Charity Mistress, Gwel yr
Adeilad, Bryniau'r Iwerddon, Tincian y Gloch.
Dyma un pennill ar Dincian y Gloch,—

"Clowch, clowch; fy nghareigion dswrion dowch,
Wrth gael rhybuddion trymion trowch
I'r moddâ fflowch drwy ffydd,
Y brenin Ange, goirie gwir, sydd uwch ein penne
a'i glodd'n glir,
Mae wedi ei hogi i'n torri o'u tir,
Ni oll a feruir, felly fydd;
Gwyn fydd yr hwn a gafodd gred,
Hydd brenin Nef a'i freichei ar led,
Ac yno y rhed heb gwyn yn rhydd."

Ni rof esiampl o'i waith ar dŵn Gwel yr
Adeilad, oherwydd fod Dafydd Ddu Eryri
wedi canu gymaint yn well arni; ond dyma
ddau beunill o farwnad merch ieuane, ar
Frynianu'r Iwerddon,—

"Y rhai sy'n hau mewn dagrau a fedant eto'u
llon;
Yr hwn sy'n myned rhagddo gan wlo'u brudd
ei fron
Gau dilyfod daw'n y diwedd, gorfoledd weddodd
wawr,
Gau gludo ei ysgubau tuag adre, modde mawr.
"Yn awr drwy ddrych y gwelwn, ac ni chan-
fyddwn fawr,
Ond gwelwn yna'n burach ddisgleiriach gwyn-
nach gwawr;
O ran yr adwacu hefyd, yn awr mewn byd
"rwy'n byw,
Ond yna yr adnabyddaf wynepryd par fy Nuw."

Y mae adlais o'i enynnan yn hon, ac o'r
ysbryd newydd; ond nid hoff gennyf farwnad
Rhubet Wiliam. Dywedaf am danynt,
fel am y rhai aeth o'u blaen, ei eiriau ef ei
hau,—

"Rhyw arw gân, rhy oer genni,
Fwrn tost, yw dy farwnad di."

Os trown o'r Gogledd oer i'r De, cawn
ddau brydydd yn nyffryn y Tywi dan

ddyfanwad diamhenol yr ysbryd newydd,—
Morgan Rhys a Dafydd Wiliam o Landeilo
Fach. Y mae sain newydd, sain afieithol
gorfoledd, ym marwnadau Morgan Rhys,—

"Nes bai meibion hen Merari
Oll ar dauau'n peraidl ganu,
A'u traed yn chwarae o flaen yr arch
Yn rhoddli parch i'r Iesu."

Eto nid enciniaid sydd yn en gwneyd yn
swynol, ond en cadernid. Felly hefyd y gellir
dweyd am ei enynnan,—"Cadben mawr ein
hinc-hawdwrinaeth," "O agor fy llygaid i
weled," "Dyma geidwad i'r colledig," "Per-
aidd ganodd ser y bore," a llawer ereill,—y
maent yn gadarn a chyflawn a manwl; ond
ni feddant swyn a thân enynnan Williams.
Y mae Morgan Rhys a Dafydd Wiliam,
awdwr "Yn y dyfroedd mawr a'r tonnan,"
brou a gadael cyfnod y farwnad sech gyng-
haneddol, ac ar drothwy'r farwnad enciniaid.

Williams Pant y Celyn yw marwnadwr
mwyaf swynol Cymru, efe yw cynrychiolydd
gore'r farwnad enciniaid. Wrth ddoed ato
ef yr ydym yn anadlu awyr newydd. Llauer
gwaith y bum yn teithio drwy dynel oer, a'i
ochrau undonog o briddfeini unlliw, a'r
rheiliau'n adlewyrchu golen oer ar y lampau
huddlygld oleua'r tynel, a'r un faint o
belllder rhwng pob dwy lamp, a rhwng y
rheiliau; ac wrth adael tynel fel hyn ymagorai
gwlad ogoneddus o'm blaen, gwlad gynnes
lawm blodau. Felly y byddaf yn teimlo wrth
adael marwnad gynghaneddol y ddeunawfed
gaurif a dod at farwnadau Williams Pant y
Celyn. Y mae ynddynt ddeffnydd newydd a
bywyd newydd. Y mae'r gynganedd wedi
mynd, a'r geiriau llanw gyda hi; a rhes o
benillion amhosibl en hanglofio wedi cymeryd
ei lle. Y mae'r geiriau mawrion geiriadur
wedi mynd, a geiriau llafar gwlad wedi
cymeryd eu lle. Yr oedd gwaed yr hen
farwnadwy'r fel pe wedi fferru, canent dan
rynnu, ond y mae Williams yn canu ar fore
Mai. Y mae bywyd yn y farwnad, ac nid
ydyw'r bedd yn oer mwy. Yr oedd y Diwyg-
iad wedi defbro athrylith Cymru ac wedi
newid gwedd Glyn Cysgod Angau. Prin y
tybir mai am y bedd y mae'r marwnadwy'r
yn son mwy,—y mae glyn amial marwolaeth
wedi troi'n llwybr i'r nefeodd, ac y mae
chwaen gynnes esmwyth bywiol yn anadlu
dros y bedd.

Y mae tarawiad newydd ym marwnadau
Williams, tarawiad bardd yn lle elec y
cynganeddwr sych. Mor adfywiol ydyw ei
alarganu am Rufudd Jones Llanddowror,—

"Cwynpodd seren oleu hyfryd,
Hynod yn mhlith ser y ne,
Nes i'r lleill o'r ser i synna,
Ac mae Cerylllech yn ei lle!"

Pan gofiwn bryder Gruffydd Jones am y plant addysgai, ac am frwyth ei ysgolion a'i Feiblan, beth well fedrri ddwyed uwch ben ei fedd tawel na hyn,—

“Tra yn gorwedd yn y beddrod,
Fe addfedd'r men-ydd yd;
Ac fe gosglir dy gynhaaf,
Erbyn delo'th lwech ynghyd.”

Ac yn lle clusen briu rhyw yswain bach, yn lle desgritiadau ystrydebol o lagrweh Angau, yn lle sierwydd fod pob ynad meddwa a phob offeiriad di waith yn y nefoedd, cawn destynau newyddion,—

“Arfaeth fore tragwyddoldeb,
Ethol etifeddion ffydd,
Conwest Iesu ar Gallaria,
Heddi y saint, a'r farn a fydd.”

Ond prif nodwedd marwnadau Williams ydyw yr enciniad, y mynd, yr hwyl sydd ynddnt. Wrth siarad ag ysbryd gwemidlog Anbymol oedd wedi marw'n ienau, y mae hwyl ei bregethu yn ei alarnadu,—

“Grym y gwyntoedd, gwres y tymor,
Stormydd ar y brynau mawr,
Wnaeth i'n erwyn n'u llyn felynu,
Wnaeth i'n 'sgwyddau grymu i lawr.”

“Ni chost ti na'r rhew na'r cira,
Ni chost ti na môr na bryn,
Gwynt o d'ocher heb ddim tomaw,
O'r dechrenedd hyd yn llyn;
Awel beraidd ar y ddacar,
Hau yn l'wynnu'n hytyd iawn,
O'r pryd gwawriodd golen arnat,
Nes it orffwys i'r bryduaw.”

Nid cyfyngu eiddymcmlad wnaeth y Diwygiad, ond creu awydd am wasanaethu Cymru yn lle gwasanaethu plwy. Un o hoff bethau Williams ydyw daearyddiaeth Cymru,—

“Daeth y swm dros fryniau Dewi,
Megis llam yn llosgi llin,
Nes dadseino creigydd Tywi,
A hen Gapel Ystrad Ffin.”

Edrych gyda hiraeth ymhellach na Chymru, “o'r Rhعيدol wyllt i Hafren dir,” ymhellach na'r India fawr gyfoethog; dywed am un,—

“Yn ei llaw yng ngrym y dyfroedd,
Roedd spinddrych gloew chir,
Trwyddo 'roedd hi'n gweld yn oleu
Wastad maith y bywyd dir.”

Nid euddio prydfwrthwch y ddacar wnaeth y Diwygiad chwaith, ond ei ddangos. Nid oes enw blodeun yn yr holl farwnadau cynghaneddol; ond yn awr,—dyma'r pine, a thraw'r earnasiwn, dyma'r tiwlip hardd ei liw, daew'r lili beraroglaidd, a braf mor frwythlaw yn ydyw'r yd.

Marwnad oreu Williams ydyw'r farwnad am Howel Harris. Y mae hon yn orlawn o deimlad, erfyniad plentyn ar ei dad oedd wedi ei adael. Rhoddir llais i'r mawr ofal calon oedd ym mysg y Methodistaidd adeg ymneilldunad Harris,—

“Pan y llechaist mewn rhyw ogof,
Castell a ddyfeisiodd dyn,
Ac anghofiaid y ddiadell
Argyhoeddaist ti dy hun?”

“Ai bugeilia cant o ddeffaid,
O rai oerion, hesbion, sych,
Adeiladu iddynt balas,
A chorlannau trefnus gwych,—
Eto-b seinio pur efengyl,
Bloeddi'r fachawdriaeth rydd
O Gaerlleon bell i Benfro,
O Gaer gybi i Gaerdydd?”

Ond dywedir, mewn dagrau poethion teimlad brwl, fod y cwbl wedi ei faddu, ac na sonir mwy ond am y Diwygiad trwyddo lanwodd Gymru ias.

Llais y Diwygiad, yn holl amrywiaeth rhyfedd y teimladau cynmysg deffrodd, ydyw Williams Pant y Celyu,—

“Yno darfu taran Sinai,
Llais yr udgorn aethus cry,
Tan yn llannio'n byst drwy'r wybr
Dew i entych nefoedd fry;
Llais y delyn twyn ddilunodd,
Heddwch, heddwch, ydyw'r don,
Cariad mawr heb deryn arno
At y crooshoeliedig oen.”

Nid ydyw enciniad Williams yn marwnadau Thomas Jones o Ddinbych, er fod hwn yn dynwared iaith y Deheuwr yn anl. Ysgolhaig, nid bardd, oedd Thomas Jones; y mae ei ddarluniadau'n gywir ac yn fanwl, ond nid yn rhyw brydyddol iawn. Y mae gwirionedd rhyddiaeth yn ei farwnad am Williams,—

“Do, fe gamodd hymnau nefol,
Yn dra melus a phrofiadol;
Nid wrth fanwl drefn prydyddiaeth,
Ond trwy rin ysbrydol archwaeth;
Ysbryd nef oedd yn anaellu
Ar ei cnaid er ei ddyssu; [feddu,—
Golen ddawn, pernaid iawn, a gafodd lawn
'Nawr mae'n destun prudd i gam,—
Claddwyd per Ganielydd Cymru.”

Y mae adlais gwan o awen Williams mewn llawer marwnadwr arall. Medd yr hen Ddafydd Cadwaladr newydd-deb ei ddawn,—ceisia dremio i ryfeddodau byd arall; a dywed, pan fu farw Charles o'r Bala,—

“Mae Africa, yn swm y newydd syn,
A'i dagrau bron a gwneyd ei grudd yn wyn.”

Mae myfyrdodan Richard Jones o'r Wern, wrth fyned heibio bedd Charles yn Llanceil, yn darwadol iawn,—treio deffro'r cysgadur trwy ddwyed fod torfeydd newyddion yn cam am angan'r groes a fod nerth efengyl gyru eun dryllio cilunod hyd eitha'r India'n wir, ond

“Rhy fach! rhy fach i agor dorau'r bedd,
U'n wên nid oes, mi wela, ar dy wedd.”

Ond tobycuch i Williams ydyw Thomas Williams Bethesda, drowd oddiwrth y Methodistiaid at yr Anbwyrym ei “Sabeliaeth.” Pur ysgafn y sieryd am feibion Lefi; ac y

mae ei ysbryd wedi chwewi, er y gofyn yn ei farwnad am Ddafydd Jones Llun Gan,—

“ Fy hen fiodyr, pam yr oerodd
Eich twymn gariad ataf i,
Sy'n eich caru yn helaethach,
Er eich caru prinnach chiwi ? ”

Pan yn hen wr, wedi goroesi chwarter cyntaf y ganrif hon, enodd farwnad sydd fel marwnadun Williams ei hun,—adlais o hwyf a gorfoledd y Diwygiad. Yr oedd y testun wrth ei fodd, y Peter Williams wrthodwyd, fel yntau, ar gau,—

“ Plant ei fam edrychi arno
Fel rhyw estron dieithr iawn.”

Y mae enciniaid rhyfedd, a chydymdeimlad byw, yn y disgrifiad rydd o'r erledigaeth ddi-oddefodd Peter Williams, pan siglwyd *un* yr hen Sabellius yn ei wnech lawer gwaith,—

“ Gwelais ef ar amser hyfryd,
Megis Job ym more i oed,
Llewyreb parch yn t'wynnu arno,
Heb un cwmwl ar ei glod;
Iontid iddo yn ymgymu,
Henaint iddo yn rhoi lle,
Fawb atalient eu 'madriddion,
Tawent pan lefaraf fe.

“ Gw-lais wedyn rai oedd iengach
Nac efe o lawer iawn,
Llai mewn dysg a llai mewn profiad,
Llai mewn deall, llai mewn dawn;
Rhai anenwog yn ei watwar,
Ffe eu gwatar, ffe eu can
Yn lle'r parch, yn lle'r aurhydedd,
Yn lle'r enw gas e o'r blaen.”

Cyn i lawer o'r marwnadwyr a enwais dawi, clywyd sain newydd. Y mae'r enciniaid yn y farwnad fel o'r blaen, a'r tân hefyd; ond y mae rhyw goetlader ynddi hefyd, rhyw brydferthwch flurf. Ac arwydd ydyw hyn fod y Diwygiad a'r Deffroad,—y crefyddol a'r llenyddol,—yn ymbriodi. Ym marwnad Sion Lleyan am Robert Roberts Clynog y clywir y sain newydd gyntaf,—yr hen gynganedd sech wedi ei hirciddo gan ysbryd cyfnod yr enciniaid,—

“ Weithian trwest taranau crysion
At arferion plint y llawr,
Nes bod torf yn gwyrneb lasu
O ffaen mellt y Beibl mawr;
Dull y farn oedd yn ei ciriau,
Barawr wedi ynwiso a lliid,
Ei ysprydol ddarluniadau
Lyncu i mewn y bobl i gyd.
“ Ef yn ehws a'r dorf yn dlagran,
A swm telynu yn ei lef;
Er taranau, bu trineiaid
Mewn gwên yn yfed gwin y nef.”

Y mae'r sain yn wamach yn Ifan Rhys wrth iddo ddarlunio Ebenezer Morris,—

“ Roedd ei lais fel udgorn arian,
Roedd fel taran ar ryw bryd,
Roedd fel tannau telyn Dafydd,
Nes yn uffudd fynd a 'nyrd.”

Dywed Dewi Ddu am lais udgorn arian yr un gŵr fod Sinai a Chalfaria'n llefaru bob -yn ail; ac yn y farwnad ceir ysbryd byw barddoniaeth,—

“ Ti ddeuaron gald y ddeurudd rodd angu tan ei droed,
A pheiriant yr ymadrodd rhyfedd fu erioed,
Rwy'n anobeithio gwled na chlywed neb o'r fath,
Tr'w'y'n croesi brig y tonnan, nes tiriwyf ar y tra'th.”

Ym mysig y marwnadwyr llenyddol hyn clywir Eryron Gwyllt Walia'n galarn am ei fam, a Gomer yn torri ei galon ar ol ei fab Ieuan Ddu. Galarnad Gomer ydyw'r felusaf yn yr iaith, a'r lawnaf o deimlad,—

“ Ow mor oer yw dy wesusau,
Rhewa'th fyseidd meinion mād,
Gynt fu'n chwarae i'wryn chwibanau
I siriolion ty dy dad.

“ Llana'r hydd dros froydd a bryniau
Ffy'r cynylau gyda'r gwynt,
Hwylia'r llongau dros y weilgi,
Llifa Tawy megis cynt;
Prynu, gwerthu, adeiladu,
Ymbriodi'n llon eu gwedd,
Wna trigolion ei byd hychan.
Er bod Ieuan Ddu mewn bedd.”

Yn y man daw tant siriolach,—

“ Gwenau barai gwawr y borau,
Hyfryd llodau gerddi Mai,
Purlyws addurn hili'r dyffryn,
Rhosyn Saron purwyr crai;
Holl ogoniaut a mawrygchedd
Anian hafaid, curwedd, gu,
Arnynt oll rhagora, credaf,
N'awr fawrylaf Ieuan Ddu.

“ Er distewi'i fwy'n chwibanau
Yn y fro anhyllon hon,
Tannau'i delyn fyth a seimr
Gauddo 'mrodur Canau Ion;
Buddugoliaeth pen Calfaria
Seimra'r dyfua fawr yughyd,
i awb dan goron, pawb ar orsedd,
Pawb ar agwedd Pryawr byd.”

Cryfach, ond nid mor fwy, ydyw galargan Eryron Gwyllt Walia am ei fam; teimla nad oes niwed iddi yn y glyn,—“ am dy lwech mae llw'r cyfamod.”

Gormod o hanes, peth ddylasai fod mewn rhyddiaeth ar waelod y ddalen, sydd ym marwnad Gwilym Hiraethog am Williams o'r Wern. Ond y mae rhyw nertl a naturioldeb rhyfedd trwy'r alarnad,—

“ Dyma'r fan mae'r tafod hwnnw
Gynt roi Gymru oll ar dân,
Wedi gloi yn fudan heddyw
Yn isel fro y tywod mân;
Ar y wesus fu'n dyferu
Gofriau fel y dilian nael,
Mae hyawdledd wedi fferu,
Clai sydd arni, mae dan sel ! ”

Ac mor debyg i Hiraethog ydyw hon,—

“ Nid oes gemy ond gair i'w ddweddyd
Wrthyt, Angau creulon mawr,

Hen anghenfil brwnt a gwaeddyd,
Ceir dy gopa dithau i lawr;
Dydd sy'n dod cawu weled chaddu
Dy ysgorbwl hylt ei weidd,
Minnau ddeuaf yno i ganu
Huallelitha ar dy fedd."

Nis gallaf adael y cyfnod llenyddol heb enwi dwy farwnad arall, —marwnad Eben Pardd am John Elias, a marwnad Ambrose am Michael Roberts Pwllheli. Ni fedr neb ddarlennu farwnad Eben Pardd anghofio'r desgriafiad o le gwag John Elias gyda'r gwylwyr ar y mur. Er iddo gael ei roddi ddegan o weithiau, nis gallaf beidio rhoddi'r darluniau o John Elias yn y pulpud,—

"Pan esgynaf i'r areithfa
Tawai myrdiwn ger ei fron,
A'i ddistaw wên yu creu teimladau,
Pob amrywian, prudd nen lon;
Edrychau dro yu fud o amgylch
Ar y dyrfu fai ger llaw,—
Saethai 'i drem y fath ddyllunwad
A roddai liaws yn ei law.

"Dwedaf'r gair,—tynerai anian,
Lawr ai law,—ac wylai nyrdid;
Gwrol wgai,—bellellion grynnut,
Gwelwaf'r coeglddlyn flod ei ffyrdd;
Ei law codni,—bloedd gorfolodd
A ddulsciniat twry y llu
'Roedd hyd yn nod ei *atal dueddyl*
Yn gyfngw o hyawdded eu."

Ambrose ydyw'r olaf o farwnadwyr yr oes aur. Ei farwnad am Michael Roberts ydyw campwaith ei fywyd; ynglyn â hi y bydd ei enw byw. Rhydd sen i Awen Cymru am adael y bedd cyhyd,—

"Cenaist a darcbau llyfion
I rai dimod yn eu dydd,
Gwelafst gladdu Scraph Cymru
Heb un deigrun ar dy radd."

Ac yna darluniau swyn a grym y pregethu rhyfedd hwnnw,—

"Drychfeddylhian yn disgleirio
Drwy'r ymadrodd treiddiol mwyn,
Nid oedd ereigion hen galonau
Yn ymollwg dan y swyn."

Ni phaid a chrybwyll y cwmwl ddaeth dros feddwl y pregethwr,—y tad yng Nghrist yn troi'n blentyn, adeilad mor wych yn troi'n adfeilion. Wedi cystudd cymaint, y mae Ambrose yn llawenhan fol profiad orian prudd wedi darfod, er fod yr addewidion fel y mêl wedi distewi hefyd. Gwell oedd iddo gael gorffwys, ond mwyn i'w gyfeillion yw edrych ar ei fedd a chofio ei rym,—

"Nid oes niwed mewn tarannu,
Y mellt distaw sydd yn lladri;
Yr oedd swm ei ddoniau esawyth
Fel awlon rhwng y dail,
Medrai ysgwyd teimlad plentyn,
A'i gydwyb bob bu ail."

O farwnad gyghaneddol sech hanner cyn-
taf y ddenawfedd ganrif daethom i farwnad
enciniedig hanner olaf y ganrif, ac o'r
farwnad enciniedig honno i farwnad lenyddol
hanner cyntaf y ganrif hon. O farwnad dlos
ei furt ond heb enaid, daethom i farwnad
sy'n llawn enaid ond heb berffoithrwydd
tlyshu furt, ac o honno daethom at farwnad
yn meddli enaid a furt. O fan feirdiaeth
daethom at Williams Pant y Celyn, ac oddi-
wrth Williams Pant y Celyn at Ambrose ac
Eben Pardd. O gysgairwydd marw'r ddena-
wawfedd ganrif daethom i'r Diwygiad, ac o'r
Diwygiad i'r Ddifoedd.

Ac yn awr yr ydym mewn cyfnod newydd,
ein cyfnod ein hun. Y mae teimlad y
Diwygiad wedi oeri,—nid oes ond furt y
farwnad lenyddol yn aros. Rhaid dweyd am
farwnadau hanner olaf y bedwaredd ganrif
ar bymtheg,—o fanylwaith marwnad Huw
Myfyr am Ddoctwr Edwards i lawr at
gyffrelinol bethau odlog marwnad Onllwyn
Brace am Henry Richard,—mai rhyddiaith
wedi ei odli ydynt. Y mae pethau tarawi-
adol ym marwnad Gruffydd Williams Tal-
sarnau am Edward Morgan y Dyffryn,
ond pethau tarawiadol pregeth ydynt. Y
mae pethau tarawiadol ym marwnad y Parch.
J. E. Davies am Thomas Jermain Jones, ond
pethau tarawiadol erthygl ydynt. Fel y
daryddodd marwnad Tudur Aled mewn
cynghaneddion, y mae marwnad Williams
Pant y Celyn yn darfod mewn rhyddiaeth.

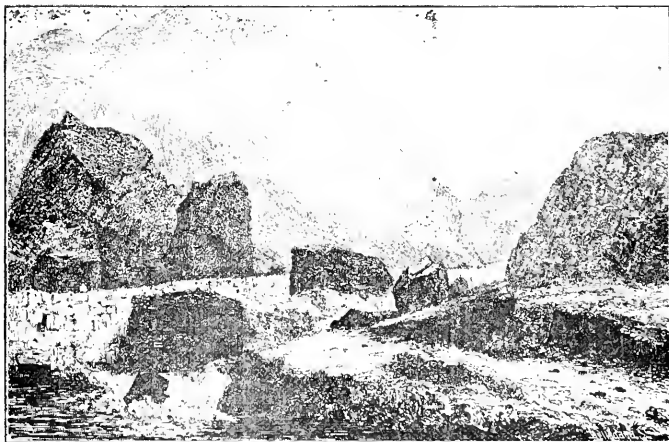
A raid i'r Farwnad ddarfod, felly, cyn
diwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg?
Na, nid y farwnad ryddieithol fydd y far-
wnad olaf. Y mae bywyd i ddo eto iddi, pan
ddechreu'r canu'r farwnad wladgarol. Galared
a alaro, llawenhaed a lawenhaed, gwleidyddol
a gwladgarol fydd bywyd Cymru gyda hyn.*
A rhaid i fardd ganu can ysbryd ei oes.
Dyhead Cymru'n awr ydyw gwybod hanes
ein hynafiaid; hoff beth Cymru ydyw canu,
a chanu yn y cywair lledd. Beth, felly, mor
gydweddol ag ysbryd yr oes â marwnad
wladgarol? Y mae Ceiriog wedi dechreu,
y mae beirdd ereill yn dilyn ei ol, gan ganu am
Llywelyn. Daw'r farwnad eto'n fyw, bydd
canu gyda'r awel a wylu gyda'r awel eto,† a
bydd bardd yn cyhoeddi mai tir sanetaidd
ydyw pob glyn yng Nghymru,—

"Os caru cofio'r wyd
Am ddolydd Dyffryn C'wyd,
O cofia gofio'r dewr sy'n gorwedd dan dy dro-d."

* Gwel erthygl ragorol yn profi hyn gan W.
Lewis Jones ar "Anghydffariaeth a'r Dyfodol yng
Nghymru" yng *Nghenlhaen* Gorffennau 1891

† Gwel "Cwm Llywelyn" gan Edward Jenkins
yng *Nghymru Fydd*. Cyl. iii.

MYNYDDOEDD LLANBERIS.

BWLCH LLANBERIS.

SAIFF Llanberis yng nghanol mynyddoedd Eryri. Treflan o gryn faindioli ydyw, wedi cyfodi megis mewn mlydd umos. Chwarelwyr gan mwyaf sydd yn byw yn y lle.

Nant neu ddyffryn ydyw'r ardal tuaeg wyth milldir o hyd,—o bont Pen y Llyn i Ben Pass; ac yn rhyw dri chwarter milldir o led yn y man lletaf. Saif y pentref tua naw milldir o Gaernarfon. Wrth deithio i fyny o'r dref honno, ar hyd y ffordd, denir i bentref Cwm y Glo, neu, yn ol esboniad y chwarelwyr, Cwm y Clo ar y fynedfa i'r nant y mae Llanberis ynddi. Tua hamer milldir yn uwch i fyny na'r cwm hwn, y mae Pen y Llyn, sef pen Llyn Padarn, yr hwn sydd yn gorwedd yn llabwst afrosgo ar waelod y Nant, am tua dwy filldir o hyd. Yn gymharol ddiweddar y gwnaed y bont sydd yn croesi pen y llyn yn y fan hon; felly, yr oedd y fynedfa gynt yn gul ac anhgyrch iawn. Yn wir, peth diweddar ydyw y ffordd hefyd, gan fod hen ffordd y plwyf yn cyclwyn o waelod Coed y Ddol, y fan lle y saif Llanberis arno yn awr, heibio Ty Du, a thrwy y Clegyr hyd Castell Bryn Bräs. Rhydio yr afon y byddis yn y dyddian gynt, os byddai angen croesi hefyd. Ychydig gannoedd o latheni o'r bont yng nghyfeiriad Llanberis y saif Craig yr Undeb,—y fan y

saif y gweithwyr gynt, pan yn eu hymdrech i sefydlu Undeb y Chwarelwyr yng Ngogledd Cymru.

Yngyfyd y ddau Glegyr gyda'n creigiau ysgythrog o bob tu i'r Llyn. Copa yr un ar y chwith ydyw "Y Bigil." O'r ochr ar y dde i'r bont, ceir golygfa ardderchog. Y mae yn anhawdd meddwl am ddim byd thysach. Yn misoedd yr haf ar ambell brydnawn, pan y hydd y llyn yn berffaith lonydd, heb un don ar ei wynch, y mae yr olygfa o'r ffordd sydd yn yr ochr draw yn syfrdanu dyn â'i thylsineb. Gwelir y creigiau sydd yn yngodi yn igam ogam uwch ben y llyn, megis fel pe yn ymgladdu ynddo, gan ymfurfio yn un corff rhamautus, tebyg i un o greuariaid afrosgo y cyfnod cynddiliwiad. Ymestynna ymlaen hyd i ben yr Eilidir, gan gymeryd yr Allt Wen i fewn gyda'i mân goelydd llawn dail amryliw. Y mae yr olygfa hon yn llawn o farddoniaeth gyfriniol i galon dyn,—od oes ganddo lygad i ganfod prydferthwch.

Yn yr ochr arall, gyda godreu yn hon y mae y ffordd sydd yn arwain i Lanberis, ymddengys y creigiau yn gilwgas, fel pe yn anfoddlon i'r llyn brydferthia a gogonoddu yr hen Eilidir, a'i phlant frynau, yn ei ddyfroedd. Y mae yr hen Gefu du, copa yr ochr hon, yn cyfateb yn llawn i'w enw. Ceir ei adiau duon yn

llawn gwŷg, a theit ei gysgodion trymaidd dros yr holl diriogaeth.

Felly, ar y naill law, ceir y llyn, megis yn all eni hen greigian digroen y Clegyr, hyd nes y cyrhaeddir eernau gwyrddion yr Elidir; tra y mae yr ochr arall yn llawn o hagrwech rhamantus, ac yn aifodlog ei hymddanghosiad; a phan y daw brou gyferbyn a Llanberis, yn union uwch ben yr hen Dy du,—cartrefle yr hen Esgob Goodman gynt, pan ydoedd ar ffo rhag milwyr Cromwel, ac wedi hyny, cartrefle Dewi Arfon, prif englynwr Cymru, a'r byd o ran hyny,—try i lawr yn fygythiol yn y fan a elwir Y Dinas, fel pe am wneyd ymosodiad dialeddol ar y lle, ond nid ydyw eto wedi gwneyd hyny, er ei fod yn bygdw er cyn ered. Talp o graig rhamantus iawn ydyw Y Dinas, uchel a serth iawn, yn arbennig gyferbyn a'r hen Dy du, a gwae i'r hen aneddlyd esgobol, os rhydd ei fwriad mewn gweithrediad.

Pan saif y teithydd yn myl gwesty Glyn Peris, caiff olwg ar y Nant yn ymledu yn sydyn, ac y mae y pellder o ben yr Elidir i grib Moel Eilio, a'i gymeyd ar chediad aderyn, yn gryn ffordd; ond yn llawer mwy, pe y gorfodid dyn i'w gordded. Yna, y mae yn culhau yn sydyn gyferbyn a hen Castell Dolbadarn, yn gymaint felly, fel nad oes yno ond prin le i ffordd gyda glan Llyn Peris, neu "y llyn uchaf," fel ei gelwir ar lafar gwlad. Darn sydd yn orlawn o brydferthion ydyw y gesail hon; y mae ei gwaelod yn llawn o goed, ac yn gymysg a hwy ceir tai y pres-wylwyr.

Ar y dde, fel y dywedwyd, ymestyn Moel Eilio, a chydachymorth Moel arall, y mae yn cau pen y Maesgwm, ac wedyn yn gorffwys ei phen ar un o ysgwyddau y Wyddfa fawr,—brenhinnes arddechog mynyddoedd Eryri. Y mae y Foel Eilio yn ymgeseilio cyn cyrraedd y Maesgwm, ac yn troi ei thrwyn Rhufeinig i gyfeiriad y Derlwyn, fel pe wedi penderfynu unwaith erosi Cwm Brwynog ac ymuno a hi; ond safodd cyn rhoi y bwriad yn weithred, ac felly y mae hyd y dydd hwn. Yng nghesail yr Eilio y mae toriad sydyn serth, a dwfn, yn disgyu i waelod Cwm Dwythweh; yn y gesail ar y gwaelod y gorwedd Llyn Dwythweh, yn dawel yn ei gryd oesol. Lle pruddglwyfus ydyw hwn, tawel, unig, a llwm; ond er hyn, y mae rhyweth yn ddymunol ynddo, yn enwedig, fel lle i fyfyrïo. Y mae mor unig fel na chlywir dim ynddo, ond bresiadu y defaid. Oddiyno i lawr, graddol ddisgynnau'r tir, ac weithiau'n lled serth, hyd nes y cyrhaeddir gwaelod Dyffryn Padarn.

Dacw'r Clogwyn Coch yn y pellder, yn dangos ei ddannedd miniog. Y mae rhyw-

beth yn dywysogaidd yn ei ymddanghosiad, fel pe yn gwylio y tynedfa i fyny i goryn y Wyddfa; a saif yn dertyn i'r lawnt hirfaith sydd o drwyn y Derlwyn hyd ato. Wrth ei sawll, ac o dan ei wynob haigr, y gorwedd y Llyn Glâs, ac amryw fan llynoedd ereill. Yn ffurfio erehwyn chwist y Maesgwm, ceir Moel y Cynghorion, y fan, meddir, y byddai hen dywysogion Cymroig y dyddiau gynt yn ymgynghori a'u gilydd, ac yn penderfynu eu ewerylon, yn gystal a chyullunio pa fodd i weithredu yn y dyddiau cyulhyrfus hyny. Ar ben y Foel, ceir lle gwastad, o gryn faintioli, gyda chryn lawer o hen olion. Heibio i drwyn yn ochr chwist y Foel hon y lifa y dwfr sydd yn eromni yn y Llyn Glâs, a'r mian llymoedd ereill, a threigl i lawr i waelod Cwm Brwynog, gan ymddolemu yn afonig o gryn faintioli, am ryw filldir o ffordd trwy y Cwm; yna cyferfydd a'r afon Hwch, yr hon sydd yn rheleg o Lyn Cwm Dwythweh, ac yna ymmanant a'u gilydd, drag dreigl i lawr drwy y nant ddofn, er ffurfio y rhaiaadr prydfertli a rhamantus a elwir y Cement Mawr. Y mae y rhaiaadr hwn yn un o'r rhyfeddodau penaf a geir yn y cylch hwn. Daw y dyfroedd i lawr gyda'r fath gyflawnder a nerth o gymoedd y Wyddfa, yn arbennig pan y bydd y gwlawogydd wedi bod yn drymion, nes llenwi y Nant hyd yr ymylon, ac yn ei gwmp cuddia y graig uchel, a serth sydd yn ffurfio y dibyn dychrynyllyd, fel pe byddai gorehudd arian-aidd, o faintioli anferth, yn cael ei ddodi ar ei gwyneb du, garw, a mawsglyd. Y mae yr olygfa hon, o dan belydrau disglær haul Mehefin, yn arddamul mewn gwirionedd. Disgyma corff y dwfr i'r llynedd yn y gwaelod, gan ymferwi yn grychias gwyn ac awynog, tra mae y gweddill yn disgyu yn orchudd teneu dros wynob y graig gan ei hariatannu yn odidog. Yna ymddyrechaf a grychias ferwedig yn fan wliith, gan ddisgyu cilwaith, i gwyelchu y ddawar am lathenni o bellter oddiwrtho. Ar yr ochr agosaf i'r Derlwyn, ceir llwaws o fan dwmpathan o frys-glywini, yn tyfu yn nannedd y graig uchel a serth, a'r afon yn y gwaelod yn ymruthro allan, fel pe yn dianc o'r grychias ferwedig ofnadwy; gan brysuro i fynwes Llyn Peris, yr hwn a warchodir yn ofalus, ddydd a nos, gan hen Castell Padarn. Y mae y gesail o'r rhaiaadr i'r Castell yn ffurfio un o'r golygfeydd prydfertliaf, a thyneraf a geir yna. Llenwir hi a choel i fyny hyd llynwau y Derlwyn, yr hon sydd yn barhaus yn sylhu yn syndeg arni.

Y mae y ddau llyn,—y Padarn a'r Peris,—yn cael eu gwahanu gan y ffordd a wnaed i'r Chwared. Yn yr ochr bellaf, ceir pont, a

elwir Pont y Bala, i groesi, o dan yr hon y llifa dwfr y llyn uchaf i'r isaf. Tlws iawn,—y wir, anisgrifiadwy felly,—ydyw yr olygfa o sawl yr hen Elidir i'w choryn, ac y mae ei gwyneb arbethiedig, yn arbennig yn ymyl y bont yn y gwaelod, wedi ei fritho a lliaws o fân frysglwyni o goel. Yehydig ymbellach ymlaen yng nghyfeiriad y Nant y mae y chwarel, a'i thomennau mawrion yn ymwithio i'r llyn. Yma, trwy chwys a lludded, yr emill llu mawr o feibion llafar eu bara henyddiol, gan gasglu cyfoeth lawer i goffrau y perehemog. Y mae yr hen Elidir yn gyforiog o gyfoeth, yn fortuwn i mryhu un a ddiwyddo ei meddiannu, a dian y pery ei hadnoddau i gyflenwi anghienion cenhedlaethau lawer ar ol hon.

Wrth sefyll ar y ffordd rhwng yr hen gastell a'r bont, ceir golygfa rhamantus heb ei hail,—y fath na cheir yn unman arall yng Nghymru. Ar y chwith, fel y dywedais, ceir yr Elidir a'r hen Chwarel fel craith fawr ar ei gwyneb rhadlon. Ymlaen yng nghyfeiriad y Pass, y mae y Garn yn drum uchel, a'r Glyder fawr, yr hon a estyn ei thraed i gyfyngu ar y Nant, fel mai yehydig o le a geir yn y fynedfa i'r Pass, heblaw digon i'r ffordd a'r afon fechan sydd yn muriau yng ngwaelod y cwmant. Y mae golwg honiadol iawn ar yr hen Glyder fawr. Tonia yn dalgrif, gwyneb agored, hagr, herfeiddiol, a llwn, fel un o hen gewri yr oesoedd gynt, gan benderfynu creu arswyd ac ofn ar bawb a feiddiant neshau ati. Fel yr eir ymlaen, ceir yr un nodweddiad, os nad mwy rhamantus, yn y talpiau ysgythrog o greigiau bygythiol sydd yn crogi ar ochr y Glyder, ac fel pe ar ymollwng i lawr. Ceir amryw ddarnau eisoes wedi ymollwng, ac wedi treiglo i'r gwaelodion, gan ymfurfio yn gromlechau anferth, bron yn ddigon eang i fod yn ystafelloedd i'w ynddnt. Golygfa arswydol yw hon; ond awn yn ol i gymeryd ail drem.

Ar yr ochr dde, y mae Bryn y Castell, gyda'i fangoed swynol, a thomian y llyn yn golchi ei draed yn femyddiol. Ar ben y bryn, saif gweddillion hen Castell Padarn, yr hwn a adeiladwyd ar y cychaf, medd Hanes, gan Peris, mab Idwal frenin, i fod yn amddiffynfa i'w dad. Galwyd ef ar y cychaf yn Gaer Peris, ac felly yr adnabyddid ef hyd ddyddiau Padarn Sant, yr hwn, yn y drydedd ganrif, a adeiladodd eglwys fechan ym mur y Castell, a galwyd y lle wedi hynny yn Castell Padarn. Y mae wedi herio ystoriwydd am fwy na deunaw canrif, ac y mae yr hyn sydd weddill o hono mor gadarn ag erioed. Dywedir i Owain Goch fod yn garcharor ynddo am fwy nag ungain mlynedd gan ei

frawd Llywelyn. Y mae yn eglur odliwrth yr olion a geir yma ei fod unwaith yn lle o fri mawr.

Wedi pasio eorn y Derlwyn, yr hon sydd yn llawn o goed mlan, grug, cithin, ac amll glwt o dir glâs, ceir eassail eang, serth, a llom, a chwir Cwm Eilir, neu Gwm Ael hir. Yn y pen uchaf iddo ymddyrelha y graig ysgythrog ei phen yn uchel, serth, a gwynebldu, gan droi i gyfeiriad y llyn, a grad-llol ostynga ei phen i'w ymyl, i syllu yn wgas arno; yna try yn ol i gyfeiriad y Nant, gan ymestyn yn greigiau anffurthol tua Chraig y llan, ac ymunant gan ymfurfio megis un o esgeiriau cyhyrog y Wyddfa. Ymlaen ceir trum ar ol trum yn ymgodi, pob un megis ar ei eithaf, a gwg oesol i'w weled yn wnech pob un. Y mae yr olygfa rhamantus yn cyhuylu fwy-fwy,—y naill dram fel pe yn ymrydu ymddyrelhafeu yn uwch na'r llall, gyda hafnau culion, dyfaion, a noethion rhyngddynt, ac o'r diwedd y mae y truman duon, beiddgar, megis ellyllon, yn ymfurfio yn ysgwyddau oelyrn, ansigledig y Wyddfa. Ar hyd y Bethrau geirwon, am gannoedd o latheni o'r gwaelod, ceir meini anferth yma ac acw, y rhai a gludwyd yno gan y *glaciers* yn eu teithiau gynt. Ceir rhai o honynt wedi aros ar y dibyn serth, ac yn ymddangos fel pe byddent yn rhyddion; ond nid yn hawdd y diorseddri hwynt. Yn uwch i'fyny, ceir marion mawr yn ynochesu wrth draed y creigiau talgryfion a gwyneblldu.

Y mae y golygfydd hyn yn dangos natur yn ei lagweddau mwyaf rhamantus, arddumol, ac ofnadwy. Y maent yn peri i dlyn, yng nghanol yr migrwydd syfrdanol, ofni, a chrynnu, os nad llewygu; ond er hyn, y maent yn arddangosiad o fawredd yn ei agweddau mwyaf rhyfedd a dwyfol. Os nad yw dyn yn alluog i weled Duw yng nghanol y fath fawredd, rhaid ei fod yn gydymaith priodol i gydfyw yn unig a'r anifail.

Yn awr ni a ddychwelwn yn ol. Y mae Llyn Peris yn gorwedd yn llonydd yn y gwaelod,—un pen iddo yn ein hymyl, a'r llall yng nghwr isaf y Nant. Cwsig ei hun oesol yn dawel, oni bae fod y gwynt, fel hogyn drwg ar adeig, yn neilldhol yn y gawaf, yn ei ddeddro; a phau y gwneir hynny, y mae ei wylltineb yn ddiamhebol, chwydda ei donnan ewynog yn uchel, gan eu cyrllo yn frigwyn, ac yn y diwedd gwma iddynt ymfurfio yn golofn o faintiol aruthrol, yn debyg iawn i'r desgriafid a roddir yn yr Hen Lyfr o ystorn ar Fôr Galilea.

Ond yn yr haf, ambell hwyrdydd ym Mehefin a'i frodyr tesog, ceir golygfa anghydmarol oddiar y lleeyn hwn. Nid oes yn awr don ar wnech y llyn, am fod y gwynt

wedi syrthio i gysgu ar ol dioddef gwres tanbaid yr haul trwy dydd. Ust! O, y mae natur yn ymhyfydu yn chwareus a hamddenol mewn prydfertlu ei hunan,—y mae arddangosfa i fod. Ai dyma drefu anian i gyflwyno mawl i'r Duw a'i gwyaeth? Mae wnech y llyn yn ddisglacwr fel y grisial, ac yn llyfn fel gwydr gloew.

A fuost, ddaerlennydd, crocod yn sefyll ger Pont y Bada, fel ei gelwir, ar y ffordd gyferbyn a chanol Llyn Peris, gan wynebu tua'r Pass, ar lin nos dawel ym Mehefin neu Orffennaf?

“O! ddistawrwydd ystyriol!
Anian gu lunan ei gôl.”

Y mae yr awel mor wan a thynwr ag anadl baban; a natur drwyddi yn gwenu yn foddhaus. Prysura yr haul tua'r gorwel, ac nid oes gwmwl gymaint a chlechr llaw gwr yn ei

meini rhyddion, y creigiau talgryfion la goisient gusanu y ser,—rhaf yn dywyll, ereill yn oleu, o dan effeithiau pelydruan yr haul sydl yn graddol ddisgyu i'w wely llaith, y marion hirfaith, ac ambell dwmpath o rug blodeuog yn eu canol.

Daew Gwm Glas, y fan y bu yr “hen Gatrin,” o hynod goffia oblegid ei nherth awraidd, yn byw hamer caurif a nawy yn ol. Ysgytiai hon unrhyw un i angau a feiddiai sanga ar ei hawliau fel brehincus y lle. Yno yn swm brefiadau y defaid y treuliodd oes faith, a llawn o wrhydri. Mor dlws ydyw y llanerebau bychain gleisiou sydd o gwmpas y fangre; ie, y maent oll yn y llyn,—a daew bent y gromlech hefyd, a'r afon fechan drystiog yng ngwaelod y Pass, yn cwyni yn grychias yn ei hyndrech i lifo i lawr rhwng y meini mawrion, i gytraedd

Y WYDDFA O LLANBERIS.

awyr las. Daw bithau y lleud i'r golwg yn ddistaw, gwelaf hi yn “dyfod a'i myrdd defaid mân” i'w chandlyn, ac O mor wylaidd y gwna ei hynddangosiad middasol,—a

“Hithau'n gron fel tortico gai.”

chwedl yr anfarwol Eben Fardd, yn ei englyn swynol iddi.

Y mae y mynyddoedd sydd ar yr ochr dde, acodau cyhyrog y Wyddfa fawr, wedi dod i lawr i'r llyn heb i ni glywed en trwst o gwbl. Yr Eilidir, a'i chyfeillion oll, sydd yno hefyd, ar y chwith. Y chwared,—ei phonecian, a'i chabanau,—i'w gwelod ynddo; y llwyni coed yn llawn o ddail amryliw, y grug, yr cithin, y drain, a'r mwsog—oll yn gyflawn yno; ac erbyn i ni ddal i syltu, gwelw y Pass yno hefyd, yn ei holl ogoniant rhamantus, y mynyddoedd, y cromlechau, y

mynwes Llyn Peris. Y mwg yn esgyu yn swith o sùddenai y tai, y gwartiog ar y ddol, ac amlell fngail a'i gi yn brasgarnu i annos y defaid,—ac mewn gair, y mae'r Pass yn gyflawn yn y llyn, ac i'w weled yn fwy clir nag y mae yn bosibl ei ganfod ganol dydd golen. O! y mae yr olygfa yn wefreiddiol yn wir. Pwy all ei desgrifio?

Dyma y rhamantus a'r tlws, yr ofnadwy a'r tyner, yn ymgoleidio yn y llyn mewn distawrwydd llesmeiniol, a'u holl liwiau gwahanol yn cadw eu neilldodion, ac eto yn ymdoddi i'w gilydd gan ymffurfio yn un olygfa ardduol. Eisteddat yma i syltu ar natur yn gogoneddu ei hunan, a thrwy hymy yn gogoneddu y Duw a'i gwyaeth,—y fath amrywiaeth, bron yn ddidertyn, y llyn yn prydfertlu y mynyddoedd a'r mynyddoedd yn

ardduno y llyn, y naill yn gogoneddu y llall mewn ceinder anghydmorol. A oes golygfa yng Nghymru a ddeil ei chydmaru a hon, o ran tlysu, ac arddunedd, y naill a'r llall wedi eu cyfuno yng nghyl ynddi?

Dywedir mai arllun o'r byd ysbrydol ydyw y byd naturiol; os ydyw yr arllun mor swynol a phrydferth, pa mor ogoneddus y rhaid fod y byd hwnnw? Os ydyw golygfeidd y byd naturiol yn swyno calon dyn i syllu amyn, pa faint mwy dymunol fydd cael aros yn dragwyddol i syllu ar sylweddau diddarfod y byd ysbrydol?

Ond, er holl dlysu ac arddunedd y golygfeidd hyn, ni welom eto fawredd y mynyddoedd ar ei eithaf.

Arddunedd ydyw y nodwedd amlycaf yn y golygfeidd y soniwyd am danynt; ond arddunedd ydyw wedi ei dynnu â rhyw gymaint o dlysu; ond yn Y Wyddfa yr ydyw yn cael eithaf gogoniant y mynyddoedd. Ynddi hi y ceir yr anlygiadau uchaf o fawredd ac arddunedd, nid yn unig yn Llanberis, ond yng Nghymru henbaladr. Nis gall ei choryn mudi hi ymfrostio mewn tlysu. Y mae yn rhaid iddi hi gyfeirio pob ymyllydd a'i chopu yn nro y cymylau, i chwilio am y tlws a'r tynwr yn nes i lawr, yn y dyffryn wrth ei throed, gan ddechreu ym Mryn Eglwys, a dilyn ymlaen gydag ymylon y Drellan hyd y fynedfa i'r Cennant Mawr, ac oddiyno hyd Westy'r Frenhines a godreu Bryn y Castell a'r Allt Wen,—yn y lleoedd hyn y ceir hynny o dlysu a feddwn, yn

Llanberis.

arbennig yn y fynedfa i'r Cennant Mawr. Ond os am fawredd, yr ofnadwy sydd yn peri isau o ofn, pangfeidd o bryder, syndol hamer gwallgof ac edmygedd cyfareddol sydd ym meddianna holl enaid dyn,—Y Wyddfa yw, y fan am y mawredd hwnnw. Gwelais ddynion ym mhresenoldeb y golygfeidd yn crynu fel deilen yr aethnen, ac creill yn cael eu llwyr orchfygu gan y golygfeidd rhamantus, nes hamer llewygu. Y mae byd o ryfeddodau wedi ei grynhoi gan ei Chreawdwr ynddi hi ei hun. Pwy all eu nodi yn eu manylion? Iferia ddesgrifiad, am fod ei hadnoddau a'i hamrywiaeth yn ormod i un arlunydd geiriol allu ei bortreadu. Dymunw ddatgan yw wylaidd yn ei phresenoldeb — “Ni fynegwyl mo'r hamer.” Ynddyrchaf a'i choryn mor uchel, fel y gall y teithydd blinedig a ddringodd yno, sefyll a chael trem arni hi ei hun, o'i choryn i'w siwld negis ar darawiad amrant, ac y mae yr olygfa yn wefreiddiol, yn

“Synu pensyfrlannu dyn.”

Ond, nid yn unig y mae yn ddigon tal i dlangos ei hun i bawb ddymuna ddringo i'w choryn; ond y mae yn llaw yr enw Gwydd-fan, i gael trem ar fyd o ryfeddodau sydd o'i hangylch, yn agos ac ym mhell.

Dylai pob Cymro esgyn i ben y Wyddfa unwaith o leiaf yn ei oes, er cael y fantais i syllu ar banorama gogoneddus natur yn ei fri cyhemmid, a

“Moi Naf yn ymyl nefoedd.”

TECWYN.

AIL SYPYN O HEN LYTHYRAU.

DYMA sypyn eto o hen lythyrau. Llythyr Cymraeg o waith Howel Harris ydyw'r cyntaf, wedi ei anfon ganddo adref at y tenli i Dre-feca. Llythyr at Howel Harris, esiampl o lawer o'r un fath ag ef, ydyw'r ail.

Y mae dyddordeb neillduol yn perthyn i'r trydydd llythyr. Yn ol a yddis, dyma'r unig un o lythyrau Ann Griffiths sydd ar gael yn ei llawysgrif ei hun; a'r unig un, felly, y gallwn fod yn sicr ein bod yn ei gael fel yr ysgrifennodd hi ef. Y mae'r copi gwreiddiol yn llyrigrall Coleg Prifysgol Cymru, wedi ei roddi gan John Jones, U.E., Llanfyllin. Ar ei ddolwedd y mae pedair llinell o un o'i hemynau; wedi eu rhoddi fel ol-ysgrif. Nid oes gennyf llinell arall o'i gwaith wedi ei hysgrifennu ganddi hi ei hun. At Elizabeth Evans Bulch Aeddon,—os wyf yn darllen yr ysgrifen yn iawn,—y cyfeirwyd y llythyr. Nid wyf wedi rhoi dim at y llythyr ond ei atalnodau, ac umbell lythren neu air i wneyd y meddwl yn eglur. Nid oes un atalnod yn y llythyr; ac y mae pob lythren neu air ychwanegais wedi eu hargraffu mewn llythrenau Italaidd. Y mae'r darn cyn yn union fel y mae yn y gwreiddiol.

Llythyr Ioan Tegid at Robert Oliver Rees ydyw'r pedwerydd. flwyddyn cyhoeddi gweithiau Dafydd Iomawr. Y mae'r gwreiddiol yn cidio i Edward Griffith, U.E., Dolgellau.

I.

Fy anwyl Frodyr,

Y mae clywed am eich helynt chwï yn honni ein ealonnau ni. Cofiwch mae Mab Daw yw pob peth i'r Eglwys; a thra fo chwï, ymhob cyflwr a phroffedigaeth a chyfyngler yn edrych arno, ac yn ymaffyd ynddo, ni lwydda'r diafol ddim.

Nag edrychweh i'r ddeddf a'ch ealon oddi-wrth y cyfamod newydd. Yno mae pechod a marwolaeth yn colli ei grym. Nag ofnweh, ni chyfnewid ef ddim. Fe wyf am danoch, a'ch sefyllfa chwï. Mae allweddau uffern a marwolaeth gantho ef. Fe fu farw, ac yn awr y mae yn fyw, a lyw a fydd. Am

hynny ewch yn hyderus i gyfarfod Angau. Cofiwch iddo ef ddwedyd,—“Am mae byw ydwyf fi, byw fyddwch chwithan hefyd.” Efe a barodd y'r merthyron i ganu a gorfol-eddu yn y tân. Efe a'ch dug chwï hyd yna, ac efe a'ch dug i ben eich taith. Byddwch ymarhous wrth eich gilydd, a thrngarog, a maddeugar; gan aros yn rhwymyn yr yspryd a chwlmw tangnefedd. Byddwch lawen yn yr Arglwydd yn wastadol.

Eich tad, eich Brawd, a'ch gwas yn yr Arglwydd,

HOW. HARRIS.

II.

Bala, Ionawr 12ed 1740.

Mr. Harris,

Fe a fynegwyd imi gan un ag a aeth gida Jenkin Morgans i Sir Garnarvon fod galwad taur i chwï o'r lle hyn ag y mae ef yn dysgu'r ysgol. Ag y mae ef yn deusaf arnoch wnenthur pob brys ag sudd bosibl i chwï i ddyfod yno yn awr tra y mau'r dymuniad yn y bobl. Fe a ddymunodd arnaf fi neu'r ffrind hyn ag ai danfonodd ef yno serifem attoch i'ch gwneud yn gydnabyddus o galwad. Os byddwch yn wyllysio danfon atto ef sef Jenkin yn gunt nag y deloch yno y mau ef yn dysgu'r ysgol men lle ag a elwir y Glasfryn ymhlwyf Llangybi yn Sir Garnarvon. Einw gwyr y ty hyn ydiw William Pritchard. Y mau dymuniad mawr genon nine yn Llaniwllyn ar i chwï ddyfod attom nine yn eich ffordd i Sir Garnarvon. Y mae achos mawr i ni fendithio Duw am eich dyfodiad i Laniwllyn y tro diwaetha canus y mau yno anriw o cneide wedi cael ei deffroi ar yr amser hyn. Myfi a serifenais lythyr attoch chwï yehydig o flaen Dudd nadolig os daeth ef i'ch llaw. Yr oedd yn ynddo ef ruw faint o gyfri am ein helunt ni yn y parthau hyn. Yn y cyfamser yr wyf yn taer ddymuned eich gweddian trosaf fi canus y mae hi yn o dowill arnaf fi yn achos fy enaid. Os y gwelwch yn dda serifem attaf, fe fudd yn dda iawn genifglowedoddiwrthuch.

Yr hwn ydwyf eich eywiraf ffrind, uch gwasnaethr, anwiw.

ROBT GRIFFITH.

Please to direct to Robt Griffith att Bron Veyno near Bala Merioneth Shire North Wales.

III.

Anwylaf Chwaer yn yr Arglwydd,

Yn ol eich dymuniad y ysgrifennaiis yr yehydig leinuan hyn atoch, a da iawn genyf gael cyffe i wneyd fy helynt yn adnabyddus i chwï. Garedig chwaer, y

peth mwyaf neillduol sgdl ar fy meddwl yn bresenol fel mater yw mewn perthynas i dristan yr Yspryd Glan. Gair hwnw ddaeth im meddwl,—“Oni wyddoch chwï fod eich cyrph yn deulau i'r Yspryd Glan sydd yn trigo ynoch:” ac wrth dreiddio gronyn i mewn i ryfeddodau y person, ai fod yn trigo neu yn preswyllo yn y credadyu, rwif yn meddwl yn symul na chefais erioed fy meddliam i'r un graddau ac ofnau parchus rhag dristan, ac ynghyd a hynm cefais weld *moi* un achos, ar achos penaf o fod y pechod mawr hwn yn cael mor lleied o argraff wasgedig ar y meddwl *yw* o herwydd fy meddwl-iaid isel cabledus am berson mor lawr.

Dyma oedd rheidid fy meddwl am bersonau yr drindod. Rwyf yn clywed fy meddwl yn cael ei ddal a chywilydd, eto dan rwyman i ddweud o herwydd y niwaid o hono. Meddwl am berson y Tad a'r Mab yn oguf-yweh; ond am berson yr Yspryd Glan, ei olwyn fel swyddog islaw iddynt. O feddwl dychmygol cyfeiliornus am berson dwyfol, hollbresenol, holl wybodol, a holl allnog i ddwyn yn y blaen a gorffeu y gwaith da a ddechrauodd yn ol trefn y cyfamod rhad a chyngor tri yn un ar rhan gwrthrychau yr cariad boran. O am y fraint o fod o'i iifer!

Anwyl chwaer, rhwif yn teimlo gradd o syched am ddod i fynu yn fwy mewn cecid-iaeth am breswiliad personol yr Yspryd Glan yn fy ngyflwr; a hynm trwy ddatgiddiad, nid yn ddychmygol, gan feddwl amgyffred y dull a'r modd y mae, yr hyn sydd eulm-addoliath. Anwyl chwaer, wrth edrych gronyn ar y pechadyraswydd ynddo (real) ei hun o dristan yr Yspryd Glan, ac o'r tu arall edrych i mewn i ddyfnderoedd y codwm mawr a fy mod wedi fy llwyr ddifoddiann o bob gallu i ddim ond yw dristan, mae yn o wasgedig yn wir. Ond y gair yma sydd ar fy meddwl,—“Gwiliwch a gweddiwch:” fel ped fan yr Arglwydd y dweyd,—“Er mor halld yw yr gorchymun, a thithau mor anallhog i gyflawni un peth o fil yn y fan yna ar y tir yna o ran dy feddwl, tyred i'r maes, treia di yr orsedd, canys llawer a ddiehon taer weddi yr cyfiawn; digon i ti fy ngras i, fy nerth i a berffeithlir mewn gweddid.” Diolch byth am Dduw yn llond ei addeuwidion.

Anwyl chwaer, mi a ddymunwn ddwend llawer am rinwedd gweddi ddirlgel, ond chwï a wyddoch fwy nag a allaf fi ddwyed am dam, ond rwyf yn gwbl o'r farn ei bod yn rhagori llawer i wynebu geluion ar fyddin o w'r arfog. Mi a wn trwy brofiad am gael fy roundio gan clerion na feddwn ddim yw wneud ond hyn,—“A minau a arferaf weddi:” a hynm yn ateb y diben iddynt syrthio ynwyysg ei cefnau. O am y fraint o

fod dan orichwiliathau manwl yr Yspryd Glan, rwif yn meddwl yn symol na ffitia gorichwiliacth llai manwl nar gair hwnw byth mo nghyflwr i,—“Ar bob moment y dwrfhaf hi.” Diolch byth am Ffbl yn ffitio cyflwr wedi mynd mor ddyfn. Anwylechwâr rhiw fraint fawr yw bod cyflwr ar gael yngwyneb gair Duw. O am ei ddal yn y drych sanctaidd i'r diben i wneud use o gyf-ryngwr.

Un peth neillduol ar fy meddwl neithiwr mewn perthynas i feindio cyflwr yn y gair. R. J. yn llefaru'n werthfawr iawn o ran mater, a minau mor sych, mor bell o ran fy mhrofiad, nid oedd na deddf nac efcengil yn gweithredu dim arnaf a hyuu a weithiodd fesur o ddychryn ar fy meddwl, ffaclu meddwl cael fy nghyflwr yn y gair o ran fod deddf ac efcengil megis yn . . . Gair hwnw ddaeth im meddwl,—“Dos allan rhagot ar hyd ol y praidl:” a minau ffaclu gwelod ol y praidl yn yr amgylchiad hwnw. Ond y gair hwnw ddaeth im meddwl gyda golau a gwres,—“Deffro di ogledd wynt, a thryed ddehau wynt.” Diolch byth am graig y gair i roi troed arni i gychwyn, a'r amosiblwrtydd o gychwyn heb hyuu.

Anwyl chwær rwif yn gwelod mwy o angen nac erioed am gael treilio y rhan su yn ol dan rhoi fy hyn yn feunyddiol ac yn barhaus, gorff ac enaid, i ofal yr hwn su yn abal i gadw yr hyn a roddir ato ebyn y dydd hwnw. Nid rhoi fy hun uwaiith, ond byw dan roi fy hun, hyd nes ac wrth roi yr tabernacl hwn heilio. Anwyl chwær mae meddwl am i roi o heilio yn felus neillduol weithiau, gan ddweyd mai hyu sydd yn fy llovi fwyaf o bob peth y dyddiau hyn,—nid marw yuddo ei hun, ond yr chw mawr sudd yw gael trwyddo. Cael gael ar ol bob tueddial croes i cwyllis Duw, gael ar ol bob gallu i ddiamhydeddu deddf Duw, bob gwendid yn cael ei lyneu i fyuu gan nerth, cael cydnyffurtiad cyllawn o'r gyfraith yr hon sudd ensos ar ei calon a mwylhau delw Duw am byth. Anwyl chwær byddaf yn cael fy llwngu gimaint weithiau i'r pethau hyn fel y byddaf yn misio yn deg a sefyll yn ffordd fy nyledswydd gyda phethau amser, ond disgwil am yr amser i gael fy natod a bod gyda Christ, canys llawer iawn gwell ydiw, er ei bod yma yn dda iawn trwy ddellt, a bod yr Arglywydd yn datgyddio gymaint o'i ogoniant weithiau trwy ddrych mewn dameg a all fy ngynddaffau gwemniad i ddal.

Anwyl chwær, mae yn dda genyf ddweyd hyn wrth ddibenu,—mi a ddynnw'n ei ddweud gyda diolchgarwch,—er fy holl lygred, a dyfais uffern, byd ai wrthrychau,

rwi o ddaioni Duw yn unig heb newid gwrthrych fy serch hyd heno ond yn hytrach o galon am ymlonyddu yn ei gariad ac ymhyfrydu yuddo byth dan ganu, er nas caf hyuu i'r graddau lleiaf tu yma i angu ond trwy drais.

Anwyl gareddig chwær, dynnw'n anoch yn neillduol anfon ataf gyda brys: na o'r ddeddf fi, nis gallaf heidio ai gymeryd yn anghareddig amoch os gwnech. Mae Ruth yn dymmo ei chofio yn gareddig atoch, nid oes genyf ddim neillduol yw anfon atoch fel newydd ond hyn,—mae rhiw yspryd gobeithio bob dim i weld arwyddion adferiad Rachel Pugh. A hyu oddiwrth eich gredig chwær yn cyflum deithio trwy fyd o amser i'r byd mawr a bery byth.

ANN THOMAS.

Er mi cwbl gwes i natwr yw fy llwybur yn y byd
 I deithio wnat a hyuu yn ddael yngw-orllawr
 W-dddy gwneb-pyrd wrth godu yr gwres ei chyfr i yngoren
 Mewn gorthymle-gau llawen fyw ffordd yn minau,
 Er mor ddyrus i Ddines gyfaneddol yw—

IV.

Nanhyfer, Penfro,
 25ain o Chwefror, 1851.

Anwyl Syr,

Wela fi yn anfon i chwî gywydd o gyfansoddiad Rowland Hugh, o'r Graienyn, ger y Bala; yr hwn a gyfansoddiwyd ganddo yn ei 78 flwyddyn o'i oed, sef yn y flwyddyn 1793,—y flwyddyn y cyhoeddwyd Cywydd y Drindod. Enwawd y cywydd ydyw “Diolchgar gydnabod i Mr. David Richards am lyfr Cywydd y Drindod.”

Brawd i'm nain, o du fy mam, oedd Rowland Huw. Mae ei waith genyf mewn ysgrifen yn ei law ei hun, oddieithr y gân ddiweddar a gyfansoddodd pan oedd yn 87 oed, A.D. 1802, yr hon sydd yn llaw y diweddar fardd, ei ddisgybl, Robert William, o'r Pand y isaf, Treheriwedog. A'r Robert William hwn oedd fy athraw i yn fy nysgu yn rheolau Barddoniaeth. Y mae ei waith efar glawr yn meddiant ei ferch.

O bydd i chwî lwyddaw i gyhoeddi gwaith Dafydd Ionawr, yn ddigolled i chwî eich hun, gwnaech ddaioni ychwanegol i llynyddiaeth Gymreig pe y cyhoeddech bigion o waith Rowland Hugh, Robert William, a Robert Thomas, o Goedladur, plwyf Llanuwchllyn, y rhai oeddent yn gyfoedion, yn byw yn Mhenllyn; ac o Benllyn hefyd o ran eu genedigacth.

Ydwyf, anwyl syr,
 Yr eiddoch,

TEGID.

D.S. Mae barddoniaeth bardd Coedladur yn fy nghudwraeth i.

EMYN NADOLIG.

EPHRATA. 8. 7. D.

CYWAIR E.

{	d :- r n :s	d :f n :r	r :- n f :d	s :f n :—
	d :- t ₁ d :d	d :d d :t ₁	t ₁ :- d r :n	r :t ₁ d :—
	i. Can - ai - clych-an'r	Gan - an - uch - ol	Her - wyddol Gwar - ed - wr - dyn,	
	n :- s s :s	n :l s :s	s :- s l :d ^l	s :s s :—
d :- s ₁ d :n ₁	l ₁ :f ₁ s ₁ :s ₁	f :- n r :d ₁	t ₁ :s ₁ d :—	

H. BRUYDON HUGHES,
Walsall.

Cyw. B.

{	d :- r n :s	d :f n :r	^l r :- d t ₁ :d	f :r d :—
	d :- t ₁ d :d	d :d d :t ₁	^r s ₁ :- s ₁ s ₁ :s ₁	l ₁ :f ₁ n ₁ :—
	Lla - wen - floedd-iai	cug - yl - fil - oedd,	Gan - ai - torfoedd	yu gyt - un;
	n :- s s :s	n :l s :s	^a f :- n r :d	d :t ₁ d :—
d :- s d :n ₁	l ₁ :f ₁ s ₁ :s ₁	^e t ₁ :- d ₁ f ₁ :n ₁	r ₁ :s ₁ d ₁ :—	

Cyw. E.

{	^l n :- f n :r	l :- t l :s	d ^l :- t l :s	f :n r :—
	^e d :- d d :r	r :- r r :r	d :- d d :d	t ₁ :d t ₁ :—
	Un - o - gor-an'r	uch - el - der-an	Gan - od l draw a	lleis - iau llon,
	^a s :- l s :s	fe :- s l :t	s :- s f :s	s :s s :—
^e d :- d d :t ₁	l ₁ :- s ₁ fe ₁ :s ₁	n :- n f :n	r :d s ₁ :—	

{	d :- r n :s	d :f n :r	l :- s t :d ^l	n :r d :—
	d :- t ₁ d :s ₁	l ₁ :d ₁ d :t ₁	d :- d r :n	d :t ₁ d :—
	Y - tro cynta	ynngwlad Ju - dah	Gar - ol bar - a	ger - ein bron.
	s :- f n :r	n :f s :s	l :- d ^l f :s	s :s f n :—
n :- r d :t ₁	l ₁ :r s ₁ :s ₁	f :- n r :d	s :s ₁ d :—	

II.

Cenir fyth drwy'r goruchafon,
Mawl i'r Ión a aulhà,
Ac ymadain ar y ddaear
Mewn llais dengar,—“Wylls di,”
Uno'r *Dur-lod* mawr à *dynod*!
Gyrra'r benod hon, i'r byd,
Feibion Duw i orfoledda.
Sêr y bore i ganu i gyd.

IV.

Dluwian dinod, i'r ystlumod
P'fowch o wyddfod Breu'n nef;
Hwn, genhedloedd, wasnachweh,
Deuweh ac addolweh ef;
Ei beddiwn, llawnu o lawenydd,
Gwaun gân newydd iddo'n awr;
Trem ac uchelr dyn fo'n darlod,
Dyma'r Un sy' i fod yn fawr.

III.

Tafwyd drysau'r cynfwrïadau,
Y drefu foren uchel tri,
Ddigon llydaïn, nes yn eglur
Gwelem yn ein natur ni
Wrthrych serch, a mawl y miloedd,
Teulu'r llysoedd tu draw'r llen,
Yn Wr mwyach o'n cyfathrach,
Ein mawl bellach ar ei ben.

V.

Os bu i fasnach nef a daear
Ddrysu er ein galar gynt,
“Crist ein bywyd” a'i rhydd bell uch
Ar dir siarach, hawddach byt;
Aed ar wyfrau'r newydd hyfryd
Drwy y byd i'w bedwar ban,
A rhed ato'r holl genhedloedd
Yn fil miloedd yn y man.

HUGH DERTEL HUGHES

GOFYN AC ATEB.

G O F Y N .

VI.

Y MAE hen wraig yn byw yn y plwy yma, yr hon sydd ar fin gorlleu ei phlyntheg-fod llwydd a phedwar ngain. "Glywsocch chi son am llwyddyn y rhew mawr," meddai wrthyf un diwrnod. "Wel, yr oedd fy nhad—eu yn saith oed y llwyddyn honno, ac mi clywais o yn deyd iddo fo ddyrn hwsiel o geirch, a dysgu *Cerdd y Wiullan* mewn diwrnod y llwyddyn honno, pan nad oedd o ond saith oed. Ranta eich bod chi yn medru *Cerdd y Wiullan*," meddai hi, ac yna dechreu-odd fwmial cam,—

"Pan y sefwech yma'n segur,
A chymaint sydd o ci-iau gweithwyr?
Mawr eich bod, yn nydd cynhaa,
Yn segurwyr yn segura."

Methodd a chofio dim rhagor o honi y pryd hwnnw.

A ydyw *Cerdd y Wiullan* ar gael yn awr?
Os ydyw, ym naba le, a phwy yw ei hawdrw?

Llanbrynmair: RICHARD BENNETT.

VII.

Clywais ddwyed y danghosir bodd Owen Glyn Dŵr yn mynwent Mornington. A fedrai rhywun roddi imi ddarluniad o'r llyw-ent honno, ac o'r fan lle y dywed traddodiad fod Glyn Dŵr yn hmo? R. M.

A T E B .

II.

Wedi gwled gofyniad Clerwr Cymreig parthed yr alawon, gelwais gyda chwaer Llywelyn Alaw yn Mountain Ash. Diau gennyf fy mod wedi cael gafael ar gopi o'r casgliad a anfonwyd i Eisteddfod Llangollen yn 1858.

Y mae'n debyg fod yn y copi anfonwyd i'r gystadlenaeith y geiriau arferol ar yr hen alawon hyn, ynghyd a chyfeiliant, ond nid oes yn y copi y daethum o hyd iddo ond yr alaw yn unig. Y mae 112 o honynt; anfonaf y rhestr i'w chyhoeddi yng Nantyrant. Ab Ithel a Charn Inghi oedd ysgrifenyddion yr Eisteddfod.

Ysgoldy y Bwrwl, Trearci. D. EVANS.

III.

Glyn Egwestl, ger Llan Gollen, ydyw glyn Guto'r Glyn. Ceir hanes llawn am dano yn llyfr Gweirydd ab Rhys ar Lencyddiaeth Gymreig o 1300 i 1650, lle y dywedir fod pedwar ngain a deg o gywyddau o'i eiddo ar gael. Bu'n canu tuchan i Dafydd ab Edmwnd. Y mae ateb Dafydd ab Edmwnd yn y Piser Hir, a darlunir Guto yn hwnnw fel

"Y bwrddir an chais bardwn,
Was byr-dew, ond las bardwn."

Y mae yn fy meddiant gywydd byr o'i waith i "goru hundwr." Gwclir oddiwrth hwnnw

fod ganddo allu i ddesgrifio, er ei fod ymhell ar ol beirdd mawr ei oes.

IIEN HANESYDD ARALL.

IV.

Mae'n debyg nad oes *darluniad* o fenyw hagr gan un prydidd Cymreig, mwy na chm un prydidd mewn unrhyw iaith arall, er fod ambell i grybwylliad am un felly. Mae gan Dafydd ab Gwilym, fel engraifft, wrach neu ddwy a'i rhwystroddi ef i weled neu i fwyhau cymdeithus ei gariad, nad ydynt yn hoffus eu gwedd,—

"Gwrach anhygar ni'm caref,
Ewinnog grafaugog gref,"

ond nid yw efe, hyd yn nod yn ei gasineb a'i lid tuag atynt, yn iselhan barddoniaeth i'w desgrifio yn fanwl. Ond mewn rhyddiaeth, gallaf roddi esiampl. Ac hwyrach nad oes ar gael fenyw hagrach na'r Forwyn Ddu a ymddanghosodd yn Llys Arthwr yng Nghaerlleon ar Wysg i goryddu a rhybuddio Peredur. Mewn Cymraeg diweddar, mae y desgrifiad fel hyn,—

"Ar hynny hwy a welent yn dyfod i mewn forwyn a chanddi walt da crych; ar gefn mul melyn yr ydoedd, ac yn ei llaw garciau geirwon i'r gyrru y mul; a golwg garw aungaruaidd oedd arni. Duach oedd ei gwneb a'i dwyllaw na'r haidan duaf wedi ei bygu. Ac yr oedd ei llun yn fwy hagr na'i llw:—Gmaddian uchel; gwyneb hir ar i waered; trwyn byr, ffroen-lydau; y naill lygad yn frithlas greulawn, a'r llall yn ddu fel y muchud, a'r ddu wedi suddo yn ddfwfn yn ei phen; daunedd hirion, melynion—melynach na blodau y banadl; ei gwsg yn dechreu yn usgwrn ei dwyffron ac yn cyrraedd hyd ei gen; a'i chefn ar lun bwa; ei dwy glun yn fwaog ac esgyntog; a chmifan a thenen ydoedd oll oddieithr ei thraed a'i glmian, y rhai oedd o faintoli anferth."

Ond wedi'r cwbl, er eich boddhad, gallwch ddwyed mai cefndur Peredur ydoedd yn rhith morwyn ddu, ac, fel y dywed yr hanes, gwas melyn oedd efe yn briodol. Ac yn wir digon hagr yw dyn wedi ei wisgo fel dynes, onid? Dyddorod, efallai, fyddai chwangu fod "blodeu y banadl" yn cael eu defnyddio fel cyffelybiaeth yn nesgrifiad yr eneth harddaf yn y Mabinogion, sef Olwen, yn ogystal ag yn y desgrifiad hwn o'r hagr; ond *pen* Olwen oedd "melynach na blodau banadl";—mae hyn yn gwneud gwahaniaeth mawr.

H. J. EVANS.

Ysgo Kingswood, Caer Baddon.

V.

Simon Lloyd o Blas yn Dre, y Bala, ydyw'r Simon Lloyd y cyfeiria Evan Moses ei lythyr ato. Bu am rai misoedd gyda Howel Harris. Priododd Sarah Bowen o'r Tyddyn, yn Sir Drefaldwyn. Mab iddo ef oedd y Parch. Simon Lloyd, ysgrifennydd yr "Amseryddiaeth" a'r "Esboniad ar y Datguddiad."

Yr un teulu yw Llwydiaid Plas yn D.e.a Llwydiaid Rhiwaelog.

Book ncha!. Tach. 17, 1891.

LLYFRAU NEWYDDION.

XV.

CRONFA O ADGOFION. Gan John Davies, Salford. Ar werth gan yr awdwr,—3, Lord Street, Broughton, Manchester. Yr elw at gapel Pendleton. 276 tud. 3s.

Y MAE y llyfr dyddorol hwn wedi ei argraffu a'i rwyng ym brydferth a chwathus. Y mae'r adgofion drwyddynt yn hynod o ddfyfr, ac nis gall neb ddarllen y llyfr heb fod lawer yn well. Wrth ei ddarllen chwaddais yn uchel droion; a mwy nag unwaith teimlais leithder yn fy llygaid. Y mae'r arddull yn seml a di-addurn, ond yn gref ac yn ddarluniadol iawn. Teimlwn mai gwr yn dweyd ei feddwl yn eglur a gonest ydyw'r gwr fu'n dynwared y cwn hela llwynog, yn hiraethu am ei wedd a'i gi yn Nyffryn Clwyd, ac yn ymgeisio am wyboda't! a' lle arhyaeddus yn Manceinion.

XVI.

AUSTRALIA REVISITED IN 1890. By Josiah Hughes. Bangor: Nixon & Jarvis. 500 tud. 5s.

Dyma llyfr llawn o adgofion eto, llyfr teithiwr o'r iawn ryw, llyfr y meddir treulio oriau lawer yn ddfyfr gydag ef. I'r hwn sydd a'i fryd ar ymfudo, ac i'r hwn sy'n hoff o grwydriadau meddwl, bydd y llyfr llawn a manwl hwn yn drysor. Dengys beth ydyw Awstralia mewn gwirionedd, a dengys droion gyrfu am ddaflwyd o don i don am flynyddoedd meithion. Wedi cymaint o deithio a blinder, mwyn, feddylw'n, ydyw gorffwys yng Nghymru.

XVII.

THE HISTORY OF THE EARLY NONCONFORMISTS OF CARDIFF. By J. A. Jenkins, B.A. Cardiff: W. Jones. 100 tud. 1s.

Treuliodd Mr. Jenkins lawer o'i oriau gorffwys,—er nad llawer awr orffwys sydd gan weinidog,—yn y llyfrgelloedd; ac y mae wedi dod a hanes llawer un enwog i'r golwg. Mewn llyfr bychan destlus ceir hanes William Ebery a Walter Cradoc a Christopher Love, hanes erlid y Crynwyr, a hanes ymweliadau Howel Harris a Whitfield a John Wesley. Y mae'r llythyrau a'r dyfyniadau'n rhoddi gwerth hanesyddol i'r llyfr, ond nid ydyw yr un o'r darnau'n anyddorol i'r darlennydd cyffredin. Dylai fod gan bob traf yng Nghymru lawlyfr fel hwn,—y mae Mr. Jenkins wedi gwneyd cymwynas fawr i Gaer Dydd.

XVIII.

SYLWADAU AR LYFR Y PREGETHWIR. Gan y Parch. David Rees, Bronant, Tregaron, Jenkin Thomas. 208 tud. 2s.

Y mae llawer o dlywediadau tarawiadol yn y llyfr hwn, a chyngorion buddiol a ehall. Esbonnir y Beibl yn ei oleuni ei hun, ac yng ngoleuni profiad y gwr doeth o Fronant.

XIX.

CEINTON Y CWM. Gweithiau barddonol, &c., Carneddlog. Tremadog, R. I. Jones. 128 tud. 1s.

Dyma weithiau barddonol, caeth a rhydd, bardd ieuane o fugail o ardal Rhys Goch Eryri a Dafydd Nanmor. Y mae llawer o'r cyfieithiadau a'r efylychiadau'n dda iawn; ac y maeysbryd gwladgarol byw drwy'r llyfrigydd.

XX.

HARLECH, a cantata by Joseph Skeaf. Welsh Words by Isaac Foulkes. Hen Nodiant, 3s. 6c. Tonic Sol Ffa, 1s. Cyhoeddir gan M. J. Skeaf, 53, Grove St., Liverpool.

Yr oedl y diweddar Joseph Skeaf yn hoff iawn o alawon cenhedlaethol, ac ynglyn ag alawon Cymru y gwyddis oru am ei enw. Bu farw yng ngyfnod nerth bywyd, chwarae'r enyn "Aros gyda mi" oedl y peth olaf wnaeth. Bydd yn dda gan gerddorion Cymru glywed am yr argraffiad destlus hwn.

XXI.

Gwerthir ad-graffiad o erthygl y Parch. H. Cernyw Williams ar William Carey gan W. Williams, Llangollen,—ar ddatliad canmlwyddiant euhadath y Bedyddwyr.

Y mae adroddiad cyflawn o gynhadledd eammlwyddiant yr Ysgol Sabothol ym Manceinion ar werth gan W. Jones, 192, Hulm Hall Lane, Miles Platting, Manchester.

XXII.

CYLCHGRONAU RHAGFYR.

Y mae'r *Cennad Hedl* yn ddyddorol iawn, —trem ar ryfeddodau'r ser, ynweliad a Llangeitho, a'r adgofion am Rowlands Aberaman yn enwedig. Y mae'r *University College of Wales Magazine* yn dal ei dir yn dda, ond gresyn ydyw torri ei ddalenau, ac argraffu hysbysiadau ar yr un ddalen a'r erthyglau. Y mae ysgrifan eerdorol a hanesyddol o gryn werth yn y *Cerdor*, gan David Jenkins, D. Emlyn Evans, a J. H. Roberts. Rhydd y *Solfiwdd* ddarlun o Tom Price, a hanes ei fywyd. Carreg y Sarff, Swyn, a Chaneuon Llydaw ydyw prif destynau *Melusine*. Tipy'n yn boliticaidd eglwysig ydyw'r *Haul*; addewir mwy o lenyddiaeth y flwyddyn nesaf.

TUDALENNAU'R PLANT.

HANES CYMRU.

GWERS IV.

PAN oedd y Rhufeiniaid yn rheoli'r byd y ganwyd Iesu Grist. Y Rhufeiniaid oedd yn uno'r byd; yr oedd eu llengoedd yn trafnywo o wlad i wlad ar hyd eu ffyrdd. Ac ar hyd eu ffyrdd hwy daeth newyddion am Fab y Dyn. Baasai'n dda gennyf gael dweyd wrthyeh pwy ddywedodd am yr Iesu gyntaf yn ein gwlad ni. Dywed rhai mai brenin da, o'r enw Lles ab Coel, a glywodd am dano o bell, ac a anfonodd am efengylwyr i ddweyd am dano. Dywed rhai ereill mai Joseph o Arimathea, yr hwn a gladdodd yr Iesu yn ei fedd newydd ei hun, a ddaeth a'r efengyl i Bryden. Dywed yr hanes fod Joseph ac ereill wedi en dal gan yr erlidwyr, ac wedi eu rhoddi mewn llong foel, heb ryw na hwy, a'u gollwng i'r môr mawr. Ac wedi erwydro'n hir wrth ewyllys y gwynt a'r tonau, daeth y llong i'n gwlad ni. Pregethodd Joseph yr efengyl yma, ac yna bu farw, a chladdwyd ef yn Ynys Afallon, ar gwr Gwlad yr Iaf, yn holl bell o'r bedd newydd hwnnw a wnaethai iddo ei hun.

Dywed rhai ereill mai fel hyn y bu. Pan awd a Charadog yn garcharor i Rufen, awd a phendefiges o'r enw Gwladus gydag ef. Priododd hon bendefig o'r enw Pudens yn Rhufen. Clywodd y ddau bregeth Paul, a chredasant. Yr oedd Paul yn hoff iawn o'r bendefiges Gynureig, y mae'n cofio ati hi a'i gŵr yn ei ail llythyr at Dimothi; ac ar ei chais taer hi, croesodd y môr, a phregethodd yr efengyl yn ei hynys.

Ond nid oes sierwydd am yr hanesion hyn. Hwyrach mai nid brenin, hwyrach mai nid gŵr goludog, hwyrach mai nid apostol y eenedloedd, a ddaeth a'r efengyl i ni. Hwyrach mai rhyw hen filwr gwalltwyn, hwyrach mai rhyw wraig dyner galon ddywedodd am yr Iesu gyntaf yng Nhyrnru,—a hwyrach mai plentyn bach.

Yn y fan yma rhoddir terfyn ar "Dudalennau'r Plant." Nid oherwydd fod neb yn cwyno na ddiadl'r plant gael dwy tudalen o wyth a deugain, gydag ambell erthygl heblaw hynny, y gwicir hyn. Ac yn sicr nid oherwydd nad oes ar y plant awydd i wybod am hanes a moddwl eu gwlad. Os edrychweh ar y tudalen nesaf, gwelwch fy rheswm dros droi'r plant o ddalennau CYMRU. O hyn allan bydd gennyf CYMRU cyfan iddynt hwy eu hunain,—hanes, meddylliau, ystraeon, dychymygion, darluniau.

LLENYDDIAETH CYMRU.

Rhan o broffwydoliaeth Jeremeia ydyw y deryn cyntaf roddais i chwi i'w dysgu ac i chwilio am dano y mis diweddfaf. Gwelodd Jeremeia lawer o ofid ac anrhaith; yn yr adno lau hyn y mae'n darlunio gwlad wrth ei fford,—gwlad lawn o heddwch, gwlad lawn o hen bobl, a gwlad lawn o blant yn ehware.

Galar Llywarch Hen ydyw Rhif xviii.,—yr hen filwr yn cwyno wrth ei ffon, pan oedd ei feibion oll wedi eu lladd yn y rhyfel.

O D-lrych y Prif Oesoedd y codais Rif xix. Dywedir yuo m i'i llythyr ydyw oddi-wrth "bendefig urddasol at y ben gymnafa o wyr mawr yn Rhufen," yn darlunio Iesu Grist.

Darluniad Ieuan Glan Geirionnydd o helyg yr Euphrates ydyw Rhif xx; a darn o awdl Eben Fardd ar "Dlunistr Jerusalem" ydyw Rhif xxi. Ceiriog ysgrifemodd xxii, pan oedd ei fam wedi dod i edrych am dano i Fanceinion o Ddyffryn Ceiriog.

Darn o un o ganiadau Islwyn (Caniadau Islwyn, Hughes Gwreccsam, tud. 128) ydyw xxiii.; Dr. Cynhafal Jones ydyw awdwr xxiv; o Ganeuon Elfyn (Ffestiniog, Lloyd Roberts) y cymerais y darn olaf.

XXVII.

I ba le yr af oddiwyr dy Ysbryd, ac i ba le y ffoaf o'th wydd? Os dringaf i'r nefoedd, yno yr wyt ti; os eyweiriaf fy fy ngwely yn uffern, wele di yno. Pe eymerwn adenydd y wawr, a phe trigwn yn eithafodd y môr, yno hefyd y'm tywysai dy law ac y'm daliai dy ddeheulaw.

XXVIII.

Fel addfed faes o huidd
Ymdonau'r dyfra,
Mewn duwioi nefol nidd
Ar Green y Bala;
Fel trwy addolgar reddf,
Pan chwythai corwynt deddf,
Neu'r awel dyner leddf,
O ben Calfaria.

XXVIII.

Y ddacar a'i gruddiau'n dduon;—y graig,
Er mor gref, yn yllon;
Awyr brudd yn curo'i bron,
Ag haul yn torri ei galon.

Cyf. I. Rhif. 1. Ior. 15fe1, 1892.

CYMRU'R PLANT

AFGRAFFWYD A CHYHOEDDwyD
DROS Y GOLYGYDD

GAN D. W. DAVIES & Co.,
CAEL SARBON.

Nid wyf yn sicr y medraf esboidio yr holl wyneb ddalen i chwiri. Daew un o tynyddoedd Cymru,—yr Aran, yn ol pob telyg,—yn uchaf. Daew hefyd eglwys henafol Llanbelleb, Caernarfon, ac un o gapelydd Llanidloes. Daew goleg Aber Ystwyth a choleg y Gogledd; methodd yr arlunydd gael darlun o goleg Caer Dydd. Cyn hir, bydd mynyddoedd ac eglwysi a chapelydd newyddion ar y wyneb ddalen hon. Daew athraw yn dysgu Hanes Cymru i blant, ac yn dangos rhyw fan iddynt, y fan y ganwyd Dafydd ab Gwilym hwyrach, neu'r fan y bu Llywelyn farw. Ac wrth eu pennau daew angylion bychain yn taflu blodau i lawr, ac y mae pob blodeuyn yn arwydd o rywbeth,—megis purdeb, cariad, sel, cyfeillgarwch, amynedd, mwyuder. (*Gwel Hysbysiad yn niverdd y rhifyn hon*)

CATHLAU HEINE.

Er pan gyflwynais o'r blaen i ddarlleuwy'r Cymreig gyfieithiadau o Gathlau Heine, dywedodd Mrs. Mary Davies wrthyf fod prif gerddorion yr Almaen wedi cyfansoddi miwsig i'r cathlau hyn; a thrwy garedigrwydd Mrs. Davies ceisais hyd ymysg ci chanceuon i fwsig y rhau fwyaf o'r rhai yr ymddanghosodd eisoes gyfieithiadau o honiut. O'r rhai a gyflwynir yma'n awr nid wyf eto wedi cael miwsig ond un—yr olaf, a hwnw gan Franz (*Franz-Album* Band II., tud. 70). Y mae gennyf ymysg fy ysgrifau rai clo o'r cathlau; ond fe allai, Mr. Golygydd, fod un tudalen yn ddigon ar unwaith.

I.

Seit die Liebste war entfernt.

Er pan aeth f'anwyl yd i,
Aeth a gwem gyda hi;
Diddan eirian, clywaf hwy—
Ond nis gallaf wenu mwy.

Er pan gollais f'anwyl i,
Collais wylo gyda hi;
Mae fy nghalon fach yn ddwy—
Ond nis gallaf wylo mwy.

II.

Wo ich bin, mich rings umdunkelt.

Yngrynhoi y mae'r tywyllwch
Dudew trwm o'u hangylch i,
Er pan na thywynna arnaf
Olen teg dy lygiaid di.

Pallodd imi wawl fy hyfryd
Seren serch—cnuddwyd hi;
Dan fy nhraed yr egyr diffwys,—
Nos gynhenid, derbyn fi!

III.

In Walde wohnt' ich und weine.

Drwy'r coed yn drist y rhodiwn,
A'r fronfraith yn y gwýdd
Yn llamau'n llon a chann,
“Paham yr wyt mor brudd?”

“Dy chwaer, y wenol,” meddwn,
“All ateb hyn i ti—
Hi drig mewn nyth bach cywraïn
Wrth fienest f'anwyl i.”

IV.

Wie dunkle Träume sehen.

Fel rhyw freuddwydion tywyll
Y sai rhes tai'r ystryd;
A mimau'n ddwfn i'm mantell,
Heb sôn, af hebio'n fud.

Coleg y Gogledd.

Mae'r gloch yn taro deuddeg

A O'i chlochdy nehel hi;
A swynion a chusanau
Y disgwyl f'anwyl fi.

Y lleuad yw fy nghwmni
A'i theg oleuni glân;
A thyma dy f'anwylaf,
Mi ganaf yma gân—

“Mîl diolch, hêa gydymaith,
Am roddi'th gwmi c'yd;
Yn iach! tywynna eto
Heb beidio ar y byd.

“Os gweli fachgen serchog
Yn cwyno'i unig hynt,
Rho iddo'r eysur roddaist
I minnau ganwaith gynt.”

V.

Dass du mich liebst, Das wusst' ich.

Mi wyddwn i ti'm caru,
Mi wybun hymy'n hir;
Ond pan addefaist imi,
Daeth arnaf fraw yn wir.

Dringais y bryn a chenais
Yn orfoleddus iawn;
Eis at y mor ac wylais
Wrth faclud haul prynhawn.

Mae 'nghalon fel yr huan
A elai'n dân i lawr,
Mewn môr o serch y sudda
Mor byrdferth ac mor fawr.

VI.

Ein schöner Stern geht auf in meiner Nacht.

Yn seren wen tywym i yn fy nos,
Gwasgeri fwyn gysuron, seren dlo,ss,
A bywyd im addewi di—
Na thwylla fi.

Fel môr yn chwyddo tua'i loer uwchben,
Y llifa'm henaid innau, seren wen,
Tua'th oleuni anwyl di—
Na thwylla fi.

J. MORRIS JONES.

LLYTHYR AT Y GOLYGYDD.

Ton, Ystrad, Cwm Rhondda,
Y 5ed o Hydref, 1891.

Auwyll Mr. Edwards,

Newydd gael y ddau rifyn sydd allan o Gyfwr yr wyf; mewn canlyniad i anflawd ne llnod, bu agos i mi fethu eu cael o gwbl.

Caniatowch i mi eich llongyfarch ar gyhelwyn-i laddlawol eich anuriaeth. Y mae vunddanghosiad allanol eich cychelgrawu yn ddiemadrol iawn, ac y mae yn fyw deniadol fyth ei gynhwysiaid.

Yn ol gwors ddoeth yr hen Gyfwr call "Nid da, lle y gellir gwel," y mae yn bur debyg na fydd i chwif foddloni ar y rhagoriaeth y lych wedi ei gyrraedd. Ac y mae rhyw bethau yn y ddau rifyn cyntaf hyn yn peri i mi gredau hethau yn y ddau cadw lle i wella, hyd yn nod ar y rhad hyn, yn y rhifynau nesaf. Ond—ni nid wyf wedi cychelwyn cerdded llwybr na o ddwyd caniatad i mi sango arno? A wneuch chwif beidio digio wrthyf, a phleiddio tafni i fy wnech, "It's none o' yer business," os gwnafl eich cyfeirio at rai camsyrtidau yn y ddau rifyn cyntaf?

Dio'ch' lawer i chwif am hen llythrau Drefeca; y maent yn writhfwr iawn. Pahan na chatwyd rhai o'r llythrau hyn yn yr ail rifyn? Dywedwch mewn nodiad, fod un o'r llythrau, sef llythyr Evan Moses, wedi ei gyfeirio at Howel Harris, a Simon Lloyd, awdwyr yr *Amsergyddiaeth* a llythrau ereill. Nis gall hyn fod yn gywir, obtegid nid oedd y *Parch.* Simon Lloyd, B.A., wedi ei eni pan ysgrifennwyd y llythyr hwn. Yn y llywyddyn 1756 y ganwyd ef, sef y llywyddyn ar ol yr hon yr ysgrifennwyd y llythyr ynddi. At ei dad yr oedd y llythyr yn cael ei gyfeirio—Simon Lloyd, Ysw., Plas yn dre, Bala—yr hwn oedd yn Nhreffa y pryd hwn ar neges bywsg; a dyddorol iawn. Nid hwn oedd y tro cyntaf i Mr. Lloyd fod yn Nhreffa. Pan roddodd Howel Harris i fyny deithio, mewn canlyniad i'r ymraniad yn 1751, byddai llawer o'r rhai hynny a dilychweydwyd trwy ei weinidogaeth danlyd ef, yn enwedig y rhai oedd mewn amgylchiadau da, ac a allent fforddio hynny, yn myned i Drefeca, ac yn aros yno am wythnosau, ac weithiau fisocdd, er mwyn cael mwynhau gwneidogaeth eu tad yn yr ofengyl. Yr oedd y boneddwr ieucne o'r Plas yn dre yn un o honnynt. Yr oedd of tuag ugain mlwydd oed pan gymerodd yr ymraniad le. Y tro cyntaf yr aeth i Drefeca, ar ol iddo fynd at breswylfod Howel Harris, a churo wrth y drws, daeth merch ieucne hynod o bryddweddol i agor iddo, a phan y gwelodd hi, syrthiodd mewn euilad i hi yn y fan, a chatwyd allan wedi hynny ddarford iddi lifian deimlo yr un moedl tuag ato yntau. Y ferch ieucne honno oedd Miss Bowen, o'r Tdydyn, yn mhlwyf Llandinam, acled o hen deulu parchus a chyfrifol iawn, yr hon oedd ychydig cyn hyn wedi ymuno a "theulu" Howel Harris; a myned i Drefeca yr oedd Mr. Lloyd, yn haf 1755, i'w chymeryd hi yn wraig iddo ei hun. Trodd y briodas hon allan yn feudith wrthfwr iawn i Pethodistaeth, yn euw-dig yng Ngogledd Cymru. Awdwyr yr *Amsergyddiaeth* oedd y mab hynaf iddynt, ar ferch hynaf oedd yr hen foneddwr, Mrs. Foukes, Machynllyth, merch yr hon oedd Mrs. Roberts, Mynyddlygof, mewn y meddyg enwog, Syr William Roberts; Mrs. Jones, Machynllyth, mam y diweddar Barch J. Foukes Jones, B.A.; a Mrs. Williams, Ballynabla.

Cyn gadael llythyr Evan Moses, goddefwch i mi eich llongyfarch ar y dugmiffyddiad a wnaeth oed Evan Moses, ac hefyd, wrth gwrs, ei frawd Sion Moses, tad eu (tad) y diweddar Iwan Tegid. Yr oedd y ddau frawd yn prgeithu gyda'r Methodistiaid. Tu o'r ddau frawd llywydd ym 1800 ydychydig yn y Cyfarfod Gweddli hynod yn gynhaliwyd yn y Bala i ofyn i'r Arglwydd gyfyrngu yn yr adeg pan oedd Sir Watkin W. Wyn yn penderfynu lladd Methodistiaeth yn y parllau hynny trwy orfodi pob Methodist i ymddol oddiar ei cefnddiaeth ef, ac ar ei waith yn gweddlio, disgynodd rhyw dylanwad rhyfodd ar lawb oedd nghydh, a chwastant fath o sierwydd yn eu meddyllian na fyddai i'r bygythiad arswydus byth gall ei gario allan, a'r brawd naid olyn gweddlio, torodd allan yn gyhoeddus ar y pryd i ddywedyd yr orfoleddus,—

" Mae Esther wedi cychwyn
I mewn i lys y hyspina.—Genwech blant.
Caiff parhau i'hi ei estyn,
A'n ober waith Syr Watkin,
(Y llinell nesaf yn certhio).—Genwech blant."

Ac un o'r dyddian cyntaf ar ol hynny, syrthiodd y boneddwr oddiar ei farch ar y *Tuen* o flaen ei balas ei hun, a bu farw yn y fan; a byth o lldir hynny, ni chafodd y Methodistiaid ond care-figydd oeddi oddiar dalyllaw hen deulu arnyddedus Wynustay.

Bwech diangol yr argraffyd, y mae yn lled sier, raid gymeryd arno ei hun y bai o ga'w Lewis Rhys yn fyw yn 1810, pryd y byddai i'f yn gan mlwydd oed, tra yr oedd ei wedi marw er 1800; ond nid arno ef y gellir rhoddi bai arall, sef, fod Ann Griffith, yr Emynyddes enwog, wedi marw yn 1803, ac mai saith ar hugain oed ydoedd pan fu farw.

Dywedwr fod yr hen flenor enwog, Daniel Jones, Dregoran, wedi bod lawer yng nghwmni Daniel Rowland (nid Rowlands), Naddlo. Dynunaf ddywedyd *naddlo* mor dyner ag y medraf yn y fan hon, o barch i golladwriaeth un ag y teuluan yr anwyddeb mwya' ato pan yn blentyn pump, chwech, a saith mlwydd oed, sef brawd Mr. Evans o Groes Oswald. Eith bynnag, y mae yn bur sier ar awdurdod hen gyfaill iddo, ac un a deithiodd lawer gydag ef i wanolon ardaloedd i'w gynorthwyo i gynnal Ysgolion Sabothol a chyfarfoddyd gweddli, ac sydd yn awr yn dechreu ei 86 mlwydd o oedran, na *welldd* Daniel Jones yr hen ddiwygiwr o Langeitho erioed. Brodor o Sir Feiriionnydd oedd Daniel Jones, a ffoi a wnaeth ef i Dregoran, er colled lawr i Feiriionnydd, o flaen criedigaeth yr hen Gorbett o Ynys y Maengwyn. Bu yn cytchwaren, fel gwr i'wne, os nad yn cyd-ymaladd hefyd, a'r hwn bregethwr Lewis Morris, ond yr oedd ef ddyw llywyd yn hyn na Lewis Morris. Wedi ei eni yn 1758, ac yn marw yn 1819.

Dynunaf fod yn gynul gyda'r camsyniad nesaf hefyd. Yn yr ysgrif ddyddorol, "Hen Fethodist," dywedir mewn un man,—"Hen Rowland Langeitho a Williams Pantycelyn farw cyn i bregethwy'r y Diwygiad a'r hen gloe ddiol i gwmni eu gilydd," ac mewn man arall,— "Mi welwyd Dafyd i Morris, a Robert Roberts (Caernarfon (Clyuog?)), &c., yn cyfarfod yn ei wydd." Yr oedd yr arddolydd wedi anghofio, y mae yn bur debyg, ar y pryd, ddarford i Dafydd Morris, Rowland Langeitho, a Williams Pantycelyn, farw eu tri o fewn yr un deuddeg mis.

Dywedir yn yr "Hanes" fod yr hen Gymry yn aberthu dynion! A gredwn ni yr hen Rufeiniaid digllo'n o flaen pob tebyg sydd yn ein hen farddoniaeth, yn ein hen ddiarhebiion, ac yn ein tiroedd ni ein lunnain? Cafodd teithwyr swisig ac Ysgotig yr oesoedd diweddar fel manteision o lawer i ddeall ein gwlad a'i phobl nag a gabodd yr hen Rufeiniaid hynny, ac eto, pwy yn ei synwyr a gredai yr hyn a ddywedir am danon gan "Deithwyr trwy Gyfnar," megis na fedr Cymro wenu, a'i fod yn barod i wau pob estron a ymwelo a'i wlad, ac mai ein hiaith ydyw yr hyn a roddir fel esiamplau o honi gan rai nad oeddylt yn ei deall fel George Borrow, Catherine Sinclair, ac ereill, er eu bod hwy yn honni eu bod yn ei deall, ac fod rhywrai yn cymeryd yn gamialod fod eu haeiradun yn gywir. Beth meddwch chiwi am yr esiampl ganlynol o Gyfraeg, yn cael ei roddi fel gwir sobr a digellwair?

"Gwyrnoleh y Llanleygyth wyffrizieg hoes-h
Sliawwae cwrwynidlawr dy wroed rwrle'h."

Prii y gellir deall fod awdwr yr ysgrif ar "George Borrow" wedi darllen orthylig ragorol y Parch. William Williams, Abertawy, yn y *Tracthydd* flynyddoedd yn ol,—"Cymru trwy lygaid Saesong."

Wrth gyffwrdd a'r "Teithwyr trwy Gyfnar," y rhai sydd i gael eu parhau, yr wyf yn gwled, yn y rhifynau nesaf yr wyf yn cofio y diweddwr Dr. Owen Thomas, mewn ymddiddan, yn adrodd unwaith am dano ei hun gyda rhyw gyfeillion, yn ymwled, os wyf yn cofio yn iawn, a chymydog-uech Llanberis. Ar lan llyn yno daeth bachgen yn atyn, a dechreuodd ddywedyl wrthyt am bethau hynod a rhyfedi i llyn hwnnw, a'i amgylchoedd. Ar ol gwrandio arno am ychydig, cynhyrodd Dr. Thomas, a thorodd ar ei draws yn y Gyfraeg gryfal,—"Fachgen," meddai, "paid a dywedyd celydd." "O'r brenin," atebai y bachgen yn ol, "ai Cymry ydych? Yr oeddw i yn meddwl mai Seison oeddych. Chiwi eilwch ddywedyd beth a fynnoch wrth yr hen Seison yma; y maent yn credu pob peth."

Y mae yr hyn a ddywedir yn yr Hanes am faint cyrff a llw gwallt yr hen Frytaniaid yn peri i ni gofio y dysgid hi gan rywrai pan yn blentyn i greu fod pob Gwyddel yn fyr, ac mai llywydgoch oedd llw ei wallt, ac hefyd, fod holl bobl "godrau'r wlad,"—y rhan isaf o Sir Aberteifi,—yn ddynion mawrion iawn, ac yn euwedig fod menywod "godrau'r wlad" felly. Yr wyf fi, fel llawer ereill, ysgwaethyrodde, heb fod yn gywybod fy "size" yn iawn, ond yr wyf yn credu fy mod ychydig dros bump a saith. Yr oeddw yn Llanwrtyd lawer o flynyddoedd yn ol, a daeth i letya i'r un ty a ni ffermwraig o Ferthyr Cynog, yng nghanol Brycheiniog, ac heb fod ei hun o Frycheiniog erioed. Yn fuan, cofais yr ymholiad cyffredin ganddi,—cyffredin yn y "Flynhoanau,"—"Dyn o lei chi?" Pan atebais fy mod yn dyfod o Sir Aberteifi, dywedodd yn dra discretioni yn fy wyneb, nad oeddw; ei bod hi yn adnabod pobl Sir Aberteifi yn rhy dda i gynneryd ei thwyllio felly; "Y chi," meddai, "yn dwad o Shyr Byrteifi, dyn bach fel y chi!" Yr unig rai oedd hi wedi eu gwled o Sir Aberteifi o'r blaen oedd portmyn gwartheg a moch, y rhai a ddygwylent fod yn llawn chwech troedfedd, neu lwy, o daldra. Ond ein dieithwch ni'n gilydd sydd yn peri i ni greu fod llawer iawn o wahanueth rhyngom a'n gilydd? Cymhwysr hyn at yr hen Frytaniaid, a pha beth fydd y casgliad y da'ir iddo?

Ond ddybai lenan Brydydd Iir fod yn y "Deffroad Llenyddol?" Yr oedd ef, yn sicr, yn fwy yn mhob ystyr na Lewis Morris, ac yn well. Yr oedd ef yn fwy na chyficthydd. Pa un ai efe, neu ynte Goronwy Owen oedd y bardd mwyaf? Darlennar gwaith y ddau yn fanwl, a gwelir nad yw y cwestiwn yn un y gellir ei ateb yn rhywyd. Rhoddir y Prydydd Iir gonych mewn cyfnod sydd yn diweddu yn y flwyddyn 1730, y flwyddyn y ganwyd ef ynddi.

Yn y "Deffroad Crefyddol," chwithig nad yw Rowland a Harris i mewn. Pa fodd y rhoddyd enwau John Thomas, Dafydd William, a Morgan Rhys, o *flaen* enw Williams Pantycelyn; ac enw Morgan John Rhys *ar ol* enw Christmas Evans? Pa fodd y daeth enw M. J. Rhys i'r rhestr hon o gwbl? Yr oedd ef yn fwy o lenor nag oedd o brogethwr. Y mae enwau Ebenezer Morris ac Ebenezer Richard allan.

Dywedai Rowland Hill am Nathaniel Rowland mai efe oedd y "*proudest deril*" a adnabu efe erioed; mor agos i hyn yw y cymierad a rydd Golygydd Cymru i'r un gwr—"Nathaniel Rowland ysgoegaidd, drahuasfaleh."

Ond dyna, y mae yn bur debyg eich bod yn barod i ofyn pa hawl sydd gan y Frysar heb ofyn hwn i'ch blino fel hyn. Ni wnaif eto.

Mewn gobethion am lwyddiant Cymru, a'i Olygydd, y dynnaff barhau, Anwyl Mr. Edwards, Yr eiddoch yn gywir,

D. DAVIES.

Y CORN HUNDWR.

"Sion Gutyn sy'n dynaunaw
Llan dol yeh, llonaid ei law;
Clau gorn a chie hel a gar,
Clariu'n helgwn i haelgar;
Corn mawr ynysg y cynnain,
Cafn crwn, fel cebi cryman;
Coedwr a'i waedd yn cadw'r wyu,
Cloch ceirw, kanner cych cerwyn;
Minci anadl, min cynnydd,
Mal tarth pan faf'n ymlid hydd;
Melns yw yn malu sain,
Megis bol enfys blaenfain;
Bwmbard i wr a'i bumhys,
Bric llef hyd ar bare y llys;
Bwa genau bygnad,
Bon ti wna' a'i ben tua'r iad;
Gwiber dolet, ac wba'n,
Ac enau mawr, ac un main."

GUTHOR GLYN.

BROL AC ATEB.

"Mi garia dre lLunden
Mewn cwl, ar fy nghafen,
I den y Gameddwen yn llawen, er llog;
Mi stopiaf Dryweryn,
Er gwyllted ei gwelltyn,
Ataliaf ei galfyn am gyflog."

"Taw, brydydd anghyson,
Gad yna 'th benillion;
Tra byddo ser gleowen yr afon a red;
Mi wn nad oes undyn
A wisgod ddiildyn
All rywystro Tryweryn i waered."

CYMRU.

CYFROL I.

DAN OLYGIAETH OWEN M. EDWARDS, M.A., RHYDYCHEN.

I GODI'R HEN WLAD YN FI HOL.

1891.

CAEFNARFON, ARGRAFFWYD DROS Y GOLYGYDD, GAN D. W. DAVIES A'I GWMNI.

RHAGYMA DRODD.

N¹ FREUDDWYDIAIS, wrth gychwyn cylechgrawn i "god'r hen wlad yn ei hol," y cawn gefnogiad mor frwdfrydig ac mor eang. Yr wyf yn credu nad oes dim gryfha gymaint ar gymeriad Cymroa gwybod hanes ei wlad ei hun; yr wyf yn credu nad oes gystal moddion addysg i Gymro a'i lenyddiaeth ei hun; yr wyf yn credu mai trwy gadw ei Gymreigod y bydd Cymro gryfaf, a pharotaf i wneyd daioni, a mywaf lhwyddianus, a dedwyddaf, ac agosaf at Dduw. Ac nid cyhoeddi hyn i rai na fymant wraido a wneir yng Nghymru. Tybiais, wrth adrodd fy neges gyntaf, y byddai fy llais fel llais un yu llefain yn y diffaethwch, ond clywais adlais ateb braidd o bob cwm. Y mae cewri, cewri mewn meddwl a gwaith, wedi llafurio dros Gymru, ac nid aeth eu llafur yn ofer. Y maent hwy, lawer o honyn, wedi gorffwys; hma lawer un yu Ystrad Fflur neu Aber Conwy, yu Nhy Dolewi neu Lanecil. Ond y mae Cymru'n fyw.

Yr wyf yn eael llawer o lythyrau,—nid i gondemnio ac nid i ganmol,—ond i holi ac i ofyn am gymorth. Dyma lythyr oddiwrth un o arweinwyr Cymru, a byrdwn ei dudalenau hyawdl ydyw,—“Rhoddwch i ni hynafiaid, codwch yr hen wlad yn ei hol.” Dyma lythyr oddiwrth eueh o Fan Euraidd New Zealand, yn holi am draddodiadau a mabinogion prydferth gwlad ei mam. Dyma lythyr oddiwrth fachgen sy'n "gyrru'r wedd" hyd un o lynyddoedd Maldwyn,—

English History,' wrth gwrs, a ddysgid i ni yn yr ysgol ddyddiol. Y cwbl a ddywedid wrthym am y Cymry oedd fod eu henafiaid yn 'barbarians' yn amser Cesar, ac nad oeddynt nemawr amgenach yn amser Edward I; ddarfod i'r gŵr da hwnnw roddi iddynt y fath gystwyd ag a gyfiawn haeddent, ag i hynny adael argraff ddymunol iawn arnynt oll, oddigerth un adyn o'r enw 'Owen Glendower.' Diolch i chwi am roddi cyfenstru i mi a'm cyfoedion i wybod hanes ein gwlad.'

Amean Cymru ydyw gwneyd yr ychydig allaf fi a'm eydweithwyr,—rhai prysur gyda goruchwylio creill ydym i gyd,—i adrodd hanes Cymru, i adrodd ei thraddodiadau, i roddi llafar eto i'w beirdd a'i llenorion, i godi arwyr ein hen wlad yn eu hol. A gwnawn hyn oherwydd mai cyfnod addysg Cymru ydyw'r cyfnod hwn. Yng nghyfnod ei haddysg, ni ddylid anghofio beth fu Cymru, trwy "god'r hen wlad yn ei hol" y rhoddir cryfder i gymeriad Cymro, pardeb i'w enaid, dysg i'w athrylith, a dedwyddwch i'w fywyd.

Ceisir gwneyd Cymru 1892 yn llawn iawn. Adroddir ei hanes, o ganrif i ganrif. Bydd y gyfrol yn llawlyfr llenyddiaeth Gymreig. Rhoddir pigion o farddoniaeth ein beirdd goreu, gan ddechreu gyda Dafydd ab Gwilym. Darlunir cartrefi Cymru, ardaloedd Cymru a'u pobl, beddau Cymru. Parheir yr ysgrifau ar feirdd amadabyddus, ar yr ysgolion, ar deithwyr, ar greddau; ac ychwanegir cyfres ar hen ysgolfeistri, hen bregethwyr, hanes gwledydd creill. Bydd yn y gyfrol doraeth o hen lythyrau, o hen ystraeon, o benillion telyu, o hen enynnau.

Ni cheisiasf gelu f'ymdrech i wneyd Cymru's ddyddorol. Hoffwn i'w holl erthyglau fod, nid yn unig yn glir a sylweddol, ond hefyd yn fyw ac yn ddfyfr. Gwn y tybia llawer, oddiwrth hyn, mai arwynebol a bysiog ydyw'r ysgrifau. Yr wyf yn credu nad oes wirionedd nas gellir ei ddweyd yn ddigon clir i blentyn ei ddeall, ac yn digon deniadol i wneyd i blentyn adael ei chwarae i wrando arno; yr wyf yn credu hefyd fod tuedd yng Nghymru i feddlw mai dysg ydyw tywyllwch ynadrodd, ac na fedrir gosod meddwl dwfn allan ond yn glogyrnaidd a thryw eiriau celfyddyd. Ni waeth genymf os dywedir fod erthyglau Cymru's "ysgofin ac yn boblogaidd," os lhwyddu eu hysgrifenwyr i osod y gwir allan ym mhurdeb tryloew ei dlysu.

Bydd mapiau, darluniau, a llaw-ysgrifau yng Nghymru 1892. Bydd amryw o'r erthyglau'n ddarluniedig ymhob rhifyn; ac o dipyn i beth yr wyf yn disgwyl i'r cyfrolau gynnwys darluniau o gymaint ag sydd yn bosibl o'r rhai wnaeth Cymru y peth ydyw. Y mae S. M. Jones yn parotio darluniau o gartrefi Cymru, ac o'r golygfeydd o'u hangyflech. Yn ysgrif-enwyr, arllunwyr, ac argraffwyr,—gwnawn ein goreu i wneyd y cylechgrawn yn deilwng o'i amean ac o'i wlad.

Os tybia rhywun fod ei amcan yn dda a'i fod yn allu er daioni, yr wyf yn ddigon hyf i ofyn iddo ei ledaenu,—trwy ddweyd am dano, a thryw ofyn i rywun ag amser ei ddosbarthu yn ei ardal.

Rhydychen.

OWEN M. EDWARDS.

CYNLLUN CYFROL I.

(CYFROL O RAGARWEINIAD.)

IIANES CYMRU.

Llyfr I. Rhagymadrodd.	
Pennod I. Dacaryddiaeth Cymru ..	1
II. Blynyddoedd Cymru ..	49
III. Edrych yn ol ..	97
IV. Y Rhufeiniaid ..	147
V. Y Saeson ..	193

BYWGRAFFIAETH.

Y Parch. E. Herber Evans, D.D. ..	3
Owen Thomas ..	56
Howel Harris ..	117
Glan Llyfuwy ..	205

LLENYDDIAETH CYMRU.

Blynyddoedd Llenyddiaeth ..	53
Beirdd Cymru,—Iolo Goch ..	62
Lewis Glyn Cothi ..	115
Beirdd Anadnabyddus Cymru,—	
William Jesus ..	23
Tudur Llwyd ..	62
Rowland Huw ..	108, 197
Siarl Mare ..	150
Y Marwnadau,—	
Marwnadau'r Tywysogion ..	177
Marwnadau'r Bobl ..	210
Hen Fardoniaeth,—36, 37, 48, 61,	
83, 104, 116, 197	
Hen Lythyrau, — Lewis Rhys,	
Howel Harris, Williams Pant y	
Celyn, Richard Tibbot, Evan	
Moses, Ann Griffiths, a Ioan	
Tegid ..	28, 220
Penillion Telyn,—13, 72, 81, 114,	
161, 167, 168	
Barddoniaeth,—60, 124, 161, 171,	
187, 196, 198	
Cyfieithiadau,—5, 62, 140, 159, 209, 228	
Llyfrau Newyddion,—	
45, 86, 139, 188, 225	

IIANES CREFYDD CYMRU.

39, 43, 72, 104, 117, 135

ADDYSG CYMRU.

Prifysgol Cymru ..	6
Addysg y Bobl ..	14
Ein Hathrofeydd a'n Hysgolion,—	
Coleg Aberystwyth ..	101
Coleg y Gogledd ..	155
Pynciau,—	32, 68, 131, 130, 133

CERDDORIAETH.

84, 125, 160, 172, 223

CARTREFI CYMRU.

Dolwar Fechan ..	8
------------------	---

ARDALOEDD CYMRU (a'r Gororau).

Abertawe a'r Eisteddfod ..	73
Caer Lleon Fawr ..	91
Llanidloes ..	199
Mynyddoedd Llanberis ..	216

TEITHWYR TRWY CYMRU.

I—IV. George Borrow ..	15
------------------------	----

POBL RYFEDD.

Shon Catrin ..	111
----------------	-----

GOFYN AC ATEB. 192, 224

TUDALENNAU'R PLANT.

89, 128, 165, 173, 183, 226

GWAITH Y GOLYGYDD.

44, 45, 82, 83, 126, 127, 185, 186, 231

PYNCIAU'R DYDD.

20, 26, 32, 33—36, 71, 88, 130,
133—135, 140, 162, 182

LLYTHYR AT Y GOLYGYDD. 229

RIHAMANTAU.

Ymdaith yn Annwn ..	46
Y Fân o Eithinfynydd ..	141, 189, 232

O hyn hyd y rhifyn nesaf cyfeirier pob gohebiaeth i Owen M. Edwards, Llanuwchllyn, y Bala. Ar ddiwedd blwyddyn hoffwn ddweyd wrth y cyfeillion caredig sy'n anfon erthyglau a nodion a thomau imi,—“Cafed amynedd ei pherffaieth waith.” Ni fedraf, er gwneyd fy ngoren, roddi'r erthygl yn y rhifyn cyntaf ar ol ei chael. Yr wyf yn ceisio gwneyd pob rhifyn yn ddyddorol i lawer o wahanol ddosbarthiadau o ddarlennwyr, ac felly y mae llawer o waith trefnu a phigo. Heblaw hyn yr wyf yn ceisio gwneyd y tudalennau'n brydferth trwy ddechreu erthyglau ar ben y tudalen, eto heb adael lle gwag. Rhwng popeth, bydd cynnwys pob rhifyn yn cael ei benderfynu lawn fis ymlaen llaw. Gwelais ganonion anfonasid i mi, ac a fwiadraswn gyhoeddi, yn ymddangos mewn cylchgronau ereill. Y mae digonedd o fater llenyddol yng Nghymru, a gresyn cyhoeddi dim yn afraid.

Anfonir llythyrau o awgrymiadau a gwybodaeth fuddiol imi. Gwel fy ngohebwyr caredig fy mod yn gwneyd peth gwell nag ateb eu llythyrau,—derbyn eu cynghorion. Gwn ei fod yn llawenydd iddynt wedi tudalennau CYMRU'n ymglyfoethogi oherwydd eu hawgrymiadau.

Sylwer fy mod yn gwneyd yr hyn a allaf, yn y tudalen sydd at fy ngalwad, i roddi cyhoeddnswydd i lyfrau newyddion teilwng ac i gylchgronau. Nid adolygiadau manwl sydd i'w disgwyl, ond dwyn y lyfrau i sylw. Eithr gwneir defnydd o lawer o'r lyfrau drahefnu, trwy ddyfynnu o honynt,—cs caf ganiataid yr awdluron,—a chyfeirio atynt.

Dymunwn ddiolch yn wresog i'r rhai wnaeth gymwynas a mi drwy anfon Dychmygion eu hardal imi. Y mae yn fy llaw Dychmygion Llandecwyn, Capel Bangor, a Chaernarfon. Yr wyf yn disgwyl toraeth eto. Ymddangosion yng NGHYMRU'R PLANT. Bydd erthygl arnynt, yn dweyd eu hanes, ac yn eu cydmaru â Dychmygion Seisnig a Lladinaidd, yng NGHYMRU cyn hir.

Yr wyf yn gofyn am gymwynas arall. Er mwyn “codi'r hen wlad yn ei hol,” hoffwn gael cynorthwng i gyhoeddi llawysgrifau Cymreig. Os oes rhywun yn meddu ar llawysgrifau, byddwn yn hynod ddiolchgar am eu benthyg am ysbiad byr. Nen, os oes rhywun yn barod i'w gwerthu, cynhygiwn bris rhesymol, neu gwnawn fy ngoren i ddweyd beth fuasai'n bris rhesymol am danant. Llawysgrifau o weithiau Dafydd ab Gwilym, Dafydd ab Edmwnd, neu Ddafydd Nanmor fuasai'n fywaf derbyniol; ond y mae lloedd o feirdd Cymreig y dylid rhoddi eu gweithiau i'r cyhoedd.

CHARLES ASHTON.—Dymuna Mr. Ashton hysbysu mai pump a chwech, ac nid coron,—fel y cam hysbysais,—ydyw pris ei lyfr ar yr Esgob Morgan. Cofier dweyd pris pob llyfr a fonir i'w adolygu.

BOOTLE.—Bydded hysbys mai “mustered” dylid ddarllen yn y llinell gyntaf o gyfieithiad Owen Thomas o emyn Hiraethog, ac nid “numbered,”—fel y mae yn y rhifyn diweddaf.

H. J. E.—Nis gallaf ddweyd, ac nid wyf yn sier a all neb ddweyd, pryd y gorffennir cyhoeddi Geiriadur Silvan Evans, Spurrell, Caerfyrddin, ydyw'r cyhoeddwr, ac arno ef y mae'r amser yn dibynnu. Y mae dros 1100 o dudalennau wedi ymddangos, ac nid yds eto wedi gadael y llythyren C. Y mae mwy o eiriau Cymraeg yn dechreu gada'r llythyren hon na chydaf'r un lythyren arall. Cyhoeddir y Geiriadur yn rhannau, rhan i bob llythyren. Buasai'n llawer gwell ei gyhoeddi'n rhannau swllt neu ddenswllt, unfurf unbris. O fan eiriaduron, y mae'r un cyhoeddir gan Hughes Gwrecsam am swllt a deunaw mor gyfeus a'r un.

B. A. (Lond).—Nid oedd gwaed Cymreig yn Thomas Cromwell, hyd y gwn i. Ond priododd Gymraes,—gwraig weddw o'r enw Elizabeth Williams, un y mudasai ei theulu o ardal Caer Dydd i gyffiniau Llundon. Yr oedd gwaed Cymreig yn Oliver Cromwell yn ddi-ddadl. Anwybodaeth a rhagfarn Carlyle wna iddo wawdio yr ymgais i wneyd Cromwell yn Gymro. Cyhoeddfai yn y rhifyn nesaf hen llawysgrifau rydd sierwydd terfynol ar hyn o ddadl.

MOTUPE (New Zealand).—Bydd hanes cestyll Caernarfon a Chonwy yn rhifynnau'r fwyddyn hon. Ceisir chwilio am bob traddodiad a berthyn iddynt.

D. E. S.—Dywed hen ysgrif mai Lincoln ydyw Caer Lwydeol, mai Lancaster ydyw Caer Hirfryn, mai Hull ydyw Caer Ffynidwydd, ac mai Gladstonbury ydyw Caer Wydring. Edychwch yr ail gyfrol o'r *Bythron*.

Y FUN O EITHINFYNYDD.

PENNOD III.

Y CYFF CLER.

DRANNOETHI wedi'r wled ymadawodd Dafydd a Phrys o Lan y Blodwel. "I ba gyfeiriad yr ydych ym myued heddyw, mistar?" gofynnai Phrys.

"I Lanfaglan. Yr wyf yn bwriadu aros beno yn llys Ieuan ab Lleision," atebai Dafydd.

"Agos i ddengain milldir. Wel ni gyrhaeddwn yno yn brydlon 'rwy'n tybied, yr ydym wedi teithio milldir eisoes, dyna garreg" —

"Beth sydd fan aew? Y mae rhyw gynhwrf yn bod," meddai Dafydd, gan gyfeirio a'i chwip at ffermdy bychan oedd yn sefyll ychydig allan o'r ffordd. "Awn i weled."

"Na, mistar, ewch chi yn ara' ar hyd y ffordd, ac af fi i weld beth sy'n bod; gwyddoch na fyddai yn ddiogel i chi fynd yna; ac os eawn anhap eto, ys gwn i pa bryd y cyrhaeddwn Ynys Mon, ac" —

"Wel dos ynte, Prys."

Aeth Prys at y ffermdy, gan adael y ceffyl gyda'i feistr yn y ffordd. Gwelodd na buasai yn ddiogel i Ddafydd fod yno. Yr oedd y prif-feirdd yn cael rhyddid i ymweled a phulasau a chestyll y mawrin, o'r rhai y ceuid y mynachod a'r clerwyr allan; a ehan hynny byddai y rhai hyn yn eiddigeiddus iawn os deuai prif-fardd i dy cyffredin, am yr ystyriant mai eu heiddo arbennig hwy ydoedd y mán ffermdai ar hyd y wlad. Y mae yn sier pe buasai Dafydd wedi myned at y ffermdy hwn na ddaethai oddiyno heb ei glwyfo. Ni bu Prys yn hir heb ymuno a'i feistr.

"Yr oedd yn dda iawn nad aethoch yno," dechreuai Prys wedi iddo esgyn ar gefn ei geffyl, "y cyntaf a adnabyddais oedd Eilir, a daeth ataf gan edrych yn ffyrng iawn, a dywedodd—'Dywed wrth dy feistr y lladdaf ef pan gaf afael ynddo. Gwell iddo ef gadw at ei farddoni, ei foneddigion, a'i ferched, nac ymyrryd â'r hyn sydd yn perthyn i bobl creill.' 'Arnat ti dy hun 'roedd y bai,' meddwn innau. 'Pam 'roedd eisie i ti roi her gyhoeddus os oedd arnat ofn cael dy orthrechu?' Ni atebodd Eilir, ond aeth yn ol at y terfysgwyr. A dyna lle 'roedd tyrfa gymysg o fynachod a chlerwyr, y rhai creill oedd yn y campau ddoe, yn ymladd a'u gilydd, gan luehio cerrig a phob peth a allent gael gafael ynddo, nes yr oedd llawer yn gorwedd ar lawr wedi eu clwyfo," —

"Beth oedd dechreu yr ymrafael?" gofynnai Dafydd.

"Feldyliwn mai eyd-gyfarfod wnaeth

tyrfa o fynachod a thyrfa o gleiwr yn yr un ty, a ehan fod y lle yn rhy gyfyng, ceisiai y clerwyr, y rhai ddaeth yno gynta, fwrw y mynachol allan, ac yna aeth yn ymrafael rhyngddynt, ac o'r diwedd yn ymladd."

"Ymaith a'r mynachod! Er fod llawer o'r clerwyr yn rhai digon gwageddus, eto, y maent yn well ganwaith na'r mynachod anaf. Dafyddai eu hysgymuno hwy o'r wlad."

Cyrhae iwasant i Faglan yn y prydnewn, a chwasant dderbyniad cynnes gan Ieuan ab Lleision, a hysbysodd Dafydd fod yno amryw feirdd,—yn eu plith Gruffydd Grug a Rhys Meigen,—a'u bod yn bwriadu cynnal cyff eler drannoeth.

"Holo! beth wyt ti'n wneyd yn y Gogledd ar hyn o bryd?" gofynnai Gruffydd Grug, pan ddaeth Dafydd i mewn.

"Dilyn fy amcanion fy hunan," atebai Dafydd dan wenu.

Gyda hyn daeth Rhys Meigen i mewn a'i fraich wedi ei rhwymo.

"Beth a dligwyddodd i Rys Meigen?" gofynnai Dafydd.

"Cael anafu ei fraich a wnaeth rywfodd," atebai Gruffydd Grug. "Nid ydyw yn egluro yn iawn sut y bu'r anffawd. Ni welais ef er pan oeddwn ym Maesaleg hyd heddyw."

"Myn Sant Antwn! mae'n ddrwg gennyf glywed am yr anffawd," meddai Dafydd mewn llais lled uchel, gan edrych i gyfeiriad Rhys, yr hwn a gododd ei olwg, ac a welodd Dafydd yn edrych arno. Gwyddai fod Dafydd wedi arfer y llw fyddai ef yn arfer, er mwyn rhoddi ar ddeall iddo ei fod wedi ei adnabod wrtho, pan yr ymosodwyd arno ef a Iolo Goch ar y ffordd i'r Ddôl Goch. Yr oedd Rhys yn welw o dan effaith edrychiad llymdreiddiol Dafydd; ond ni fuasai raid iddo ofni unrhyw gomp gorrffor oddiar law Dafydd, gan na wna'i y barddymostwng i ymlw ag un o fath Rhys, nac ychwaith i wneuthur sylw o hono ond yr hyn oedd ofynnol ynglun a'u galwedigaeth farddonol. Yr oedd Dafydd yn rhyfeddu at natur genfigentus, ddialgar, Rhys Meigen; nid oedd ddigon ganddo dafu y diystyrwch myaf arno mewn cyff eler yn Emlyn, ond yr oedd ei elyniaeth tuag ato wedi myned mor bell ag i wneyd ymgais am ei fywyd ar y ffordd fawr. Penderfynodd Dafydd, os disgynnai i ran Rhys Meigen i fod yn gyff eler drannoeth, y canai iddo gân nad anghofai yn fuan, ac y gwelai mai bod yn dawel oedd y doethaf iddo rhaglawn,

Cododd Dafydd gyda'r wawr drannoeth, ac aeth allan i'r goedwig gerllaw i fyfyrto yn dawel, ac nid aeth yn ol i'r ty hyd adeg y cyff elér. Eisteddai y beirdd yn gylech, a safai Rhys yn y canol yn barod i wneyd ei oreu i amddiffyn ei hun gyda'i awen yn erbyn cynhyrehoion ei gyd-feirdd. Heblaw y beirdd yr oedd yno lawer o gyfeillion Ieuan wedi dyfod i wrando ar yr ymyrson canu. Yr oedd tro amryw o feirdd eyn Dafydd, a phau ddiaeth ei adeg, cododd ar ei draed, a dechreuodd adrodd ei ddechangerdd* a gyfansoddodd yn y goedwig y boreu hwnnw. Fel yr elai ymlaen gwelwai gwynob Rhys yn raddol, ac yr oedd distawrwydd yn ymransu drwy'r llys; a phan oedd yn adrodd yr ugeinfed englyn yr oedd y cyff elér druan wedi myned i grynnu fel deilen, ac yn amlwg bron a syrthio; ac ar yr eilfed ar hugain ddisgymodd yn drwm i'r llawr. Ar hyn yr oedd y lle yn gynhwrf i gyd, a gwelwyd fod Rhys mewn gwasgfa. Yn ffodus yr oedd ymlithi cyfeillion Ieuan un o feddygon Myddfai, a daeth ef ymlaen i wneyd archwiliad ar Rys, ac wedi gorffen dywedodd na welai neb Rhys Meigen yn fyw drachefn. Rhoddodd hyn ben ar y cyff elér, ac nid oedd neb yn fwy gofidus oherwydd yr amgylchiad galarns na Dafydd ab Gwilym. Er hymny, gwelai ei fod yn debyg i faru yn dal drwgweithredwr; yr oedd Rhys wedi ceisio ei ladd yn ddisymwth ar y ffordd yn y nos, ac ni wnaeth ond adrodd cerdd mewn cyff elér, peth hollol gyfreithlawn. Arhosodd Dafydd ym Maglan hyd gynhebrwng Rhys, yna aeth ef a Phrys i Gaernarfon er mwyn croesi drosodd i Fôn. Nid oedd Dafydd erbyn hyn yn teimlo y fath gariad angherddol at Angharad ag a deimlai cyn gyfehryn o Faesaleg, pan glywodd gyntaf ei bod wedi ei hanfon ymaith. Ei amcan yn awr ydoedd, nid datgan ei serch tuag ati, ond ceisio ganddi ddychwelyd i dŷ ei thad, gan addaw y gwnai yntan eghuro i Ifor nad oeddynt ond cyfeillion. Yn y rhagolwg o ddiwedd eysurus i'w ymdaith a'i ddychweliad gydag Angharad i Lys Ifor, parotodd gân o ymddiheurađ i'w chyflwyno i Ifor ar yr amgylchiad hapus, ymba un y mae yn gwadu yr hyn a ddygwyd gan y werin gelwyddog i'w erbyn ef ac Angharad, ac yn tyngu,—

"Hyn i gyd, henwn m gair,
A dyngaf myn y Dengair;
Myn Arglwydd yr Arglwyddi,
Coch yw'r ais na'm cochir i!"

Ni soniodd Dafydd na Phrys am ewn Angharad yn ystod eu hymdaith o Faesaleg.

* Rhif 230. Cân D. ab G.

† Rhif 12. Cân D. ab G.

Ond wedi eyrraedd i Borthaethwy, dechreuodd Dafydd son am dani.

"Ti a wydlost beth yw fy neges yn yr Ynys, Prys?" gofynnai Dafydd.

"Ceisio gwelod Angharad, onidê? A phwy a wyr ymba rau o'r Ynys y mae, bydd raid i ni chwilio yn ddyfal o'r naill ben i'r llall, ac feallai y deunw o hyd iddi eyn hir."

"Yr wyf ym meddwl mai y cynllun goreu ydyw i ni ynwahannu, ac i ti fyned un ffordd a minnau ffordd arall, a gadael y ceffylau yn nhy fy nghyfaill Gwilym Llwyd yn Aberffraw hyd nes y dychwelwn o'n hynchwilfa."

"A awn ni i'r Aberffraw heno?"

"Na, arhoswn yn y gwesty acw hyd y boreu, yna cœi di fyned a Hylwel a Bloddyd i dy fy nghyfaill, a dechreuaf finnau ar fy mherrindod."

Drannoeth, yn blygeiniol, ymadawodd Prys a'i feistr, ar ei ymdaith i'r Aberffraw, ac wedi i'r gwas gyehwyu rhoddodd Dafydd ei fantell am dano a'i gap am ei ben, ac aeth allan. Nid y fantell wch frodieg ac ymyl o fanflew, a'r eap wedi ei addurno a phlu a arferai wisgo, a roddodd am dano y boreu hwn; ond mantell syml o frethyn llwyd, a chap o'r un defnydd. Yr oedd gan Ddafydd ddau reswm dros gadw ei hun mor ddieithr ag oedd modd. Un oedd, y dybiaeth y gallai y rhai yr oedd Angharad dan eu gofal ei hanfon ymaith o'r Ynys os daethent i wybod ei fod ef yno yn chwilio am dani; a pheth arall, onaf fod rhai o drigolion Mon yn edrych arno fel achosydd marwolaeth ddisyfyd Rhys Meigen, yr hwn a hanna i'r Ynys, ac yr ymddygent ato fel y cyfryw.

Cyehwynmodd Dafydd yn araf ar hyd y brif-ffordd oedd yn arwain o Borthaethwy i gyfeiriad Llandegian, ac aeth heibio i amryw o leiondai gan wneyd ymholiadan yn eu cych ym y gwestai cyfagos iddynt, neu i fforddoliion a ddiwyddai gyfarfod. Fm yr lwy'r daeth i Langoed ac at fynachlog perthynol i'r Brodyr Llwydion. Cnodd yn y porth, a daeth hen borthor i agoryd iddo, ac arweiniodd ef i mewn i'r cyntedd.

"Ai ymofyn llety, neu ymborth yr ydwyf, fy mab?" gofynnai'r hen borthor.

"Nid hynny ychwaith, ond deisyf cael gwelod y sanctaidd Abad, a chael rhyddhad oddiwrth fy mheehod yn y gyffegell."

"Y fendith oreu ar y ddaear hon, gwell na bywd na diod! Aros yma cynyd hyd nes yr hysbysaf y Sanctaidd Dad o'th ddyfodiad," meddai y porthor, gan fyned allan o'r ystafell.

Er fod Dafydd yn dirmygu llawer o arferion ynglyn ag Eglwys Rufen, ac yn eashau y mynachod crwydrod a chardotlyd oedd yn cyflawni crehyllderau dan rith

crefydd, ac yn bla ar bobl gyffredin y wlad, eto, nid oedd yn byw fel pagan, ac yn esgeuluso ei grefydd yn llwyr, ond cyd-ymfurfiol a gofynion rhesymol yr eglwys. Yr oedd hefyd yn oleuedig mewn pynciau mawrion dwinyddiaeth, athrawiaeth y Drindod, yr Ymgnawdoliad, yr lawn, a Rhagluniaeth.*

Wedi i Ddafydd gael yr ystafell iddo ei hun, aeth at y ffenestr i wyllo gweithrediadau tri o fynachod, y rhai oedd yn trin yr ardd berthynai i'r lle. Tra yn edrych drwy y ffenestr canfyddodd faintai yn dynesu yn araf o ben draw i'r ardd, a deallodd yn fanu mai mynachesa'u oeddynt yn dyfod o'r Lleianidy cyfagos. Mewn munud yr oedd yn llawn bywiogrwydd a disgwyliad, ac edrychmai yn bryderus ar bob wyneb fel yr elai heibio y ffenestr, ac o'r diwedd, gwelodd yr hon y daeth i chwilio am dau ymysg y rhai olaf yn y faintai. Aeth heibio i'r ffenestr a'i llygaid tua'r llawr, ac yr oedd ei hymddanghosiad yn wahanol iawn i'r hyn ydoedd yn nhy ei thad; er hynny yr oedd Dafydd yn rhy gyfarwydd a'i gwynedpryd i wneyd camgymeriad, ac adnabyddodd hi yn y fan, er ei diwyg ddiethr. Mawr oedd ei lawenydd am ei lwyddiant anisgwyliaidwy; ac yn ei orfoledd neidiold o amgylch yr ystafell, gan dafu ei gap i fyny, ac adrodd—

"Gwelais wyneb glwys wneig,
A phen dyn, rudd ffuon deg;
Ni welis neb wyneb iach,
Drud fudd deigr, nid oedd deguch."†

Yr hyn a ddaeth ag ef ato ei hun, oedd gwelod y porthor yn sefyll yn nrws yr ystafell, ac yn edrych fel bebusai yn ameu a oedd yn ddiogel iddo ddyfod i mewn a'i peidio, gan ei fod yn ofni dyfod i wrthdarwriad a dyn wedi colli ei synhwyrau. Ond rhoddodd Dafydd ei ofnau ar chwâl drwy ofyn a oedd yr Abad yn barod.

"Wr ienane, nid wyf yn dy weled mewn ysbyrd gweddus i fyned i wydd y Tad, nac ychwaith yn ymddwyn yn deilwng o'r ty crefyddol yr wyt ynddo yn awr," atebai yr hen wr yn ddirifol.

"Fy llawenydd a dorrodd allan wrth weled fy nymuniad yn cael ei gyflawni," atebai Dafydd.

Edrychodd y porthor yn graffus ar y bardd; ni wyddai ef am un dynuniad arall o'i eiddo ond yr un o gyffesu ei bechodau.

"Y mae amaf ofn fod dy natur wageddus yn dy arwain ar gyfeiliorn. Ond tyred yn awr, y mae fy meistr yn disgwyl, a bydded i

Fab y Forwyn Fair faddeu i ti am dy gamymddygiad heno."

Daeth Dafydd allan o'r gyffesgell, wedi cael maddenant o'i bechodau, ac hefyd wedi ei gyflogi yn was i'r Abad; ac fel hyn y digwyddodd. Wedi i Ddafydd ddarfod cyffesu, dywedodd ei fod yn ddiethr yn y wlad ac yn dymuno cael rywbeth i'w wneyd i ennill ei fara.

"Nid ydwy y dwylaw yna yn ddwyllaw gwas," atebai yr Abad, "a phe buaswn heb ddigwydd gweled y dorch aur sydd am dy wddf,—sydd yn cael ei chuddio gan y fantell lwyd yna,—yr oeldwn yn deall wrth dy iaith a'th ymarweddiad dy fod o haniaid boneddigaidd. Y mae gennyf ti reswm dros ymddiethrio fel hyn, ond nid wyf am dy holi yn ei gyleh, ychwaneg na gofyn ai unrhyw ddrwg weithreul o'th eiddo dy hun sydd yn dy orfodi i wneyd hyn?"

"Ar fy ngobaith am y nefoedd, yr wyf yn ciech sieriau mai yr unig achos o hyn ydwy ofni cael fy rhwystro i wneyd cynwynas i fy noddwr a'm car," atebai Dafydd.

"Digon yw, fy mab. Ac yn awr y mae gennyf gynhygiad i'w roddi i ti. Y mae fy ngwas wedi ymadael, a wnei di lenwi ei le?"

"Gyda'r purodrwydd mwyaf," atebai Dafydd.

"Cymer galon, ni bydd dim caledwaith yn disgyn i'th ran, ni raid i ti ond gweinyddu ar fy angenrheidiâu personol."

"Un peth a ddeisyfais gennyf cyn ewbl ymrwymo, sef, cael caniatad i fyned i Borthaethwy ymhau dau ddiwrnod. Fel y dywedasochi, yr wyf o haniaid boneddigaidd, a daeth fy ngwas a minna o'r Dehenbarth i'r Ynys hon i chwilio am fenyw deg, merch fy noddwr, gyda'r amau o'i dychwelyd i dy ei thad. Dywedais wrth fy ngwas y cyfarfyddwn ef ymhau dau ddiwrnod ym Mhorthaethwy, i adrodd fy llwyddiant yn yr ymchwiliad. Os caniatu ciech parchedigaeth i mi fyned, yr wyf yn addaw dychwelyd yna yr un diwrnod."

"Yr wyf yn foddlaw i ti fyned. Beth yw dy enw?"

"Gwilym."

Ni ddywedodd Dafydd wrth yr Abad mai mewn Lleianidy yr oedd yr hon a geisai. A thybodd y Tad mai cael ei dwyn drwy drais a wnaeth y feinr, gan ryw edmygwr galluog, ac mai Gwilym ydoedd ei chariadfab, yr hwn oedd yn bwriadu gorthrechu ei gyd-yngaisydd drwy ddiwyn y fenyw oddiarno. Byddai y Tadau Sanctaidd bob amser yn rhy barod i esgusodi pechodau o'r fath, yn enwedig os byddai hynny yn ddiol a thrysor i'w coffrau, a danteithion ar eu byrdlau.

* Gwel Rhif 239—246. Can D. ab G.

† Rhif 8. Can D. ab G.

M Y N E G A I.

Nid yw'r enwau ym *Mlynedddeud Cymanu*, 59-55, yn y Mynegai hwn. Y mae testynau darluniedig mewn llythrennau itabuddi.

Aber Aeron	..	..	2	Cearlog	..	3, 17, 20, 22, 25	Elizabeth	..	19
Aber Conwy	..	..	5	Cerbyllion	..	2, 30	Ellis, y Parch. D.	..	65
Aber Dar	..	..	80	Cerwyn	..	17	Evans, T. E., A.S.	..	126
Aber Gwaun	..	..	40	Carlog y Dreulion	..	125, 147	Evos Ceirlog	..	68, 109
Aber Hafes	..	..	28	Clambydd	..	75	Evos Ghan Twrch	..	61, 63, 83
Aber Hirant	..	..	19	Clydfrwyd	..	163, 170	Eryl	..	171
Aber Honddu	..	..	3	Cofia i yr Ebedydd	..	9, 101	Eryn	..	2
Aber Tawe	..	..	19, 28, 73	Cof-y-Croer Dydd	..	6	E-sob Idmelyw	..	6
Aber Ystwyth	7, 33, 36, 130, 135	..	31	Cof-y-Groffod	..	151	Evell	..	20
<i>Adams, David, R.L.</i>	..	..	79, 104	Cof-yr-Iossa	..	97	Evly, Dr.	..	103
Affric	..	..	72	Comes Lloris Sakonici	..	194	Evans, Arthur Conwil	..	137
Agricola	..	..	24	Conwy	..	2, 17, 73	Evans, Paroh. D. Tegwyl	..	198
Alban	..	..	128, 148	Corwen	..	17	<i>Evans, F. Paroh. E. Herbert, D.D.</i>	..	3, 5
Alban, Yr	..	..	22, 260	Cricht	..	18	Evans, Y Paroh. Ewan, Nant-y-Glog	..	42
Alban	..	..	1, 11	Croen Ionian	..	11	Evans, Y Paroh. John, M.A.	..	46
Alban	..	..	18	Croch	..	1-3, 133	Evans, Y Paroh. John, Llwyn-Portun	..	42, 137
Alban	..	..	17	Cyano, Cyman, Cyman	..	178	Evans, Y Paroh. J. Gwynogrym, M.A.	..	150, 177
Albectus	..	..	119	Cynolob Brydydd Mawr	..	63	Felin Newydd, Y	..	20
Alpu	..	..	17, 18	Cynllwyd	..	19	Ffyn Ffeno, Y	..	43
Alun	..	..	184	Cystenyn Fawr	..	119	Genod Henodog, Y	..	56
Alwynydd	..	..	124	Cwm Croes	..	63	Gerywyn, Y	..	41
Amorrig	..	..	31	Charles, David, Caerfyrddin	11, 137	171	Eriyllffordd	..	124, 187
Amwythig	..	..	74	Charles, y Telynor	..	43	Ersiniog	..	18
Amerida	..	..	156	Chapel Thomas	..	49, 21	Filint	..	2, 31, 45, 73
Angus, Proff.	..	..	35, 102	Chaplow	..	20	Ffrowe, Edward	..	83
Apentian	..	..	18	Chwyllyn Mon	..	171	Gafn, Y	..	23, 41
Ap Yvehan	..	..	62	Dafydd ab Edmwnd	..	199	Gardd Gynarog, Y	..	32
<i>Ann</i>	2, 19, 98, 120	..	19	Dafydd ab Gwilym	3, 16, 19, 111, 179, 184	171	Genex	..	36
Annemig	..	..	49	Dafydd Beufas	..	179	Geddiwei, Y	..	71
Arctod	..	..	146	Dafydd Ddu Eryri	..	83	Gibson, J.	..	23, 34
Arden	..	..	75	Dafydd Morgan	..	13	Giddas	..	195
Aulus Dithus	..	..	128, 147	Dafydd Nannor	..	179	Glan Alan	..	186
Aulus Plantius	..	..	128, 147	Dafydd y Garreg Wen	..	167, 170	Glan Dwr	..	20
Bailev, Peter Haynes	..	..	61	Daniel Ddu	..	86	Glan Llynhyw	..	205
Bais Wen, Y	..	..	63	Darlington, Thos.	..	35	Glan Menni	..	87
Bala, Y	18, 19, 31, 40, 41, 43, 11, 56, 101, 708	..	63	Davies, D. Charles	..	58, 135	Glanrhydydd	..	28
Bangor	..	..	18, 23, 73, 130	Davies, D.	..	230	Glyn	..	43, 108
Bardwydon	..	..	195	Davies, John T.	..	65, 173	Glyn Nedd	..	28
Barry	..	..	34	Davies, John	..	225	Goleud, Y	..	33
Bartzas Breiz	..	..	46	Davies, Mary	..	73, 77	Gomer	..	37
Basing	..	..	73	Davies, Richard	..	42	Gors Lwyd	..	49
Bedd Gelert	..	..	18	Davies, R. H.	..	165	Gough Thos.	..	23
Beibl	..	..	3, 17, 184	Defodiog	..	44	<i>Graiths, Ann</i>	..	8, 13, 154
Berwyn	..	..	2, 10, 98	Deoniam	..	195	Griffiths, Robert	..	171
Berwyn	..	..	48	Derfel Garberel	..	29	Griffiths, Paroh. W. A.	..	85
Bethlehem	..	..	116	Deryddion	..	149	Grogwr	..	146
Betws	..	..	31	Dewi Glyn Dulus	..	125	Gruffydd ab Cyman	..	18, 178
Borrow, George	..	..	15-20	Dewi Havhesp	..	184	Gruffydd Grys	..	19
Bronant	..	..	31	Dewi Wyn	..	20, 23	Gruffydd Hirathog	..	17
Browning	..	..	33	Dinas Mawddwy	..	121	Guto'r Glyn	..	224, 230
Bryan, R.	..	..	198	Dinbych	..	2, 32, 38, 71	Gwalia	..	36
Brynich	..	..	191	Dorof, Gohi	..	83	Gwalter Mechain	..	83
Brnt y Tywysogion	..	..	17	Dolbenmaen	..	23	Gwen	..	2
Bryncre	..	..	43	Dolgelbau	..	37, 57	Gwyneth Fychan	..	61
Bryncenan	..	..	23, 24, 25	<i>Dolowr Fach</i>	..	8-13, 82	Gwilym Hirathog	..	60, 96
Brystow	..	..	31	Drenewydd	..	36	Gwrcosm	..	16, 29
Brython	..	..	98	Dyer, John	..	35	Gwyddel	..	17, 58
Burns	..	..	5	Dyfed	..	1	Gwynedd	..	2, 79
Burher	..	..	68, 131	Dyfed (y Iardd)	..	76, 205	Gwyr	..	20
Bwch y Groes	..	..	19, 40, 41	DBI	..	1, 2	Hadrian	..	29
Cader Idris	..	..	57	Dyfrdwy	..	1, 73	Hafod	..	19
Cadwaladr, Dafydd	..	..	40	Dyffryn Clwyd	..	1	Hafod	..	19
Caer Dydd	..	..	31, 36, 74, 97	Dyffryn Maclor	..	191, 195	Hafod	..	19
Caer Efrog	..	..	149	Dysgedydd, Y	..	3	Hafod	..	19
Caer Ffili	..	..	20	Dux Britanniarum	..	17	Hafod	..	19
Caer Ffynh	..	..	3, 73	Earle, John	..	16	Hafod	..	19
Caer Grawnt	..	..	46, 48	East Anglia	..	16	Hafod	..	19
Caer Gybi	..	..	17, 18	Eban Fardd	..	125, 151, 226	Hafod	..	19
Caer Leon ar Wysg	..	..	148, 149	Ederm	..	21	Hafod	..	19
Caer Leon Fawr	..	..	16, 38, 74, 91, 149	Edeyrnion	..	19	Hafod	..	19
Caer Loew	..	..	117	Edinlungh	..	57	Hafod	..	19
Caer yn Arfon	..	..	3, 32, 38, 73, 77	Edward, Dafydd	..	61	Hafod	..	19
Caer Siont	..	..	119	Edwards, Paroh. David	..	83	Hafod	..	19
Caer Went	..	..	20, 118	Edwards, Edward, M.A.	..	128	Hafod	..	19
Caio	..	..	42	Edwards, Paroh. Ellis, M.A.	..	6, 7, 15, 11, 172, 197	Hafod	..	19
Camalochum	..	..	117	Edwards, Paroh. T. C., M.A.	..	3	Hafod	..	19
Cannu	..	..	30	Edw. rds, Owen M., M.A.	..	101, 135	Hafod	..	19
Cangi	..	..	117	Edwards, Paroh. T. C., M.A., D.D.	..	5, 7	Hafod	..	19
Capel Curig	..	..	17	Efengyll	..	8, 17	Hafod	..	19
Capelg	..	..	128, 147	Efengyll	..	86	Hafod	..	19
Cararshus	..	..	225	Efengyll Lloegr	..	17	Hafod	..	19
Carneddlog	..	..	128	Efengyll Tal	..	17	Hafod	..	19
Carsweydd	..	..	20, 97, 128	Eidol	..	23	Hafod	..	19
Cassivellaunus, Caswallon	..	..	146	Einionydd	..	124, 171	Hafod	..	19
Castell Criccieth	..	..	3	Elion Wyn	..	17	Hafod	..	19
Castell Newydd Emlyn	..	..	195	Elion Ddu	..	5	Hafod	..	19
Cawlin	..	..	71	Elion	..	57, 114	Hafod	..	19
Cefn y Beidd	..	..	97	Elius	..	41, 60, 63, 136, 137	Hafod	..	19
Celt	..	..	97	Elius	..	41, 60, 63, 136, 137	Hafod	..	19

Humphrey Gwalchmai	137	Lies ab Coel	226	Rees, Parch. D.	41
Hughes, Josiah	225	Lleyn	2	Rees, Parch. Henry	59, 60
Humphreys, John	137	Loeoc	1, 2, 6, 7, 8, 14, 15, 16, 20	Rheol	19
Huw Derfel	129	Lloyd, J. E., M.A.	35, 103	Rhoet ab Gwilym Ddu	23, 83
Huw Flaidd	93	Lloyd, Simon	229	Rhuwabon	159
Huw Morus	3, 19	Llundon	19, 33, 56, 58	Rhufnau	16, 43
Hwfa Mon	76	Llwyd, Edward	34	Rhufnau	104, 145
Hwmpare Dafydd ab Ifan	61	Llwyd, John, Abergele	41	Rhydyddyn	17
Iberial	97	Llwyd, Morgann	39, 43	Rhydyddyn	17, 31, 36
Ieuan Ddu	37	Llwyd, Simon	31, 40, 192	Rhyd-y-Fen	18
Ieuan Gwynedd	129	Llwyd, Tudor	43, 62, 63	Rhyd-y-Fen	20
Ieuan Lleyn	159	Llwyd, Tudor	9, 13	Rhydyddyn	18
Ieuan, Enoch	41, 42	Llwyd, Tudor	171	Rhydyddyn	41
Ifor Iael	141, 179	Llwyd, Tudor	169	Rhydyddyn	78, 157
Iolan Emlyn	129	Llwyd, Tudor	18	Rhydyddyn	28
Iolan Menai	121	Llwyd, Tudor	19, 40, 207	Rhydyddyn	151
Iolan Môn	124, 171	Llwyd, Tudor	178, 222	Rhydyddyn	19
Iolo Caerparfon	139, 168, 201	Llwyd, Tudor	71, 93	Rhydyddyn	40, 136, 137
Iolo Goch	17, 65-67	Llwyd, Tudor	3, 129, 184	Rhydyddyn	40
Iwerddon	1, 6, 11	Llwyd, Tudor	7	Rhydyddyn	35, 99, 103, 129
Iwl Cesar	126	Llwyd, Tudor	19, 57, 121	Rhydyddyn	7, 14
Jenkins, J. A., B.A.	27, 36, 98, 158, 228	Llwyd, Tudor	124	Rhydyddyn	137
Jenkins, Tom	94, 96, 186	Llwyd, Tudor	20, 141, 197	Rhydyddyn	41, 125
John Jones	24	Llwyd, Tudor	71	Rhydyddyn	40, 41
John Jones, Owen, B.A.	60, 105	Llwyd, Tudor	8, 10, 11, 150	Rhydyddyn	108
John Jones, R. A.	32, 33	Llwyd, Tudor	19	Rhydyddyn	148
John Jones, R. A.	37, 39	Llwyd, Tudor	187	Rhydyddyn	191-196
John Jones, R. A.	3, 4, 11, 137	Llwyd, Tudor	18	Rhydyddyn	133, 66
John Jones, R. A.	118	Llwyd, Tudor	19	Rhydyddyn	57
John Jones, R. A.	121	Llwyd, Tudor	2, 10, 38, 61, 73, 150	Rhydyddyn	111-114
John Jones, R. A.	23, 24, 45	Llwyd, Tudor	29	Rhydyddyn	150
John Jones, R. A.	96	Llwyd, Tudor	117	Rhydyddyn	128, 147
John Jones, R. A.	42	Llwyd, Tudor	58	Rhydyddyn	61, 182
John Jones, R. A.	41	Llwyd, Tudor	16, 93	Rhydyddyn	22
John Jones, R. A.	11	Llwyd, Tudor	8, 18, 32, 38, 73, 141, 150	Rhydyddyn	128
John Jones, R. A.	17	Llwyd, Tudor	79	Rhydyddyn	117, 194
John Jones, R. A.	34	Llwyd, Tudor	73	Rhydyddyn	129
John Jones, R. A.	169	Llwyd, Tudor	139, 184	Rhydyddyn	38
John Jones, R. A.	18	Llwyd, Tudor	2, 19, 20	Rhydyddyn	145
John Jones, R. A.	60, 124, 171	Llwyd, Tudor	29, 43	Rhydyddyn	100
John Jones, R. A.	23, 43	Llwyd, Tudor	40, 42, 137	Rhydyddyn	191
John Jones, R. A.	33, 82, 133, 157	Llwyd, Tudor	182	Rhydyddyn	36
John Jones, R. A.	23	Llwyd, Tudor	18, 77, 131	Rhydyddyn	3, 5, 60
John Jones, R. A.	17, 18, 24, 41, 58, 59	Llwyd, Tudor	38	Rhydyddyn	69
John Jones, R. A.	41	Llwyd, Tudor	41	Rhydyddyn	60
John Jones, R. A.	151	Llwyd, Tudor	17, 83, 181, 182	Rhydyddyn	56-60, 126, 185
John Jones, R. A.	226	Llwyd, Tudor	121	Rhydyddyn	28, 30
John Jones, R. A.	88	Llwyd, Tudor	31, 32, 229	Rhydyddyn	181
John Jones, R. A.	33	Llwyd, Tudor	156	Rhydyddyn	59, 82
John Jones, R. A.	36	Llwyd, Tudor	31	Rhydyddyn	41
John Jones, R. A.	3, 24, 35, 47, 56, 57	Llwyd, Tudor	20, 36, 150	Rhydyddyn	28, 36, 61
John Jones, R. A.	16, 19, 32, 115, 180	Llwyd, Tudor	28	Rhydyddyn	28, 29, 45, 117
John Jones, R. A.	176	Llwyd, Tudor	2	Rhydyddyn	19
John Jones, R. A.	72	Llwyd, Tudor	20	Rhydyddyn	124
John Jones, R. A.	61	Llwyd, Tudor	128	Rhydyddyn	180
John Jones, R. A.	19	Llwyd, Tudor	23	Rhydyddyn	19
John Jones, R. A.	19	Llwyd, Tudor	98	Rhydyddyn	17
John Jones, R. A.	28, 30, 31, 64	Llwyd, Tudor	128, 147	Rhydyddyn	64
John Jones, R. A.	31	Llwyd, Tudor	41, 58	Rhydyddyn	145
John Jones, R. A.	41	Llwyd, Tudor	8	Rhydyddyn	63
John Jones, R. A.	71, 74	Llwyd, Tudor	19	Rhydyddyn	148
John Jones, R. A.	73	Llwyd, Tudor	18, 129	Rhydyddyn	17
John Jones, R. A.	72	Llwyd, Tudor	71	Rhydyddyn	35
John Jones, R. A.	56	Llwyd, Tudor	17	Rhydyddyn	128, 147
John Jones, R. A.	19	Llwyd, Tudor	56, 57, 126	Rhydyddyn	46, 127
John Jones, R. A.	23, 43	Llwyd, Tudor	16	Rhydyddyn	18
John Jones, R. A.	43, 168	Llwyd, Tudor	23, 24	Rhydyddyn	43, 63, 61
John Jones, R. A.	39	Llwyd, Tudor	78, 124, 171	Rhydyddyn	59
John Jones, R. A.	15	Llwyd, Tudor	123	Rhydyddyn	33
John Jones, R. A.	77	Llwyd, Tudor	3	Rhydyddyn	29, 30, 72
John Jones, R. A.	18	Llwyd, Tudor	38, 39	Rhydyddyn	15, 16
John Jones, R. A.	17	Llwyd, Tudor	41	Rhydyddyn	48, 116
John Jones, R. A.	8, 9, 13	Llwyd, Tudor	61, 62, 182	Rhydyddyn	45
John Jones, R. A.	8, 11, 13	Llwyd, Tudor	69, 146	Rhydyddyn	54
John Jones, R. A.	19	Llwyd, Tudor	2, 19, 48	Rhydyddyn	36, 85
John Jones, R. A.	24	Llwyd, Tudor	19	Rhydyddyn	137
John Jones, R. A.	15-19	Llwyd, Tudor	183	Rhydyddyn	79
John Jones, R. A.	19, 43	Llwyd, Tudor	19, 45	Rhydyddyn	43, 72, 83
John Jones, R. A.	23, 25	Llwyd, Tudor	17	Rhydyddyn	60, 171
John Jones, R. A.	159	Llwyd, Tudor	7	Rhydyddyn	104
John Jones, R. A.	19	Llwyd, Tudor	7	Rhydyddyn	28, 37, 104
John Jones, R. A.	32, 111	Llwyd, Tudor	2, 6-8, 11, 15, 36	Rhydyddyn	2, 19, 20
John Jones, R. A.	19	Llwyd, Tudor	6	Rhydyddyn	2, 17, 18, 161
John Jones, R. A.	19, 40, 43, 56, 62, 118	Llwyd, Tudor	7	Rhydyddyn	31
John Jones, R. A.	8	Llwyd, Tudor	178	Rhydyddyn	38, 89
John Jones, R. A.	19	Llwyd, Tudor	46	Rhydyddyn	2, 148
John Jones, R. A.	28, 118	Llwyd, Tudor	56	Rhydyddyn	60, 129
John Jones, R. A.	8	Llwyd, Tudor	89	Rhydyddyn	1, 194
John Jones, R. A.	71	Llwyd, Tudor	46	Rhydyddyn	1, 194
John Jones, R. A.	71	Llwyd, Tudor	32, 33, 153	Rhydyddyn	2, 19, 45
John Jones, R. A.	71	Llwyd, Tudor	32, 33, 153	Rhydyddyn	171

**Cyhoeddiad Newydd Misol Darluniadol
i'r Plant.**

IONAWR 15^{FED}, 1892.

CYHOEDDIR Y RHIFYN CYNTAF O

“Cymru'r Plant,”

DAN OLYGIAD

O. M. EDWARDS, M.A.,

RHYDYCHEN.

BRAS GYNHWYSIAD O'R RHIFYN CYNTAF:—

At y Plant.

Hanes Cymru. (Gyda Map.)

Llenyddioeth Cymru.

Adgofion Mebyd. (Gyda Darlun.)

Cartrefi Cymru. (Gyda Map.)

Bechgyndod Cymry Mawr. I. Charles o'r Bala.
(Gyda Dar-luniau.)

Lludd a Llefelys.

Dychmygion Llandecwyn.

Dafydd ab Gwilym.

Bedd y Cenhadwr.

Cân Newydd.

Ystraeon, Manion, Llythyrau, &c.

AR WERTH GAN HOLL LYFRWERTHWYR A DOS-
BARTHWYR LLYFRAU DRWY GYMRU A
THREFYDD LLOEGR.

Pob archebion yn ddioed i

D. W. DAVIES & CO.,

ARGRAFFWYR, CAERNARFON.

CALVINISTIC METHODIST OR WELSH PRESBYTERIAN THEOLOGICAL COLLEGE.
BALA, NORTH WALES.

PRINCIPAL:—REV. T. C. EDWARDS, D.D.
(LATE PRINCIPAL OF THE UNIVERSITY COLLEGE OF WALES, ABERYSTWYTH).

THIS College, first established in 1837 for the training of Ministers among the Welsh Calvinistic Methodists, will be opened next September as an Exclusively Theological College, into which ALL will be admitted whether candidates for the ministry or laymen. A fee of £5 for the Session will be charged in the case of Students not candidates for the ministry among the Calvinistic Methodists.

CANEUON I DENOR NEU SOPRANO:—

“GORPHWYS AR Y RHWYFAU.” Y Geiriau a'r Gerddoriaeth gan AP GLASLYN. Yn y Ddau Nodiant. Pris 6ch.

“CANWYLL FY LLYGAD WYT TI!” Y Geiriau gan GLAN PADARN. Yr Alaw gan AP GLASLYN. A'r Cyfeiliant gan EOS BRADWEN. Yn y Ddau Nodiant. Pris 6ch.

“PA LE MAE'R AMEN.” Y Geiriau gan GWYROSIDD, allan o “Drysorfa y Plant,” a'r Gerddoriaeth gan AP GLASLYN. Yn y Ddau Nodiant (Y Seithfed Argraphiad yn awr yn barod). Pris 6ch.

CAN A CHYDGAN—“BOED YSBRYD EIN CYNDADAU.” Y Geiriau gan TALHAIRN, a'r Gerddoriaeth gan HUGH JONES, Caernarfon. (Buddugol yn Eisteddfod y Bedyddwyr, Caernarfon.) Yn y Ddau Nodiant. Pris 6ch.

Y mac y Gân hon yn cael cymeradwyaeth arbenig yn mhob man y cenir hi.

CANIG :

Y GWLITHYN." Gan y diweddar R. ROBERTS, Ysw. (Organydd Eglwys Gadeiriol Bangor). Y Geiriau gan R. J. DERFEL. Pris, Hen Nodiant, 3c.; Sol-ffa, 2g.

ANTHEMAU :

CHWECH O ANTHEMAU BYRION A SYML,

AT WASANAETH CREFYDDOL,

GAN R. S. HUGHES, R.A.M.

Yr oll yn yr Hen Nodiant, SWLLT; Sol-ffa, 6ch.

GELLIR EU CAEL YN RHIFYNAU AR WAHAN:—

1. ANTHEM ANGLADDOL—“MAE NGHYFEILLION ADRE'N MYNED,” a “MOLWCH YR ARGLWYDD.” Hen Nodiant, pris 6ch; Sol-ffa, 4c.
2. “CLYW, O DDUW, FY LLEFAIN.” Hen Nodiant, pris 6ch.; Sol-ffa, 1½c.
3. “CADW FI, O DDUW.” Hen Nodiant, 3c.; Sol-ffa, 1½c.
4. “YR ARGLWYDD YW FY MUGAIL,” a “DUW SYDD NODDEFA.” Hen Nodiant, pris 6ch.; Sol-ffa, 1½c. yr un.

D. W. DAVIES & CO., BRIDGE ST.
CAERNARFON.

IONAWR 1^{AF}, 1892,

*Cyhoeddir y Rhifyn Cyntaf o'r WYTHFED
DYFROL A DEUGAIN o'r*

TRAETHODYDD:

CYLCHGRAWN CENEDLAETOL CYMRU.

---

*Ameana ymhob ffordd at ddiwylliad uchaf y Cymry, a chyfoethogir
ei dudalennau gan ein hysgrifenywyr g^ualluocaf.*

CYNHWYSA RHIFYN IONAWR:—

“Diffyniad Aristides, gan Athronydd o Athen, i'r Ffydd
Gristionogol, a gyflwynwyd i'r Ymerawdwr Hadrian, O.C. 125.”
Gwaith a ddarganfyddwyd yn ddiweddar yn Llyfrgell Mynach-
log St. Catharine, ar Fynydd Sinai.

“Yr Epistol at y Galatiaid;” y gyntaf o bedair o Erthyglau
Eglurhaol, gan y Parch. Abel J. Parry.

“Jiwibili y Tonic Sol-ffa.” Gan Mr. Eleazer Roberts.

“Cristionogaeth Bersonol.” Gan y Parch. Llewelyn I.
Evans, D.D.

“Addysgiaeth Amaethyddol yng Ngogledd Cymru.” Gan y
Proffeswr Dobbie, M.A., D.Sc.

“Rhesyman am Ddadgysylltiad yng Nghymru.” Gan y
Parch. Evan Jones.

“Trefnidedd Gwladol y Deon a Dadwaddoliad.” Gan y
Parch. W. O. Jones, M.A.

DAW ALLAN YN DDAU-FISOL. PRIS SWLLT.

TELERAU ARFEROL I DDOSBARTHWR.

CYHOEDDWR:—D. W. DAVIES & CO., CAERNARFON.

RHESTR O LYFRAU

(RHAI AGOS ALLAN O BRINT)

CYHOEDDEDIG NEU AR WERTH

GAN

D. W. DAVIES & CO.,

CAERNARFON.

ESBONIAD Y PARCH. T. C. EDWARDS, D.D., AR YR HEBREAID. Ychydig gopiau ar law, haner rhwym cryf (lledr). Pris cyhoeddedig, 3s. 6c. Anfonir y cyfryw yn rhad drwy y post ar dderbyniad 2s. 6c.

ESBONIAD AR LYFR GENESIS (Trydydd Argraphiad), gan y Parch. RICHARD HUMPHREYS, Bontuewydd, Caernarfon. Pris mewn llian, 3s. Haner rhwym cryf, 4s. Telerau arferol i Lyfrwerthwyr a Dosbarthwyr. Telerau neillduol i Ysgolion Sul.

GWEITHIAU EBEN FARDD, mewn llian, am 5s. Pris cyhoeddedig, 15s. Cyfrol hardd pedwar plyg.

CORPH Y GAINC: holl gyfansoddiadau barddonol Dafydd Ddu Eryri, yn cynwys Awdlau, Cywyddau, a nifer fawr o Garolau. Pris mewn llian, 2s. 6c. Pris cyntefig, 5s. 6c.

ADGOF UWCH ANGHOF: Llythyrau lluaws o brif enwogion Cymru, casgledig gan Myrddin Fardd. Cyfrol drwchus, llian goreuredig. Pris presenol, 2s. 6c. Cyhoeddedig, 5s. 6c.

COFIANT A PHREGETHAU Y DIWEDDAR BARCH. J. FOULKES JONES, B.A., MACHYNLLETH, gyda darlun. Llian, 5s.

COFIANT Y PARCH. GRIFFITH JONES, TRE'GARTH, gan R.O., Bethesda. Pris Swllt.

DRYCH Y PRIF OESOEDD. Mewn amlen. Pris cyntefig 2s., yn awr 1s., neu Post Free 1s. 2c.

BYWYD Y PARCH. EBENEZER DAVIES, Llanerchymedd, gyda detholiad o'i Bregethau. Llian, 1s. Pris cyntefig, 2s. 6c.

Y GORON, Y SENEDD, A'R WERIN: Hanes ffurf-lywodraeth Prydain Fawr, yn cynwys esboniad cryno ar Hawliau a Breiniau y Tri Gallu sydd yn cyfansoddi y Llywodraeth, gan Ap Hywel Dda. Pris 9c. pris blaenorol, 1s.

Nid yw y prisiau uchod yn cynwys y cludiad.

Anfoner yn uniongyrchol at D. W. DAVIES & Co.,
Cyhoeddwy, Caernarfon.

Allen & Hanburys'
Castor Oil
 Tasteless. Puro. Activo.
 Sold everywhere at 6d., 1/1, 1/9 & 3/4.

Cymeric of gan blant a rhai mewn oed
 heb yr anhawser lleif, tra y mae ei
 effeithiau ar y corff yn ddiamhenol
 Medda yr holl ragornnau a honir iddo
 — *Lancet.*

SIX GOLD MEDALS AWARDED
 New Zealand, 1882. Calcutta, 1884. London, 1885.
 New Orleans, 1885. Southern States, 1886.

**Goddard's
 Plate Powder**

NON-MERCURIAL.
 For nearly Half a Century this Powder has sus-
 tained an unrivalled reputation throughout the
 United Kingdom and Colonies as the BEST and
 SAFEST Article for Cleaning SILVER & PLATED
 PLATE. Sold in Boxes, 1s., 2s. 6d., and 4s. 6d. each.

MANSION DRURY POST

POSTAL SHOPPING

H. PEASE & CO'S
 SUCCESSORS

LADIES
 WRITE FOR PATTERNS
 OF ALL THE LATEST NOVELTIES
 IN DRESS MATERIALS
 AT MILL PRICES

SPINNERS & MANUFACTURERS

DARLINGTON

Antoned y Bere i'wreus am Estryman o'r
 Nwyddau i'r seic diweddareit.

"Y mae mor ddiart hwaeth ag y mae yn bosibl i'w Col Liver Oil fod." — *Lancet*
 "Nil oes archwaeth anhysryd yn colli i'r gorm ar ol ei llynu." — *Medical Press.*

Allen & Hanburys'
 PERFECTED
Cod Liver Oil

Gall y gwneud ei gymeriad d'i ddiol. Dymuni y mae Oil i'w ceras hwydly yn eiddo'r tinnog
 i'r gorm. Ar am y thesmau hyn, yr Oil yma yw y goren a mwyaf effeithiol a waertafod.
 Mewn dlwch-botellau yn unig, am 1s. 4c., 2s. 6c., 1s. 9c., a 9c.

Ar werth yn rhobolust.
DALIER SYLW. Y mae ALLEN & HANBURY yn gwarantu parheliad a busawdd uchel
 eu Cod Liver Oil Perfected hie yr hwn a wneir mewn ffordd newydd a carbenech eiddiart eu
 hunain, a chlydwir of yn unigrythol eu gwethaeydd hwy yn Lomewa a Kvit-stadt, ar
 arfordir Norway.

BYNIN LIQUID MALT sydd i'w hgworthfawr i'w dddefnyddio gyda Cod Liver
 Oil. Wedd ei gythau a'i wneid yn nwydd hysod. Gwerthfawr at gymerthwyo
 treulind. Y mae llofyd yn bar ddi-fnyddid a'i wneid a'i hyston a Ddartrd-d-huon thre anhwylledd
 cyfelyb. Mewn botell, 1s. 9c. yr un.

CADBURY'S COCOA

HOLLOL BUR—AM HYN Y GOREU.

Yr *Analys* a ddywed Cydnarer y sylweddau enawd gynrychiol mewn Cocoa, a cheir y cyfarfobd e mlynol

"Sylweddau enawd gynrychiol yn y Cocoa Nibe naturiol ... 13.00"

"Sylweddau enawd gynrychiol yn y Commercial Cocoa goreu gyda chymorth starch a siwgr ... 6.00"

"Sylweddau enawd gynrychiol yn Cocoa Cadbury, y nwydd Pry-deinig safonawl ... 21.00"

"Y mae cwrs y darpariad yn eidd-grynher sylweddau adfywiad ac adgyfnerthol y Cocoa Bean."

"Gan fod Cocoa Cadbury yn hollol bur, o ganlyniad, y mae y goreu."

